

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

*ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ
У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ*

ПОСІБНИК

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ**

**ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ
У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ**

ПОСІБНИК

Київ - 2022

УДК: 37.091.2:004.67

*Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол № 13 від 22 грудня 2022 р.)*

Рецензенти:

Федорченко Т. Є. – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України;

Матвієнко О. В. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і методики початкового навчання Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Виховання дітей та молоді у цифровому просторі: посібник / [Журба К. О., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В., Харченко Н. В., Федоренко С. В.]. - Київ, 2022. -124 с.

Посібник присвячено прикладному аспекту виховання дітей та молоді у цифровому просторі. На основі аналізу наукової літератури визначено поняття «цифрова компетентність», «цифрова гігієна», «кібербулінг» розкрито вікові особливості виховання дітей у цифровому просторі. Визначено концептуальні засади виховання дітей та молоді у цифровому просторі. Схарактеризовано критерії та показники вихованості дітей та молоді у цифровому просторі. Обґрунтовано педагогічні умови виховання дітей та молоді у цифровому просторі (дорадництво у закладах освіти, взаємодія педагогів і батьків у процесі виховання дітей у цифровому просторі, батьківський контроль, формування інформаційної гігієни у вихованців, доцільне використання цифрових ресурсів та інструментів у виховному процесі, протидія кібернасиллю та кібершахрайству).

Для науковців, викладачів, студентів закладів вищої педагогічної освіти, педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти.

УДК: 37.091.2:004.67

© Авторський колектив, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ	
1.1. Виховання дітей у цифровому світі	6
1.2. Чинники і виклики виховання дітей та молоді у цифровому просторі	12
1.3. Вікові особливості виховання дітей та молоді у цифровому просторі	22
1.4. Цифрова компетентність особистості	30
РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ	
2.1. Дорадництво у закладах освіти: як надавати інформаційну підтримку.....	35
2.2. Цифрове батьківство.....	40
2.3. Батьківський контроль.....	46
2.4. Інформаційна гігієна в закладі освіти: основні орієнтири, планування роботи	56
РОЗДІЛ 3. ЦИФРОВІ РЕСУРСИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ОСВІТНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ	
3.1. Цифрові ресурси у виховній діяльності сучасного вчителя	62
3.2. Інструменти цифрової освіти для вчителів і учнів	68
3.3. SWOT-аналіз виховання в цифровому середовищі	74
РОЗДІЛ 4. ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ	
4.1. Виховання культури поведінки дітей та молоді у цифровому просторі	85
4.2. Як захистити дітей від кібернасильства	89
4.3. Як уникнути ризиків і небезпек у цифровому просторі	99
4.4. Інформація, якою не варто ділитися в Інтернеті або чому важливо зберігати конфіденційність	106
4.5. Маніпуляційні схеми та злочини: як вберегти себе та рідних	110
4.6. Мовні прийоми маніпуляції і таємного спотворення інформації ..	113
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	119

ПЕРЕДМОВА

Актуальність виховання дітей та молоді у цифровому просторі обумовлена запитом суспільства, зростанням ролі цифрового простору у становленні зростаючої особистості. Соціально-економічні й технологічні зміни в Україні, а також військова агресія росії проти України, передбачають активний пошук нових шляхів підвищення ефективності виховання дітей та молоді. Зростання темпів розвитку та застосування цифрових технологій актуалізує необхідність підвищення якості підготовки вчителів і вихователів до їхнього використання в освітньому й виховному процесах.

Сучасний освітній простір відмінний від освітнього простору минулих років, що безпосередньо пов'язано з інноваціями на технологічному рівні: розширенням сфери застосування цифрових рішень і сервісів, доступністю гаджетів, інтенсивним розвитком соціальних медіа. Це впливає на зміну стилю міжособистісної та комунікативної взаємодії між людьми будь-якого віку. Сучасна дитина відкриває світ не лише безпосередньо через пізнання навколишньої дійсності та/або освітній процес у закладі освіти та сімейний вплив, а й опосередковано за допомогою гаджетів. Така ситуація зумовлює специфіку виховання й розвитку дитини, необхідність змін в освітній політиці та усталених методичних практиках не тільки на рівні закладу освіти як освітньої системи, а й у сім'ї як первинному інституті виховання.

Особливої уваги потребує обґрунтування відповідних педагогічних умов. Крім того, у педагогів закладів загальної середньої освіти є запит на науково-методичний супровід виховання дітей та молоді у цифровому просторі.

Аналіз сучасного стану виховання дітей та молоді, відповідних нормативних документів, наукових джерел надав можливість виявити суперечності між:

- актуалізованим запитом українського суспільства на виховання дітей та молоді у цифровому просторі та недостатньою розробленістю відповідних методик;

- високим виховним потенціалом цифрового простору у вихованні дітей та молоді та його неповною реалізацією, зокрема у протистоянні кібербулінгу та створенні відповідних педагогічних умов;

- необхідністю професійної підготовки педагогів закладів освіти до виховання дітей та молоді у цифровому просторі та їх недостатньою підготовленістю.

Усе зазначене вище актуалізує проблему науково-методичного супроводу виховання дітей та молоді у цифровому просторі крізь призму педагогічного дослідження.

З огляду на актуальність проблеми та наявні суперечності, виникає потреба у сучасному методичному посібнику «Науково-методичний супровід виховання дітей та молоді у цифровому просторі».

РОЗДІЛ 1.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ

1.1. Виховання дітей у цифровому світі

Стрімкий розвиток технологій, а також виникнення глобальних викликів і загроз життю і здоров'ю дітей, таких як Covid-19, військова агресія росії проти України та спричинені ними обмеження й руйнівні наслідки обумовили пошук оптимальних шляхів розвитку освіти і виховання зростаючої особистості.

Цифровізація освіти і виховання стали відповіддю на ці виклики. Сучасні технології змінили освітній і виховний простір, що з одного боку значно розширило виховні можливості і інструментарій сучасного вихователя, а з іншого – спонукає до пошуку балансу використання цифрових технологій та суб'єкт-суб'єктної взаємодії з вихованцем. Виховання дітей у цифровому світі має спиратися на відповідні принципи.

За цих умов актуальності набула цифрова гуманістична педагогіка, що інтегрує гуманістичні цінності в освітньо-виховний процес у реальному і віртуальному вимірі. Засади цифрової гуманістичної педагогіки розроблялися В. Биковим, Б. Гірш, М. Лещенко як еволюційний етап розвитку електронної педагогіки (е-педагогіки) із впровадженням ІКТ та цифрових технологій, що ставить за мету розвиток особистості [3]. Це пов'язано з тим, що педагогічна реальність охоплює усі сфери життя сучасних школярів.

До принципів виховання школярів в умовах цифрового простору доцільно віднести:

- *принцип конфіденційності і безпеки*, що полягає в захисті персональних даних, контролі операцій, можливості надавати дозвіл,

обмежувати та забороняти певну інформацію, попередженні зламів, захисті інформації від втручання чи викривлення, а також можливості її контролю з боку батьків;

- *принцип індивідуалізації* передбачає застосування умінь і навичок індивіда в доступі до цифрового простору та отриманні необхідної інформації, вибудовуванні індивідуальної стратегії освіти та виховання, використанні можливостей для самостійної роботи та саморозвитку, адаптивних методик, а також різного роду індивідуальних форм репрезентації та спілкування в соціальних мережах;

- *принцип доступності*, згідно з яким цифровий простір є відкритим, простим у доступі й використанні, а також актуальним і постійно оновлюваним;

- *принцип доцільності* спрямовує на використання лише необхідних цифрових методик чи технологій для виконання поставлених завдань, досягнення виховних цілей;

- *принцип розвитку* забезпечує реалізацію моральних особистісних якостей, бажання вдосконалюватися, розвивати творчі здібності, адаптуватися до сучасних умов життя та використовувати переваги цифрового середовища в розв'язанні життєвих задач;

- *принцип гнучкості* дозволяє використовувати цифровий контент відповідно до індивідуальних, вікових, спеціальних потреб, інтересів кожної дитини з урахуванням її вподобань, задач, зручного часу, місця тощо;

- *принцип інноваційності* дає можливість використовувати сучасні інноваційні, у тому числі інтерактивні, дистанційні форми і методи роботи з дітьми, новітні технології і можливості цифрового простору;

- *принцип інтегрованості* забезпечує вивчення розмаїтих явищ життя на перетині різних наук через залучення відмінних суб'єктів освітнього та виховного процесів.

Оцінка якості виховання особистості у цифровому освітньо-виховному середовищі передбачає обґрунтування відповідних критеріїв та показників,

які характеризують раціональне використання цифрової інформації, критичне мислення, готовність до комунікації, цифрову і соціальну компетентність.

Раціональне використання цифрової інформації особистості як інтегративна якість, що полягає у здатності об'єктивно оцінювати цифровий контент, розпізнавати маніпулятивну інформацію, володіти прийомами використання цифрових ресурсів для власного свідомого, творчого розвитку і методами захисту від активного медіа впливу.

Критичне мислення як уміння аналізувати і оцінювати інформацію, перевіряти її, орієнтуватися в інформаційних потоках сучасного глобалізованого світу, уміння моделювати та будувати логічні висновки, відкритість до нових ідей та багатоваріативності.

Готовність до комунікації у рамках цифрового освітньо-виховного середовища передбачає уміння і навички електронного листування, участі в обговореннях на форумах соцмереж, чатах, блогах з метою забезпечення ділового та приватного спілкування, з урахуванням етичних вимог до користувачів.

Цифрова компетентність має на меті безпечне та продуктивне використання різноманітних програмних, технічних, хмарних сервісів з метою розв'язання різних задач, а також швидкого опанування новими технологіями.

Соціальна компетентність полягає у здатності вирішувати за допомогою цифрових сервісів (краудкарт (crowdmars)) життєві проблеми та задачі щодо задоволення соціальних потреб і запитів. Популярними у цьому плані є ІТ- волонтерство та участь у соціальних веб-проектах.

Зазначені критерії дозволяють визначити рівні вихованості школярів у цифровому освітньо-виховному середовищі за допомогою діагностувальних методик, анкетування, тестування, вирішення проблемних ситуацій, педагогічного спостереження та самоспостереження учасників виховного процесу, застосування методу експертних оцінок тощо.

Сучасні діти оволодівають знаннями, активно комунікують і розвиваються у цифровому просторі, уміють користуватися електронними пристроями. Однак, *розмаїття інформації* є не лише позитивним чинником, оскільки не вся інформація є корисною для школярів, відповідає їхнім віковим особливостям чи достовірною. Як показують опитування батьків і дітей, вони рідше (на 15,5%) відвідують бібліотеки чи читають вголос, аніж їхні ровесники 5 років тому.

Однією з найбільших проблем у цифровому світі є *безпека* дитини, особливо, коли вона не володіє достатнім досвідом використання Інтернету, тому батькам і педагогам важливо навчити дитину безпечному використанню Інтернету.

Цифровий простір сприяє *активній взаємодії батьків і педагогів*. Ще зовсім недавно педагогу потрібно було докласти значних зусиль, щоб організувати спілкування з батьками, яке часто носило нерегулярний і фрагментарний характер. Сучасні технології дозволяють педагогам і батькам виробляти ефективну спільну стратегію завдяки спілкуванню в онлайн-форумах, спільних чатах, блогах, групах, де обговорюються поточні проблеми, цікавий педагогічний досвід, сучасні методики виховання дітей. Взаємодія батьків і педагогів є важливою педагогічною умовою вироблення спільної стратегії щодо безпеки дитини у цифровому світі та вирішення проблем, які можуть виникнути.

Цифрове середовище змінило характер *спілкування батьків і дітей*, які все більше використовують текстові повідомлення. З одного боку це дає змогу батькам бути завжди на зв'язку зі своїми дітьми, контролювати успішність дітей в електронних журналах і навіть відстежувати маршрут їхнього пересування. Однак, у багатьох випадках спілкування з дітьми онлайн може підмінювати чи збіднювати безпосереднє спілкування та взаємодію батьків і дітей.

Цифровий простір змінив і характер *дозвілля* дітей. Все більше родин відмовляються від перегляду телевізора, використовуючи цифрові технології.

Такий підхід дозволяє дорослим і дітям задовольнити свої інтереси і потреби та обрати улюблені художні, документальні фільми, мультфільми, відео, ігри, долучитися до обговорення хвилюючих проблем у соціальних мережах або ж оволодівати новими навичками, долучившись до онлайн курсів з вивчення іноземних мов, музики, образотворчого мистецтва тощо. Однак, використання цифрових технологій не може підмінити живе спілкування, родинні чи дружні стосунки і потребує доцільного використання.

У кожній родині є свій досвід взаємодії із цифровим світом, що визначає ставлення до цифрових технологій та їх використання у повсякденній виховній практиці. Одні батьки вбачають загрозу у цифрових технологіях, намагаючись дітей всіляко в них обмежити; інші навпаки, вбачають у них панацею та бездумно намагаються підмінити цифровими технологіями сімейне виховання. У цьому випадку батькам потрібно пам'ятати, що віртуальне життя є лише однією із сторін життя дитини, яке потребує уваги з боку дорослих. Однією з найбільших проблем сучасного виховання є обмеження і організація використання дітьми електронних пристроїв. Батьки повинні цікавитися як реальним, так і віртуальним життям власних дітей, знати з ким дитина дружить в реальному житті і соціальних мережах, які мобільні застосунки і програми вона використовує, які сайти відвідує. Неувага до такого важливого аспекту життя дитини може негативно позначитися на її здоров'ї, емоційному стані, соціалізації тощо.

Хоча більшість дітей мають доступ до гаджетів, вони не можуть бути єдиним засобом їхнього навчання чи розваг, заспокоєння тощо. Цифрові засоби дозволяють батькам і дітям вчитися і гратися разом, з користю проводити час, але водночас потребують розумного використання. Правильно вибрані комп'ютерні ігри можуть сприяти кращій соціалізації дитини, формуванню дисципліни, правил етикету та спортивної поведінки, відповідного життєвого досвіду, розвитку аналітичних і прогностичних здібностей. Водночас, зростає необхідність розподілу і планування часу дітей таким чином, щоб поєднувати комп'ютерні розваги і фізичну активність, з

тим, щоб уникнути появи проблем зі здоров'ям, таких як сколіоз, порушення зору, слуху та ін.

Батьки є прикладом для наслідування дітей як в реальному житті, так і в цифровому світі, а тому їхня поведінка має бути зразком для наслідування.

Дистанційне навчання підтвердило потребу дітей у живому спілкуванні з дорослими і однолітками. Розмови з дітьми на різні теми розвивають у дітей комунікативні і мисленнєві здібності. Тому спілкування у відеочаті чи у відеоконференції з близькими людьми, друзями є чудовою можливістю для підтримання зв'язку, якщо вони живуть далеко чи у від'їзді.

Онлайн спілкування є потужним чинником розвитку дітей шкільного віку. Більшість дітей є активними користувачами соціальних мереж, що дозволяє їм бути в курсі усіх важливих новин, висловлювати свої погляди, емоційно реагувати на різні події, відчувати свою самостійність і причетність до світу дорослих. Втім, діти і батьки мають пам'ятати, що фотографії, картинки, якими вони діляться в соціальних мережах, поведінка формують їхній віртуальний Я-образ, який потребує деколи певної корекції, батьківських порад та підказок, оскільки можуть зашкодити у реальному житті через сумнівний зміст, антисоціальну спрямованість тощо.

Неприпустимим є надмірне використання гаджетів під час уроків, масових заходів, у їдальні або удома під час прийому їжі, а також у спальні. Батькам варто звернути увагу на роботу і вимикання телевізора, якщо ніхто його не дивиться, оскільки фонові звуки можуть заважати у виконанні домашніх завдань, здатності зосереджуватися та працювати чи спілкуватися у родинному колі.

Також важливо, щоб wi-fi і зарядні пристрої були за межами дитячої кімнати.

Батьки і діти мають обговорити і прийняти спільні правила використання електронних пристроїв та Інтернету, які б стосувалися усіх членів сім'ї, а не лише дітей. У таких правилах зазвичай обговорюється час, місце використання пристроїв, приймаються заборони для всіх, а також

обговорюються місця ,де можна і де не можна використовувати пристрої. Також батьки мають пояснити дитині, яку інформацію можна, а яку не можна оприлюднювати в Інтернеті, які теми краще не обговорювати, як перевіряти інформацію, як діяти у ситуації загрози чи зламу акаунта.

Слід звертати увагу на вікову відповідність цифрового контенту. Чимало популярних інтернет-сервісів, серед яких Youtube, Instagram містять контент, який має обмеження за віком, що мають враховувати педагоги і батьки. Також батьки мають звертати увагу на яких сайтах діти отримують інформацію про навколишній світ.

Отже, цифровий світ є одним із вимірів людського життя, в якому формується і розвивається дитяча особистість. Попри ризики, цифровий світ має ряд переваг, які сьогодні активно використовуються в освіті і вихованні. Від позиції батьків і педагогів, їхньої спільної стратегії залежить збалансованість реального і віртуального життя зростаючої особистості, розвиток здібностей та її безпека.

1.2. Чинники і виклики виховання дітей та молоді у цифровому просторі

Період, який переживає сьогодні людство, безсумнівно, складний, але водночас надзвичайно цікавий насамперед для дослідників. Навіть для непосвячених спостерігачів стає очевидним той факт, що на наших очах закінчується ціла епоха.

Як це вже неодноразово було в історії людства, технологічні зміни, поступово накопичуючись, на певному етапі розвитку призводять до революційної зміни всієї соціальної реальності. І ми вступаємо в новий, поки що мало знайомий світ соціальних і технологічних новацій, які породили при цьому абсолютно невідомі раніше ризики та виклики.

З одного боку, така ситуація призводить до того, що запит на концептуальне переосмислення накопичених знань та всієї соціальної динаміки суттєво зростає. З іншого боку, така концептуалізація дуже складна, оскільки за нових умов дедалі гірше працюють колишні пояснювальні теорії, що дозволяє, швидше глибоко проаналізувати минуле, ніж прогнозувати майбутнє.

Існують різні визначення сучасної доби: інформаційне суспільство, постіндустріальне суспільство, цифрове суспільство тощо. Назви відображають різні сторони змін, що відбуваються в суспільстві, у тому числі й проникнення інформаційних і цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності людини, що прискорюються з часом зміни ринку праці, старіння професій і поява нових.

Усі зміни у суспільстві, науці та технологіях викликають необхідність перегляду освітньої парадигми, де спільна діяльність всіх учасників освітнього процесу дедалі частіше реалізується з урахуванням інтеграції продуктів цифрового (віртуального) і предметного світу. Це змінює стилі та форми педагогічної взаємодії. Для реалізації сучасних форм педагогічної взаємодії між учасниками освітнього процесу стали затребувані компетенції для організації спільної діяльності, що не існували раніше, зокрема з використанням цифрових засобів.

Цифрова трансформація як процес модернізації освіти має враховувати переваги віртуального світу, що відкриваються, і дозволяє повною мірою використовувати потенціал цифрових технологій. Використання цифрових освітніх ресурсів стає ефективним інструментом як для навчання та виховання підростаючого покоління, так й для підготовки його до життя у цифровому суспільстві.

Цифровізація освіти відкриває нові можливості та формує усвідомлення цінності таких понять як «цифровий світ», «віртуальний світ». Цифровізація освіти в першу чергу орієнтована на формування цифрових компетентностей принципово нового типу, нових soft- і hard-умінь.

Зокрема діяльність людини в цифровому середовищі передбачає володіння такими компетентностями, як-от: здатність використовувати цифрові інструменти для ідентифікації, доступу, управління, аналізу, оцінки та синтезу цифрових ресурсів; продуктивно, критично та безпечно обирати та застосовувати інфокомунікативні технології в різних сферах життєдіяльності (у тому числі, робота з контентом, комунікація, споживання, техносфера).

Крім того, всі сучасні технології не випадково отримали назву конвергентних – актуальні технологічні рішення є, як правило, синтезом, результатом діяльності фахівців у різних галузях – від сфери інформаційних технологій, генетики, хімії, фізики до наук про мозок і суспільство.

Сучасні науковці оперують поняттями: «цифрування освіти», «цифрова освіта», «смарт освіта», інтегруючи нові концепції цифрової педагогіки (відкриті освітні ресурси, масові онлайн-курси, електронні підручники, цифрова відеокommунікація тощо). Саме по собі цифрове освітнє середовище – це відкрита сукупність інформаційних систем, призначених для підтримки різноманітних завдань освітнього процесу.

Середовище принципово відрізняється від системи тим, що в нього входять абсолютно різні елементи: як узгоджені один з одним, так і дублюючі, конкуруючі та навіть антагоністичні. Лише розуміння того, як працює цифрова реальність, може навчити людину контролювати «інформаційний шум» та взаємодіяти з цифровими технологіями як джерелом розвитку, а не стресу.

Сьогодні цифрові технології надають інструменти для розвитку змішаного навчання, долаючи обмеження класно-урочної системи з однаковою навчальною програмою для всіх і однакоvim часом для її оволодіння. Для цифрової економіки важливі такі особистісні якості, як вміння адаптуватися до нових умов і будувати власну траєкторію розвитку, постійно обирати з безлічі варіантів.

Слід зазначити, що трансформації в багатьох сферах життєдіяльності людини внаслідок інтенсивного розвитку цифрових технологій не

дозволяють сумніватися в їх ефективності та свідчать про перспективний потенціал віртуальної реальності сьогодення.

Цифрові технології підвищують рівень свободи людини і дозволяють віртуальному аватару, «електронному індивіду» делегувати виконання низки функцій, які завдяки параметрам, заданим програмою, наділені більшими можливостями, ніж природні людські. Проте зміщення акцентів у бік алгоритмізації, перебільшення ролі ІТ-технологій має ризики зведення людини до безтілесного і бездуховного цифрового «профілю».

Ефективність розгалужених цифрових технологій часто викликає впевненість в їх всемогутності, що може призвести до інструменталізації людського буття.

За таких обставин сьогодення вбачається чітка поляризація диспозицій, що ґрунтується на баченні «нової» людини, на розумінні значення моралі та її ролі в цифровій реальності. Адже педагогічна спільнота давно усвідомила, що освіта – це не стільки передача знань, скільки – гармонійний і всебічний розвиток людини. Тому цифровізація освіти виступає ще одним тестом на онтологічний прояв моралі й етики в суспільстві.

Загалом для Четвертої промислової революції (так визначають сучасний етап розвитку суспільства) характерне поєднання технологій, які розмивають кордони між фізичною, цифровою та біологічною сферами.

Так, сьогодні цифрова громадянськість як технологічний й культурологічно-педагогічний феномен указує на діджиталізацію соціокультурного середовища останніх десятиліть ХХ ст. – поч. ХХІ ст., типовими рисами якого є: участь (participation): ведення блогів, Wiki, соціальні мережі тощо; відновлення (remediation) традиційних медіа (мікроблогінг, відсутність обмежень, індивідуалізм соціальної спільноти); бріколаж (bricolage) – ремікс, Click-, link- та publish-процесів створення чогось із вже існуючих засобів і результатів такої діяльності [46].

Загалом сформована цифрова громадянськість передбачає здатність до ефективного спілкування людей з різних куточків світу в Інтернет-мережі

зادля колективного вирішення питань несправедливості у різних сферах їхнього життя.

Цей вид громадянськості базується на використанні цифрових інструментів, таких як онлайн петиції або автоматичні агрегатори даних, для проведення громадянських і політичних дій виключно в Інтернеті. Так, використання *Twitter* під час Арабської весни в 2011 р. було одним із прикладів цифрової громадянськості [57, с. 3]. «Цифрові громадяни» сприяють розповсюдженню знань, створюючи блоги, відео та інші інтернет-ресурси.

На думку американської педагогині Левінсон [57], подібно цифровому простору, який знаходиться в постійному рухливому потоці, цифрова громадянськість стає все більш помітним складником громадянської освіти.

Ми переконані, що в ХХІ столітті слід очікувати зростаючих темпів використання новітніх технологій в освіті, зокрема це стосується вдосконалення залученості до процесу представницької демократії за допомогою цифрової інформації. В епоху цифрових технологій всі громадяни повинні мати можливість вчасно отримувати повідомлення про вибори та всю необхідну інформацію про своїх кандидатів, спілкуватися з цими кандидатами та дізнаватися, де голосувати, хто переміг і що станеться далі, за допомогою цифрових засобів.

На більш складному рівні виникають питання цифрової громадської активності молоді. Оскільки молоді люди проводять все більше часу в Інтернеті, будуючи та висвітлюючи свою ідентичність у соціальних мережах (наприклад, як вони представляють себе, за ким «слідують», що пишуть/фотографують тощо), то виникає питання щодо їхньої громадянської ідентичності. Тому сьогодні постає проблема цифрової громадської активності як визначальної характеристики прогресивної, сучасної ідентичності молодих людей [60].

Приблизно з початком ХХІ століття пов'язують появу нового формату соціальної взаємодії між людьми, який фактично став певною формою

суспільної свідомості: блоги, вікі-проекти, соціальні мережі та різні медіасервіси, які активно розвиваються й удосконалюються самими користувачами. Інформація стала багато, її може бачити і створювати кожен, але при цьому немає гарантій її достовірності.

Тому актуальним стало питання про формування умінь орієнтуватися у цифрових медіа та користуватися ними. Ми рухаємося у світ, де комп'ютери будуть настільки розумні, що зможуть виконувати рутинну частину роботи, і людям потрібно буде виконувати та культивувати те, що можуть саме вони, наприклад, емоційний інтелект. Сьогодні комп'ютери здатні виконувати творчу, дослідницьку, інтелектуальну працю. Наприклад, у контексті цифровізації, швидко змінюється підхід до програмування як складової цифрової грамотності.

Розвивається та змінюється і мислення людей. Адже для орієнтації у великій кількості інформації потрібна креативність, щоб «глибше» шукати те, що може бути актуальним, а для оцінки адекватності та достовірності інформації потрібно критичне мислення. Сприйняття інформації у соціальних мережах відрізняється від звичних друкованих видань, де вона розкривається у часі лінійно, послідовно. Шлях читання в інтернеті характеризується розгалуженістю: можна «згорнути» вправо, вліво, заглибитись у якийсь розділ, зорієнтуватися, вибрати навігацію, виходячи з того, що більше потрібно цієї хвилини. Тому можна говорити про володіння інструментами створення та розміщення інформації, як про важливий складник цифрової грамотності.

Грамотність передбачає рівень володіння знаннями та навичками у певній галузі та здатність їх застосовувати на практиці. Поняття грамотності не статичне, коли оновлюється соціально та технологічно соціокультурне середовище, в якому ми живемо – нам необхідно набувати нових навичок. І, якщо для підвищення мовної грамотності, потрібна практика спілкування та читання книг, то для розвитку цифрової грамотності необхідна практика

культурного використання технічних засобів (мобільних гаджетів та комп'ютерів), можливостей та комунікацій цифрового середовища.

Володіти сучасною мовою комунікації необхідно і вчителям для того, щоб передавати свої знання підрастаючому поколінню. Інакше цифрова безграмотність стане бар'єром поколінь. Зараз існує великий розрив між шкільним середовищем та тим середовищем, у якому діти звикли жити вдома. Справа не лише в оснащеності шкіл комп'ютерами та цифровими лабораторіями, а й у готовності педагогів до використання цифрових засобів комунікації. Наприклад, дитина отримує у школі завдання, яке вимагає пошуку в інтернеті та обробки інформації, а не просто запам'ятовування фактів. Важливо не розділяти цифрове середовище між школою та домівкою, а скорочувати цей розрив. Цифрова грамотність, охоплюючи широкий спектр навичок (від оцінки достовірності веб-сайтів до створення та обміну медіаконтентом), є здатністю використовувати ті можливості, які відкриває сучасне суспільство з усіма його технологіями, вміння спілкуватися з людьми у новому соціальному форматі, бути етичними та уважними один до одного.

Цифровізація системи освіти не може обмежитися створенням цифрової копії звичних підручників, оцифруванням документообігу та наданням усім школам доступу до швидкісного Інтернету. Змінюється сам підхід, чого і як навчати. Цифрова економіка вимагає від системи освіти не просто «оцифрування» окремих процесів, а комплексного підходу, який ставив би нові цілі, змінював структуру та зміст освітнього процесу. Зокрема, розширюється уявлення про грамотність як ступінь володіння основними когнітивними навичками.

Зміст поняття «грамотність» визначається культурно-історичним аспектом, змінюючись відповідно до вимог культури на тому чи іншому етапі її розвитку. При цьому грамотність завжди розглядається в контексті особистісного зростання. У минулому столітті грамотність пов'язували з рівнем освіти людини, який передбачав уміння читати, писати та

рахувати [29, с. 69–70]. Натомість, у сучасних умовах поняття грамотності вживається на позначення: по-перше, «здатності розуміти й використовувати різні типи інформації у побутовій, професійній та громадській сферах життя» [65, с. 12]; по-друге, «комплексу базових когнітивних умінь» [46, с. 147].

Відзначимо, що введення до вокабуляру сучасної освіти поняття «грамотність» американські науковці [41; 55] пов'язують зі зростанням обсягу інформації різних форматів і джерел, ускладненням форм і каналів комунікації. За Кейсом, інформація охоплює: «приховані» знання; «пакет» людського досвіду; джерела або ресурси, що надають певні факти та мають різні формати; людей (сім'я, друзі, викладачі тощо); організації, наприклад, соціального призначення.

У сучасній педагогічній теорії грамотність розглядають у таких дискретних площинах:

- грамотність як автономна сукупність когнітивних умінь;
- грамотність як набутий практичний досвід;
- грамотність як результат освітнього процесу;
- грамотність як використання здобутих знань у текстовому форматі [46, с. 148–149].

Міжнародні організації намагаються класифікувати необхідні сучасній людині компетентності, вказують на важливість цифрової, інформаційної, наукової грамотності. Часто ці види грамотності перетинаються та доповнюють один одного. Цифрова грамотність – це здатність створювати та використовувати контент за допомогою цифрових технологій, включаючи навички комп'ютерного програмування, пошук та обмін інформацією, комунікацію з іншими людьми. Існують різні критерії розвитку цифрової грамотності.

Так, Дуг Белшоу [37] виокремлює *вісім елементів цифрової грамотності*, з-поміж яких: яких розуміння культурного контексту інтернет-середовища, уміння комунікувати в онлайн-спільнотах, уміння створювати та

поширювати контент, навички використання цифрових технологій для саморозвитку).

Автори різних концепцій цифрової грамотності сходяться в одному: тільки розуміння того, як влаштовано цифрову реальність, може навчити людину контролювати «інформаційний шум» і зробити взаємодію з цифровими технологіями джерелом розвитку, а не стресу. Задля ефективного функціонування у межах цифрової економіки, людина повинна мати культуру споживання інформації та бути здатною робити вибір між різними творами медіа, розуміючи свої потреби та природу цих творів. Тому цифрова грамотність є складним комплексом навичок, для розвитку яких недостатнім є лише оновлення освітньої програми чи технічного переоснащення закладу освіти.

Щодо переваг цифровізації освіти, то розвиток цифрових технологій витісняє з виробництва працівників «рутинної» праці та конвеєр масової освіти, який готує фахівців за однією програмою, стає неактуальним. До того ж, цифрова економіка вимагає від людини розвитку навичок самоорганізації, планування, самомотивації. Цьому значною мірою сприяє індивідуалізація освітнього процесу. І цифрові освітні технології дозволяють індивідуалізувати процес навчання і етапі освоєння нового матеріалу, і етапі контролю індивідуальних результатів.

Можливості для цього створюють такі проекти, як мобільна електронна школа – система навчально-методичного супроводу освітнього процесу, яка є соціальною мережею для вчителів, які навчаються та батьків, з навчальним контентом, системами оцінки та зворотного зв'язку. Цифрові технології надають інструменти для розвитку змішаного навчання, подолання обмежень класно-урочної системи з однаковим для всіх навчальним планом та однаковим часом для його засвоєння. Для цифрової економіки важливі такі якості особистості, як уміння адаптуватися до нових умов і вибудовувати власну траєкторію самовдосконалення, постійно вибираючи з безлічі варіантів.

Враховуючи незворотність подальшої цифровізації як глобального явища, модернізація середньої освіти має відбуватися відповідно з урахуванням потреб розвитку «цифрової» економіки, цифрової громадянськості, креативного та критичного мислення, нових потреб та викликів країни зокрема та світу загалом. Використання «цифрових» технологій в освітньому процесі має носити наскрізний та міждисциплінарний характер на основі активного міжособистісного спілкування [68].

За допомогою медіа- та інтерактивних засобів педагогам легше використовувати інноваційний підхід до викладання. Як результат, у підростаючого покоління підвищується мотивація до навчання завдяки створенню сприятливого емоційно комфортного освітнього середовища. При цьому інформаційні технології не замінюють викладача, а ефективно його доповнюють, надаючи заняттям таких властивостей, як-от: адаптивність, інтерактивність, поєднання різних форм роботи, необмеженість процесу навчання і виховання [66, с. 463].

Крім того, цифрові технології створюють нові умови для роботи педагога, дозволяючи разом із учнями отримувати задоволення від процесу пізнання й активної взаємодії. Технології також дозволяють педагогічній спільноті автоматизувати більшу частину своєї роботи, вивільняючи людський ресурс на пошук, спілкування, індивідуальну роботу з учнями, підвищують ефективність управління освітнім процесом в цілому.

Отже, застосування цифрових технологій в освіті – одна з найбільш важливих та стійких тенденцій модернізації сучасного освітнього процесу, що сприяє його інтенсифікації, зростанню швидкості та якості сприйняття, розуміння та засвоєння знань.

1.3. Вікові особливості виховання дітей та учнівської молоді в цифровому просторі

У сучасних умовах розвитку суспільства спостерігається стрімке збільшення використання всесвітньої мережі інтернет у повсякденному житті людини.

Сучасні *діти дошкільного віку* рано залучаються до життя у віртуальному світі.

У дошкільному віці найголовнішою потребою дитини є спілкування, завдяки якому засвоюється соціальний досвід. У щоденній взаємодії та співпраці з дорослими й однолітками вона засвоює правила поведінки та вчиться оцінювати власні вчинки й дії оточення крізь призму моральних норм. Саме цей період є важливим для навчання дітей правилам поведінки й безпеки в цифровому просторі.

Потреба в зовнішніх враженнях сприяє розвитку в дітей пізнавальних здібностей та уяви. Дошкільники намагаються виявляти самостійність і розширювати знання про навколишній світ [15]. Водночас для дітей цього віку характерним є недостатня розвиненість саморегулятивних механізмів, слабкий емоційний контроль, імпульсивність поведінки. Усе це робить дошкільників найбільше вразливими для інформаційних і програмно-технічних загроз.

Діти дошкільного віку характеризуються допитливістю і високим рівнем пізнавальної активності. Вони усвідомлюють, що інтернет є нескінченним джерелом інформації, оскільки там вони знаходять різноманітні відеоролики, розважальні ігри, мультики. Саме в цифровому просторі дітям подобається грати, зокрема в комп'ютерні ігри. Незважаючи на користь ігор, особливо розвивальних та навчальних, слід пам'ятати, що частка розважальних ігор не повинна витіснити спектр реальних ігор, оскільки це може викликати нерівномірність розвитку, затримку готовності до навчання та навіть спричинити комп'ютерну залежність [15, с. 32].

Раннє занурення дошкільника в цифровий світ сприяє задоволенню дитячої потреби в зовнішніх враженнях; розвитку психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення); розвитку цілеспрямованості, кмітливості, обізнаності, уміння структурувати потоки інформації; стимулює розвиток пізнавальних здібностей та уяви, що має виховну й освітню спрямованість та здатні викликати інтерес дітей до економіки, соціології, історії, літератури [13].

Ризиками занурення дитини дошкільного віку в цифровий простір є:

- зняття заборон і обмежень морально-етичного і соціальних планів (зняття табу насилля, убивств, руйнування, відсутність правових норм, що діють у реальності) [13];

- зацікавленість агресивними іграми, що призводить до виявлення жорстокості та агресії в реальному житті. Дослідниця Ю. Семеняко стверджує, що 60-65 % опитуваних дітей старшого дошкільного віку захоплюються іграми деструктивного змісту «Бетмен», «Трансформери», різноманітними «стрілялками». Окремі діти зазначили, що їх не лякає в іграх вигляд крові та вбивства («просто вбити – і все»). Жорстокі комп'ютерні ігри формують відповідні характери [25, с. 88];

- інтернет-залежність. Дослідники виокремлюють особливості формування свідомості інтернет-залежної дитини, серед яких: ейфорія від перебування в інтернеті; відмова від харчування та сну заради розваг в інтернеті; погіршення пам'яті та уваги; нехтування інтересів рідних, близьких і друзів заради перебування в інтернеті; роздратованість дитини, якщо їй не дозволяють користуватися мережею [6]. Причинами інтернет-залежності дітей є: емоційна виснаженість і «недолюбленість»; несформованість у дитини інтелектуальних умінь; відсутність підтримки вихователів, батьків; пасивне сприйняття інформації за допомогою нових інформаційних технологій; спотворення моральних норм і цінностей у процесі легкого задоволення; порушення психічних процесів [6];

- тривале перебування дитини за комп'ютером негативно позначається на багатьох функціях дитячого організму: нервовій діяльності, органах зору й кістково-м'язового апарату, тому недостатність санітарних норм використання комп'ютера може стати причиною захворювань: загального нездужання (сонливість або, навпаки, безсоння), швидка втомлюваність, головний біль, біль у ногах, зап'ястях, шийі, спини тощо); захворюваність органів зору (швидка стомлюваність, свербіння, порушення візуального сприйняття на дальній і близькій відстанях); погіршення зосередженості та працездатності; захворювання опорно-рухового апарату (розвиток патологічних захворювань хребта, остеохондроз, зміцнення або деформація міжреберних дисків тощо); гіподинамія [11, с. 97].

Для підвищення безпеки дітей дошкільного віку в цифровому просторі необхідно:

- пояснювати дітям правила поведінки в інтернеті;
- створювати безпечні ніки й паролі для забезпечення конфіденційності;
- застосовувати web-сайти, рекомендовані дітям;
- використовувати захисні програми батьківського контролю;
- виробляти стратегії й тактики психолого-педагогічного супроводу залучення дітей дошкільного віку до інформаційного середовища. Такий супровід має ґрунтуватися на пріоритеті формування в дітей дошкільного віку ціннісних орієнтацій у площині цифрової освіти. Потрібні додаткові вкладення в розвиток цифрових навичок та формування грамотності в батьків та освітян, щоб допомогти дітям розвинути критичне мислення й навички оцінки, що дозволить їм швидко досліджувати нинішні потоки інформації різної якості, а також інформації від батьків та освітян для дітей, щоб стати сучасними цифровими громадянами [13];
- цікавитися віртуальним життям дітей, не ігнорувати їхніх запитань;
- установити правила сімейного користування мережею.

Сучасні *молодші школярі* – достатньо активні представники нового цифрового покоління користувачів інтернету. У глобальній мережі, яка стає

частиною їхнього життя, вони відчувають себе природно й невимушено. Для дітей молодшого шкільного віку першочергове значення має відеоконтент розважального й пізнавального характеру, що розміщується на платформі YouTube або за підпискою на стримінгових платформах на кшталт Netflix. Також діти активно освоюють та використовують такі соціальні мережі, як Insagram, Tik Tok, Like тощо.

Формально, відповідно до правил соціальних мереж, діти, які не досягли віку тринадцяти років, не можуть створювати самостійний акаунт, а лише під наглядом і контролем батьків. Однак, за приблизними оцінками, лише в мережі Facebook зареєстровано близько 20 млн. дітей, молодших від 13 років. 40 % користувачів Tik Tok є дітьми, а компанія не надає достовірних і точних даних вікової структури користувачів, за даними сервісу батьківського контролю Jiminy, у США 70 % дівчат віком десяти років користуються Tik Tok [13].

Відтак молодший шкільний вік є перехідним в опануванні цифрового простору. Це обумовлено віковими психологічними особливостями молодших школярів. Зокрема, у молодшому шкільному віці відбуваються якісні зміни в пізнавальному розвитку дитини. Актуалізується словесно-логічне мислення, вербально дискурсивне мислення, смислова пам'ять, довільна увага; зберігається потреба в грі, русі та зовнішніх враженнях. Саме останнє є основою рушійною силою, завдяки якій виникають нові потреби в оволодінні знаннями, уміннями, навичками. Діти цього віку прагнуть самостійно досліджувати навколишній світ, задовольняючи інтерес до пізнання, зокрема за допомогою інтернету [15, с. 34]. Молодші школярі мають обмежений моральний досвід, багато чого в їхній поведінці визначається наслідуванням.

Для сучасних дітей характерним є «кліпове мислення» – особливість сприймати світ через короткі яскраві образи; навколишня дійсність сприймається як послідовність ніяк не пов'язаних між собою явищ [24].

Психічній діяльності молодших школярів притаманна висока швидкість сприймання образів, асоціативність, візуальність, емоційність. Але, з іншого боку, такий спосіб сприйняття навколишнього світу

«...призводить до поверхневого сприйняття та спрощення в засвоєнні інформації, наслідками чого є відсутність навички до аналізу» [22].

Розглядаючи діяльність молодших школярів у цифровому просторі, дослідники виокремлюють у її змісті ряд взаємопов'язаних компонентів: комунікативний, пізнавальний, ціннісний, поведінковий [34].

Комунікативний компонент – використання цифрового простору для спілкування з притаманними йому особливостями (анонімністю, невидимістю, створенням «віртуального Я», емоційною невимушеністю, обмеженим сенсорним переживанням, складністю у прояві емоцій, використанням особливих скорочень і сленгу).

Пізнавальний компонент діяльності дітей у цифровому просторі дає можливість пошуку та засвоєння інформації, яка розміщена на вебсайтах, метою якого є розширення, поглиблення, уточнення власного уявлення про світ, реальну та віртуальну дійсність.

Ціннісний компонент діяльності в цифровому просторі – формування системи цінностей, яка визначає виняткове ставлення до певних дій, учинків, явищ як віртуального, так і реального життя.

Поведінковий компонент діяльності в цифровому просторі – засвоєння певних моделей поведінки, які прийняті для віртуального світу та з часом переносяться в реальне життя. У цифровому просторі діти черпають стереотипи та моделі поведінки, норми діяльності, формують свою соціальну ідентичність, власну самооцінку, що не завжди є адекватною [16].

Реалізація вищезазначених компонентів діяльності в цифровому просторі має позитивні й негативні аспекти для молодшого школяра.

Позитивні аспекти:

1. Соціальні мережі виступають зручною платформою для розвитку навичок спілкування.

2. Великі можливості для розвитку особистості (навчальні відео, тематичні спільноти, онлайн-бібліотеки) – це дозволяє розвиватися, витрачаючи мінімум зусиль.

3. Віртуальне середовище сприяє розвитку швидкої реакції, дрібної моторики, покращенню пам'яті.

4. Розвиток логічного, оперативного мислення, уміння прогнозувати, формування ділової мотивації.

5. Формування активної життєвої позиції, креативного мислення, можливість самореалізації.

Негативні аспекти:

1. Проблеми з фізичним і психічним здоров'ям (деформація хребта, порушення зору тощо), розлади психічного здоров'я (нездатність адаптуватися до реального світу, виявлення роздратованості, агресивності й депресії, інтернет-залежність).

2. Сконцентрованість на своєму віртуальному образі (аватарі) призводить до втрати здібностей для самопрезентації.

3. Невміння спілкуватися з однолітками й дорослими в реальному житті; відсутність реальних друзів; зниження емпатії.

4. Небезпека віртуальної спокуси дитини – анонімність інтернет-спілкування дає шанси сексуальним збоченцям безкарно використовувати цікавість дітей до життя дорослих та втягувати їх у віртуальні інтимні стосунки.

5. Соціальні мережі здійснюють помітний негативний вплив на формування мови в дітей, оскільки вільне використання ненормативної лексики в статтях, коментарях та об'явах може сформувати в дитини підсвідоме переконання, що така манера спілкування є соціально схваленою.

6. Формування неправильних ціннісних орієнтирів, нездатність відрізнити віртуальну реальність від реальної дійсності.

7. Утрата інтересу до навчання, читання, ручної праці. Отже, дитина стає пасивним споживачем інформації.

Згідно з нормами, визначеними Міністерством охорони здоров'я України, неперервне перебування за комп'ютером упродовж доби не повинно перевищувати в 1-2 класі – 10 хвилин; 3-4 класі – 15 хвилин [15, с. 16].

Убезпечення дитини від ризиків цифрового простору можливе за умови об'єднання зусиль держави, батьків. Компанії-власники повинні впроваджувати більш ефективні механізми модерації контенту для дітей у соціальних мережах та його сортування [13]. Батькам доцільно виявляти зацікавленість до віртуального життя дитини; установити правила сімейного користування мережею, з'ясувати їхню значущість для безпеки; розповісти дитині про ризики використання цифрового простору; користуватися програмами батьківського контролю; залучати дітей до різноманітних видів діяльності.

У *підлітковому віці* актуалізуються процеси духовного та морального розвитку особистості, відбувається становлення моральної свідомості, формується самоставлення. Це період інтенсивного формування світоглядних установо та системи оціночних суджень. Зміни в поведінці підлітка викликані гормональною перебудовою організму та психологічними змінами, прагненням до самопізнання, самоствердження. У цей період основну зацікавленість викликають інтернет-ресурси, що дають змогу підліткові спілкуватися з реальними та віртуальними знайомими, а також розважальні й навчальні мережі [15].

Цифровий простір для підлітків – це звичайний життєвий простір, спосіб їхнього пізнання та спілкування, водночас – це територія ризиків (залежність від онлайн-ігор; спілкування в соціальних мережах; доступ до матеріалів порнографічного змісту; доступ до матеріалів, що підвищують ризик підліткового суїциду, кібербулінгу тощо).

Шляхами мінімізації ризиків цифрового простору для здоров'я підлітків є:

- інформування підлітків та їхніх батьків щодо ризиків інтернет-простору для здоров'я;
- вироблення в підлітків здорового стилю поведінки й навичок роботи в інтернеті та максимального використання можливостей послуговування цифровими технологіями за мінімальних затрат для здоров'я;

- розвиток у підлітків та старшокласників критичного мислення, що уможливорює здійснення ними перевірки джерел інформації [13];

- розвиток у підлітків навичок спілкування з однолітками та батьками: ефективна комунікація, самопрезентація, уміння працювати в команді;

- формування в підлітків емпатії;

- інформування батьків про способи розширення можливостей дозвілля підлітків;

- підвищення професійної компетентності педагогів, зокрема їхньої обізнаності щодо ризиків цифрового простору, впливу на здоров'я дітей та шляхів його мінімізації;

- співпраця педагогів з іншими фахівцями, зокрема психологами, психотерапевтами, медиками, здатними надати своєчасну допомогу підліткові, його батькам та сім'ї в цілому;

- формування мотивації, готовності педагогів до співробітництва з фахівцями суміжних галузей;

- підвищення рівня цифрової компетентності педагогів. Запровадження освітніх курсів: «Виховні можливості цифрового простору», «Основи медіаграмотності та критичного мислення як складові цифрової компетентності», «Плюси і мінуси інтернет-колаборації».

Україні необхідним стає провадження державної освітньої політики для створення оптимальних умов забезпечення виховного впливу цифрового простору на підлітків та старшокласників, що полягає у створенні безпечного, інклюзивного, дитиноцентрованого оточення з можливістю отримання індивідуально підібраного контенту для реалізації концепції щасливого й здорового цифрового середовища, побудованого на нормах загальнолюдської і національної моралі й етики [13].

1.4. Цифрова компетентність особистості

Проаналізувавши праці науковців [39; 45; 47; 50; 51; 54; 61] з різних країн, які розробляють поняття «цифрова компетентність», найбільш вдалим, на наше переконання, є визначення, надане І. Гуттієрез [51], у якому цифрова компетентність розуміється як: «цінності, переконання, знання, навички та ставлення до використання належним чином технологій, включаючи як комп'ютери, так і різні програми та Інтернет-мережу, що дозволяють і дають змогу здійснювати пошук, доступ, організацію та використання інформації з метою накопичення знань» [51, с. 54].

Дослідження європейської наукової організації з розвитку та розуміння цифрової компетентності *DigComp*, здійснене в 2013 р., було одним із перших у цій площині. Його основною метою було зробити внесок у вдосконалення процесу розвитку цифрової компетентності, а також глибше розуміння цього педагогічного феномену[49]. Для цього в дослідженні запропоновано створити європейський консенсус щодо цифрової компетентності, щоб сприяти розробці загальної структури, яку можна було б розглядати як ресурс, який сприятиме та підтримуватиме процес викладання та навчання, спрямований на формування цифрової компетентності.

Беручи до уваги здобутки зазначеного дослідження, зазначимо, що модель ключових компетентностей громадянина XXI століття [49] включає: спілкування рідною мовою; компетентність у математиці, природничих науках і техніці; цифрова компетентність; компетентності «навчання, щоб вчитися»; соціальна та громадянська компетентність; підприємництво; а також компетентність вираження та культурної обізнаності. У цій моделі цифрова компетентність визначається як «безпечне та критичне використання технологій інформаційного суспільства для роботи, відпочинку та спілкування» [48, с. 15].

Молоді люди, які добре адаптуються до цифрового світу, демонструють характеристики, які дозволяють їм розвивати та підтримувати

цифрову компетентність. Навчання впродовж життя є ключовою характеристикою, необхідною для роботи зі швидкими змінами в технологіях та інформації, і, отже, має вирішальне значення для формування цифрової грамотності. Успішна «цифрова» молодь має високий рівень самомотивації, прагнення до активних способів навчання та здатність до самовдосконалення.

У сучасних умовах цифрова компетентність, пов'язана з ефективним і належним використанням технологій, є однією з основних навичок, необхідних для успішної життєдіяльності в XXI столітті. Зважаючи на це, загальними площинами у навчальних програмах у закладах освіти мають стати такі:

1. Інформаційна грамотність (Information literacy).
2. Етичне використання цифрових ресурсів (Ethical use of digital resources).
3. Розуміння цифрових слідів (Understanding digital footprints).
4. Індивідуальний захист в Інтернет-мережі (Protecting yourself online).
5. Управління цифровою комунікацією (Handling digital communication).
6. Попередження кібербулінгу (Cyberbullying).

Розглянемо докладніше вищезазначені площини.

1. Інформаційна грамотність.

Сучасні учні покладаються на Інтернет як на основне джерело інформації як для навчання, так і для особистого використання. Ось чому важливо навчити їх оцінювати інформацію, щоб переконатися, що вона точна. Щоб навчити інформаційної грамотності, викладачам потрібно зосереджуватися на ефективних способах оцінки якості та достовірності інформації, а також застосовувати стратегії навчання, які дають більш надійні результати навчання у цій площині.

2. Етичне використання цифрових ресурсів.

Хоча учні та студенти можуть знати, що їм потрібно цитувати інформацію з книг, вони можуть забути, що їм також потрібно цитувати інформацію, використану з Інтернету. Тому викладачі мають проводити бесіди про інтелектуальну власність, матеріали, захищені авторським правом, і правильний спосіб посилання на інформацію. Особливо важливо відзначити, що копіювання тексту з веб-сайту є плагіатом, як і викрадення тексту з книги.

3. Розуміння цифрових слідів.

Цифровий слід – це вся інформація, яку людина пасивно залишає та активно ділиться інформацією про себе в Інтернеті, особливо в соціальних мережах. Текст, зображення, мультимедіа, файли cookie, історії веб-перегляду, IP-адреси, паролі та навіть Інтернет-провайдери – усе це є цифровим слідом людини. Так як учні та студенти проводять багато часу онлайн і не завжди замислюються про наслідки того, що вони роблять. Особливо важливо відзначити, що іноді вони не розрізняють, чи є інформація приватною в Інтернеті: будь то новий номер телефону, який вони зареєстрували, чи твіт, який вони щойно написали, усе це доступно в Інтернеті.

4. Індивідуальний захист в Інтернет-мережі.

З такою кількістю інформації, доступної в Інтернеті, учні та студенти повинні розуміти основи безпеки в Інтернеті. Створення надійних паролів, використання налаштувань конфіденційності та знання того, про що не можна ділитися в соціальних мережах, зроблять їх правильними. Викладачі також мають заглиблюватися в більш технічні частини конфіденційності, як-от: віртуальні персональні мережі (VPN), шифрування даних і злом.

5. Управління цифровою комунікацією.

Сьогодні більшість учнів і студентів так чи інакше використовують технології для спілкування. Ось чому так важливо говорити з ними про те, як безпечно та належним чином спілкуватися. Це включає як особисте, так і професійне спілкування. Сьогодні майже кожна професійна діяльність

потребує цифрових комунікацій. Тому якщо студенти погано розуміють відповідальне спілкування, їхня кар'єра може закінчитися, не встигнувши навіть початися.

6. Попередження кібербулінгу.

Кіберзалякування – використання технологій як засобу переслідування інших – стало повсякденним явищем у сучасному світі. Вирішення проблеми в класі / аудиторії може зупинити нинішніх хуліганів і запобігти переслідуванням у майбутньому. Як результат, уроки, виховні години, тренінги тощо з попередження кібербулінгу є одними з найважливіших частин освітнього процесу у напрямі формування цифрової компетентності.

Слід зазначити, що комунікаційна площина цифрової компетентності охоплює широкий діапазон навичок, які перевищують кількість тих, що можуть знадобитися для спілкування віч-на-віч. Зокрема це включає здатність до етичної та моральної поведінки, відповідальної взаємодії в процесі соціальної та громадської діяльності [36], здатність оцінювати потенційний вплив своїх дій в Інтернеті, а також навички адекватного поводження з конфіденційністю та безпекою в онлайн-середовищі. Загалом комунікаційна площина охоплює дві основні діяльнісні категорії – цифрову громадянськість та співпрацю.

Перша з зазначених категорій, цифрова громадянськість, передбачає здатність людини ефективно взаємодіяти в цифровому світі, охоплюючи так званий «мережевий етикет». Існує певний рівень контексту, якого часто не вистачає в цифровому спілкуванні через відсутність особистого знайомства з людьми в Інтернеті та величезну кількість людей, які можуть контактувати з нашими інтернет-повідомленнями [61]. Люди, які добре нас знають, можуть точно розуміти, що ми маємо на увазі, коли вони повідомляють щось саркастичне чи іронічне, але ті або інші вокальні та мімічні ознаки відсутні в більшості випадків цифрової комунікації, що підвищує ймовірність неправильного розуміння поданої інформації іншими людьми. Крім того, молоді люди має більшу ймовірність неправильно зрозуміти або бути

неправильно зрозумілими, якщо вони не обізнані про культурні відмінності між різними людьми в Інтернеті. Таким чином, цифрова громадянськість включає усвідомлення того, хто ми є, що маємо намір сказати і як це може бути сприйнято іншими людьми, яких ми не знаємо [38]. Це також процес навчання комунікації чітко та таким чином, щоб допомогти іншим зрозуміти, що ми маємо на увазі.

Іншим ключовим цифровим умінням є співпраця, і це важливо для ефективної участі в різних цифрових проєктах у мережі Інтернет. Остання дозволяє людям спілкуватися з іншими, кого вони, можливо, ніколи не побачать особисто, і працювати над досягненням спільних цілей, будь то соціальні, громадянські чи бізнес-орієнтовані проєкти. Створення спільноти та співпраця вимагає певного рівня довіри та знайомства, що може бути важко досягнути через фізичну відстань між учасниками. Тому слід приділяти більше уваги інклюзивній поведінці, а також докладати більш чітких зусиль, щоб компенсувати уявну або фактичну дистанцію та роз'єднаність «мережевого світу». Таким чином, хоча цифрові технології можуть об'єднувати людей у вражаючий спосіб, але він не є автоматичним, він вимагає нових навичок.

РОЗДІЛ 2.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ

2.1. Дорадництво у закладах освіти: як надавати інформаційно-консультативну підтримку

Зародження системи дорадництва датується ХІХ століттям, коли промислова революція та світова конкуренція змусили підприємців до оптимізації управлінських процесів, налагодження системних зв'язків, вдосконалення методів застосування нових знань у практику виробництва.

До недавнього часу інститут дорадництва в Україні було представлено, перш за все, в аграрній сфері, де Україна має потужний досвід діяльності дорадчих служб.

Проте стрімкий розвиток інновацій у сучасному світі та необхідність вчасно реагувати на виклики суспільства сприяв екстраполюванню досвіду дорадництва і на інші сфери, зокрема – освіту та виховання зростаючого покоління.

Дорадництво: типи, функції, ключові характеристики

Освітнє дорадництво є відповіддю на стрімкий розвиток науки та технологій, оскільки передбачає створення механізмів для швидкого впровадження інновацій у практику.

Ефективність дорадчих служб підтверджується їхньою здатністю вирішувати виховні завдання, які постають перед дорослими для безпечного супроводу дитини в цифровому просторі, завдяки швидкодії та створенню комплексної системи роботи. Дорадництво допомагає подолати ресурсні та часові бар'єри між вже створеними інноваціями та їхнім реальним впровадженням у практику через використання нових форм та методів роботи, прийняття нестандартних рішень, створення нових горизонтів професійної діяльності.

Дорадництво є ефективним та дієвим інструментом, за допомогою якого фахівець допомагає трансформувати наявні знання та напрацювання в реальні дії для захисту власної безпеки у відкритому цифровому просторі (таблиця 1 «Типи дорадницьких послуг»).

Таблиця 1

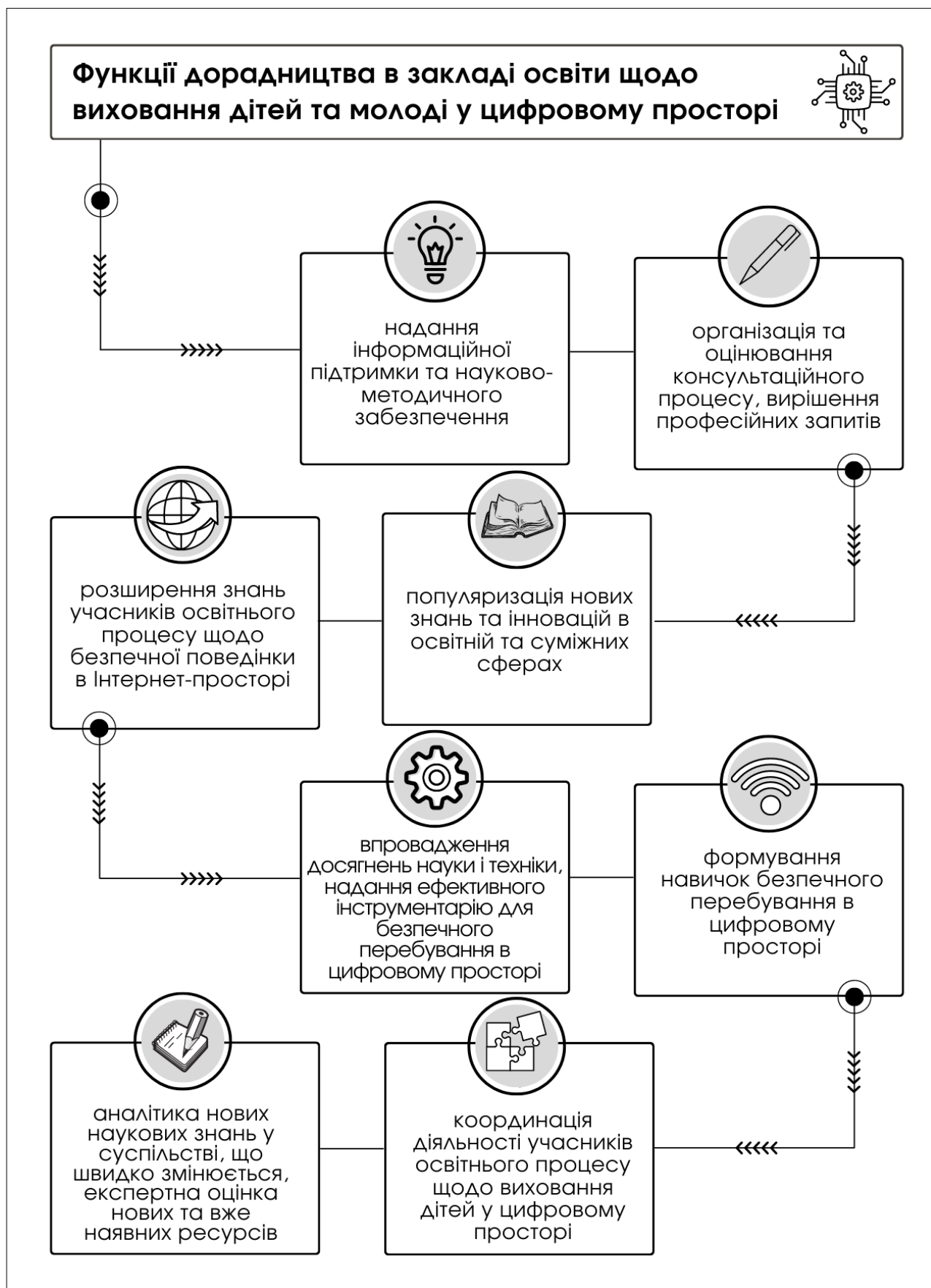
Типи дорадницьких послуг

ТИПИ ДОРАДНИЦЬКИХ ПОСЛУГ	ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ
Діагностичні послуги	<ul style="list-style-type: none"> • встановлення причино-наслідкових зв'язків у проблемній ситуації, з якою стикається педагог, дитина, батьки; • проведення на їх основі відповідної діагностики; • розробка та надання рекомендації щодо її вирішення;
Експертні послуги	<ul style="list-style-type: none"> • проведення вибіркової або повної експертизи діяльності освітнього закладу чи окремих напрямів роботи; • ідентифікація проблемних аспектів діяльності, аналіз результатів; • інформування адміністрації закладу або окремих педагогів для подальшого аналізу та використання засобів покращення освітнього процесу щодо виховання дитини в цифровому просторі;
Інструктивно-методичні послуги	<ul style="list-style-type: none"> • розроблення алгоритму дій / інструктажу із вирішення проблемної педагогічної ситуації, на основі науково обґрунтованих методичних рекомендацій;
Інформаційні послуги	<ul style="list-style-type: none"> • надання актуальної інформації, що сприятиме удосконаленню педагогічної діяльності; • аналітика нових наукових знань, експертна оцінка нових та вже наявних ресурсів;
Корекційні послуги	<ul style="list-style-type: none"> • консультативні послуги спрямовані на корекцію дій учасників освітнього процесу, налагодження взаємодії;
Формувальні послуги	<ul style="list-style-type: none"> • формування позитивних установок і зразків конструктивної поведінки дитини в цифровому просторі; • формування взаємозв'язків, надання допоміжних

	засобів для проєктування нових ефективних зразків професійної поведінки, освоєння інновацій;
Соціально-педагогічні послуги	<ul style="list-style-type: none"> • консультативні дії, спрямовані на створення в педагогічному колективі комфортного психологічного клімату для дієвого вирішення виховних завдань щодо перебування дитини у цифровому просторі; • профілактика стресів; • налагодження ефективної особистісної та ефективної групової взаємодії в контексті професійних викликів [5].

Особливості функціонування системи дорадництва в закладах освіти щодо виховання дітей та молоді у цифровому просторі зумовлена рядом факторів:

- специфікою проблематики, що вимагає дорадчих послуг;
- віковими та індивідуальними особливостями отримувачів дорадчих послуг (учасників освітнього процесу – учнів, батьків, педагогів);
- рівнем знань та навичок користувачів дорадчих послуг, необхідних для безпечного перебування у відкритому цифровому просторі;
- професійною готовністю та досвідом фахівців - надавачів дорадчих послуг;
- відкритістю отримувачів дорадчих послуг до співпраці та комунікації, їх залученість до взаємодії (схема «Функції дорадництва в закладі освіти щодо виховання дітей та молоді у цифровому просторі»).

Ключовими характеристиками дорадництва в закладі освіти щодо виховання дітей та молоді у цифровому просторі є:

- актуальність / інноваційність;
- гнучкість / альтернативність;
- індивідуальний підхід / дифенційованість;
- різновекторність / функціональність;
- технологічність / ефективність;
- інтеграція / синтез.

Таким чином, дорадництво в закладі освіти щодо виховання дітей та молоді у цифровому просторі є комплексною системою консультативної підтримки учасників освітнього процесу з метою надання їм практичного інструментарію для відповідальної та безпечної поведінки в інфополі (таблиця 2 «Орієнтовна тематика інформаційно-консультативної підтримки в закладі освіти щодо виховання дітей та молоді у цифровому просторі»).

Таблиця 2

Орієнтовна тематика інформаційно-консультативної підтримки в закладі освіти щодо виховання дітей та молоді у цифровому просторі

Тема «Цифровий простір»	
Зміст	Поняття та терміни щодо виховання дітей у цифровому просторі
Основні аспекти	<ul style="list-style-type: none"> ● трансформація освіти і цифровізація ● цифрова компетентність учасників освітнього процесу ● цифрові освітні ресурси
Тема «Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі»	
Зміст	Світоглядні підходи до виховання в цифровому просторі
Основні аспекти	<ul style="list-style-type: none"> ● новий вимір виховання – урахування цифрової реальності ● виховний потенціал цифрового простору ● принципи виховання дітей і молоді в умовах цифрового простору
Тема «Інформаційна безпека»	
Зміст	Інформаційна безпека дітей та педагогів в освітньому закладі
Основні аспекти	<ul style="list-style-type: none"> ● етично-правові засади інформаційної безпеки ● основні загрози та ризики для інформаційної безпеки ● створення безпечного цифрового простору школи

Тема «Діти та молодь у цифровому просторі»	
Зміст	Виховання культури поведінки дітей у цифровому просторі
Основні аспекти	<ul style="list-style-type: none"> • вікові особливості виховання дітей та молоді у цифровому просторі • маніпуляційні схеми та злочини у цифровому просторі • безпечна комунікація в цифровому середовищі
Тема «Розвиток цифрової компетентності педагогічних працівників»	
Зміст	Сучасне цифрове освітньо-виховне середовище закладу освіти
Основні аспекти	<ul style="list-style-type: none"> • науково-методичний менеджмент професійного розвитку педагогів • ресурси та сервіси для онлайн-, дистанційного та змішаного форматів навчання • створення та модифікація цифрового освітнього інструментарію та виховного контенту
Тема «Просвіта батьків»	
Зміст	Робота з батьківством, консультування, взаємодія
Основні аспекти	<ul style="list-style-type: none"> • цифровий світ і збереження фізичного, психічного, соціального й духовного здоров'я дітей • цифрові ресурси на допомогу батькам • способи взаємодії з батьками у цифровому просторі

2.2. Цифрове батьківство

Залучення цифрових технологій у практики виховання, використання цифрових пристроїв у взаємодії батьків і дітей та догляд за ними; перенесення навичок батьківства у світ інтернету отримало назву «цифрове батьківство». Новий вид виховання містить два головних напрями діяльності батьків: створення безпечного середовища для дітей в інтернеті (батьківська медіація між дитиною та інтернет-простором) та гарантія безпеки дитини шляхом цифрового спостереження за нею не лише у цифровому просторі, а й у звичайному житті.

Особливої актуальності набуває проблема цифрового батьківства в умовах воєнного стану, оскільки особливістю російсько-української війни є її висока медійність і пролонгація в цифровому просторі (інформаційна пропаганда, спрямована на викривлення об'єктивних даних чи заперечення воєнних злочинів).

Цифровізація всіх сфер життя ускладнює взаємини батьків і дітей. У цифрову епоху з'являється багато нових каналів інформації (насамперед, інтернет), що успішно конкурують з авторитетом сім'ї і вимагають пошуку способів і засобів оптимізації сімейного виховання, переборення батьками застарілого у вихованні дітей принципу «рівності – нерівності», тобто відкладання авторитарних методів виховання і більш швидкий перехід до демократичних.

Серед бар'єрів, що заважають батькам активно взаємодіяти в цифровому просторі: 1) цифровий розрив, що психологічно виявляється не стільки у відставанні батьків від дітей, скільки у відсутності випередження цифрової компетентності. Це не дозволяє батькам виступати в ролі експертів, які передають досвід; 2) ювеноя – страх за підростаюче покоління (схильність до обмежень, а не до реального вирішення проблем); 3) тропофобія – страх змін, який особливо підсилюється, коли стрімкі технологічні зміни призводять до соціальних та психологічних змін; 4) неофобія – страх усього нового, боязнь невідомості; 5) технофобія – страх чи тривога, які пов'язані з використанням технологій, а також ворожі або агресивні установки щодо нових технологій [63].

Надмірний обсяг інформації на фоні зниження довіри до життєвого досвіду батьків і пов'язаної із цим нестачі позитивних емоцій, емоційних контактів у сім'ї призводить до порушень у розвитку дитячої нервової системи. Одвічний конфлікт «батьків і дітей» у наш час посилюється, тому що інтернет дає багато відповідей на запитання юної особистості, а отже, знижується авторитет батьків в очах дитини і одночасно із цим збільшується технологічна дистанція між ними. Тож батькам слід насамперед зосереджувати зусилля на підвищенні батьківського авторитету, який має полягати як у цифровій грамотності, так і здатності батька і матері налагоджувати тісний психологічний контакт із власними дітьми, розуміти їхні потреби та інтереси, поважати гідність, незалежність, самовираження [10, с. 153].

Цифровий простір стає однією з основних форм проведення дозвілля сім'ї. «Дитина, будучи активним споживачем сучасного цифрового простору, вчиться спілкуватися за зразками, котрі надають їй представники масмедійних комунікацій. Із життя сім'ї зникає спілкування заради спілкування, гра, почуття взаємодії з іншими» [4, с. 23].

Безпечна поведінка дітей і молоді в цифровому просторі, оволодіння ними цифровою компетентність значною мірою залежить від здатності батьків бачити можливості та ризики цифровізації життя дітей, готовності здійснювати активну взаємодію з дітьми для забезпечення їхньої безпеки в цифровому просторі та розвитку їхніх здібностей, для підвищення інтелектуальних можливостей, сприяння позитивній соціалізації дітей [33].

Україні гострою є потреба в розвитку цифрової компетентності батьків як складника їхньої педагогічної культури, що передбачає не тільки належний технічний рівень користування батьками комп'ютерною технікою, інтернетом, а й відповідні їхні знання про інформаційно-комунікаційні технології й використання освітніх платформ, налагодження партнерської взаємодії із закладами освіти щодо вдосконалення власних цифрових знань і вмінь та узгодження дій з педагогами у вихованні дітей [10, с. 151].

В умовах цифрового відкритого простору батьки мають стати важливими посередниками у взаємодії власної дитини із суб'єктами і об'єктами цифрового простору. Онлайн-посередництво – практика батьків або інших значущих дорослих, спрямована на те, щоб максимізувати можливості та мінімізувати ризики й шкоду під час використання інтернету.

В онлайн-посередницькій діяльності батьків можна виділити два основні напрями.

1. Активне посередництво – спільна робота батьків і дітей у мережі й пояснення того, що є добрим, а що небезпечним, бесіди з дітьми про можливості використання інтернету. Активне посередництво – найбільш бажаний вид онлайн-посередницької діяльності (за умови, що батьки краще володіють цифровими навичками, ніж діти), адже батьки таким чином

допомагають дітям краще зрозуміти, як працює інтернет, готують їх до інтерпретації і оброблення медіаконтенту, уникнення небезпечних ситуацій у мережі. Батькам слід усвідомити, що використання активного посередництва має бути зосереджене не тільки на заохоченні дітей до безпечного використання інтернету, а й на стимулюванні дітей до вивчення та застосування тих широких можливостей, які пропонує інтернет. Тому доцільними будуть спільні пошуки батьків і дітей в інтернеті цікавої інформації з певних проблем, творчі заняття (створення малюнків, колажів, підготовка фото і музичних матеріалів для розміщення в соціальних мережах тощо).

2. Обмежене посередництво – установлення для дітей правил використання інтернету (обмеження доступу, тривалості, виконання певних дій), використання технологічних засобів спостереження за тим, як діти використовують інтернет (наприклад, програма батьківського контролю). Обмежувальне посередництво є доволі ефективним для зниження ризиків, що зустрічають дитину в мережі. Однак, батьки мають розуміти, що ця стратегія має суттєвий недолік: діти, яких обмежують у користуванні цифровими технологіями, мають зазвичай більш низькі навички роботи з ними. Такі діти є менш підготовленими для вирішення різноманітних проблем, що виникають в інтернеті. Тож батькам доцільно поєднувати обмежувальне посередництво з активним, пояснювати дітям причину певних заборон, поступово переходити до скорочення обмежень, коли дитина набуває досвіду безпечної діяльності в цифровому просторі [10, с. 152].

Ефективність виховання дітей та молоді в цифровому освітньому просторі значною мірою залежить від партнерської взаємодії батьків і педагогів, яка виступає як взаємоузгоджена і відповідальна діяльність, в основу якої покладаються діалог, рівні права, добровільна участь, взаємна зацікавленість сторін. Партнерська взаємодія батьків і педагогів передбачає обмін інформацією і формами діяльності з метою підвищення інтелектуальних можливостей дітей, розвитку їхніх здібностей, зміцнення фізичного, психічного та соціального здоров'я, гарантування безпеки в цифровому просторі [13].

Цифровими формами організації партнерської взаємодії батьків і педагогів є: інформація для батьків на сайті школи, класу з можливістю її електронного обговорення, створення груп батьків і педагогів у соціальних мережах, розроблення творчих проєктів на основі інформаційно-комунікаційних технологій із залученням дітей, батьків, педагогів, інших зацікавлених осіб, електронні класні журнали, проведення різноманітних заходів і зустрічей у форматах онлайн. Доцільним є:

- ознайомлення батьків з пізнавальними сайтами із сімейного виховання дітей усіх вікових категорій («Материнство», «Мамам про дітей», «Секрети родинної педагогіки», «Інтернет-портал», «Моя дитина», «Батьківський Web-клуб» «Як виховати успішну дитину», «Дитяча ігрова кімната», «Інтернет – енциклопедія сім'ї, материнства, дитинства», «Розвиток дитини – сайт для розумних батьків», «Український сімейний ресурс», «Дитяча психологія для батьків», проведення групових та індивідуальних консультацій);

- організація вебінарів, віртуальних конференцій, під час яких у середовищі Skype чи на Zoom-платформі батькам пропонується зустріч з фахівцями (педагогами, психологами, логопедами, соціальними працівниками, педіатрами, юристами тощо);

- сприяння підвищенню самоосвіти батьків за допомогою сайту Prometheus – проєкту різних безкоштовних онлайн-курсів, які знаходяться у вільному доступі [13].

Уважаємо, що цифрове батьківство має бути потужним засобом соціокультурного зростання юної особистості, що спрямовує дітей на досягнення ними повноти і безпеки життя [7]. Для цього батькам необхідно оволодівати цифровою компетентністю, працювати над зростанням батьківського авторитету, бачити у своїх дітях суб'єктів батьківсько-дитячої взаємодії [10, с. 153].

Поради батькам

1. Не забороняйте дитині користуватися інтернетом, але встановіть чіткий регламент. Для молодшої дитини складіть графік користування комп'ютером і

телефоном. Для старших дітей влаштуйте сімейну нараду та разом узгодьте правила використання цифрових медіа. Відразу домовтеся про наслідки невиконання правил, щоб дитина відчула себе учасником угоди та відповідально до неї поставилася [12, с. 39].

2. Виявляйте особливу зацікавленість до віртуального життя вашої дитини: вивчайте її онлайн-звички (які сайти вона відвідує, у які віртуальні ігри грає, які квестові завдання виконує, з ким дружить онлайн); додайтеся в онлайн-друзі своєї дитини; стежте за оновленнями, які вона публікує.

3. Використовуйте цифрові технології як допомогу (а не просто розвагу), щоб розвивати зацікавлення дитини, надихати на здійснення своїх задумів і мрій [12, с. 45].

4. Якщо ваша дитина намагається від вас приховати те, чим вона займається в інтернеті, установіть комп'ютерну програму батьківського контролю [7, с. 79].

5. Пояснюйте дітям правила конфіденційності в цифровому просторі, оскільки особистою інформацією можуть скористатися зловмисники. Поясніть дітям важливість приватних даних (інформації про сім'ю, адреси, номерів телефонів та банківських карток, місця роботи батьків та їхніх фінансових справ тощо).

6. Пояснюйте дітям про інтернет-ризики (інтернет-залежність, маніпулятивні технології, доступ до небезпечного контенту (порнографія, екстремізм), пропаганда наркотиків, схильність до суїцидальної поведінки, кібербулінг/тролінг, утягування в ігри на гроші, секстинг, онлайн-грумінг, розбещення, затягування в кримінальні тенета і проституцію).

7. Спробуйте пояснити дитині, що надмірне захоплення цифровими технологіями може призвести до значного погіршення фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я. Пояснюйте дітям важливість і корисність ведення здорового способу життя, рухової активності, загартування організму для мінімізації ризиків впливу і цифрових пристроїв на здоров'я.

8. Підвищуйте власну загальну і педагогічну культуру, оволодівайте цифровою компетентністю; працюйте над зростанням батьківського авторитету.

9. Співпрацюйте з педагогами, щоб навчити дитину відповідально використовувати цифрові технології, здійснювати профілактичну роботу щодо інтернет-ризиків.

10. Приділяйте більшу увагу вихованню дитини, спілкуйтеся з нею, станьте для неї другом і порадиником, заохочуйте дитину ділитися з вами своїми успіхами та невдачами в освоєнні цифрового простору; станьте прикладом для наслідування; разом з дитиною вчіться жити і творити в цифровому просторі, який буде постійно ускладнюватися.

2.3. Батьківський контроль

Переломним моментом, який інтенсифікував посилення цифровізації традиційно консервативних сфер суспільного життя, впровадження цифрових екосистем і рішень, стала пандемія COVID-19. Ситуація вимушеного соціального дистанціювання змусила шукати альтернативні джерела провадження неперервних процесів, соціально значимих процесів, таких як, наприклад освіта, за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Фактично саме ситуація соціального дистанціювання в світовому масштабі увиразнила той факт, що сучасна дитина відкриває й пізнає світ за допомогою смартфона.

Міжнародний союз електрозв'язку у своїх «Рекомендаціях для батьків та освітян щодо захисту дитини в цифровому середовищі» відмічає, що «Діти та молодь віддають перевагу використанню мобільних телефонів, оскільки вони можуть носити їх скрізь; їм не доводиться ділитися своїм пристроєм з іншими членами родини; телефон дозволяє одночасно виконувати кілька

функцій, наприклад, надсилати текстові повідомлення, спілкуватися, вибирати меню, обмінюватися зображеннями та отримувати доступ до ресурсів; і він постійно увімкнений» [9, с. 8].

Батьки мали змогу в реальному часі побачити як довго діти проводять час за гаджетами, який контент переглядають і як комунікують з ровесниками. Освітняни, впроваджуючи цифрову освіту на всіх рівнях, постали перед необхідністю не лише трансформації традиційної форми навчання, але стали свідками кібербулінгу і зіштовхнулися з непоодинокими випадками неетичної поведінки. Бізнес сфера, реагуючи на широкий суспільний запит максимально адаптувала процеси починаючи від розробки відповідного програмного забезпечення і цифрових сервісів до розробки цифрових екосистем. Національні уряди намагалися в короткі строки зробити цифрову трансформацію державного управління, соціального забезпечення, освіти, реального сектору економіки.

Здавалося б, що часи, коли батьки, вчені, освітяни і просто пересічні громадяни висловлювали занепокоєння, що діти все частіше користуються комп'ютером та Інтернетом й дискусії щодо їх користі в освіті, соціальній взаємодії та загалом користі для якісного життя здається канули в небуття.

Принаймні, звичними речами стали не просто персональні комп'ютери. Загальноживаними речами є смартфони, планшети, ігрові консолі тощо, популярності набувають VR-шоломи та окуляри, технології розумного дому, конструюються і формуються метавсесвіти.

Проте, актуальними залишилися дискусії щодо частоти користування гаджетами і їх впливу на психофізіологічне здоров'я дитини, більш широкого питання безпеки дітей в цифровому просторі і механізмів мінімізації ризиків, з якими потенційно може зіштовхнутися дитина. Від кібербулінгу до реального фізичного насилля.

Покоління сучасних батьків досить добре розуміє переваги цифрового простору. Водночас усвідомлюють небезпеки й ризики, які йому властиві. Не абсолютизуючи і не гіпертрофуючи їх, але дещо применшуючи їх потенційно

негативний вплив на дитину. Це не обумовлено відсутністю знань чи батьківською недбалістю. Скорше, це зумовлено тим, що покоління сучасних батьків самі є активними користувачами цифрових технологій і мають релевантний досвід. Наприклад, мають декілька аккаунтів на популярних платформах (Facebook, Instagram), активно користуються YouTube, відеохостингами та стрімінговими платформами. Врешті решт самі грали в комп'ютерні ігри.

Однак, такий досвід і своєрідна амбівалентність відносно цифрового простору жодним чином не означають, що батьки не намагаються мінімізувати ризики. Це є природнім намаганням убезпечити свою дитину від потенційно негативних явищ, особливо якщо вони можуть вплинути будь-яким чином на неї.

Відтак батьки у всьому світі намагаються регламентувати, унормувати та модерувати життєдіяльність дитини у цифровому просторі. Тобто вдаються до контролю, використовуючи різні алгоритми та інструменти, які вирізняються різним ступенем ефективності.

Природньо, що способи, до яких вдаються батьки будуть відмінними для дітей дошкільного віку та підлітків. Так як і відмінним є розуміння щодо об'єктів, артефактів і контенту цифрового простору, доступ до яких мусить бути регламентованим.

Найбільш простим способом регламентування та модерування життєдіяльності дитини у цифровому просторі – це фізичне обмеження використання цифрових пристроїв. Досить легким періодом для застосування такого способу є дошкільний період. Тобто діти раннього та дошкільного віку вже є суб'єктами, які певним чином включені у цифровий простір.

Найбільш розповсюдженим способом включення у цифровий простір є смартфон, планшет і комп'ютер. Однак, фундаментальною потребою, що обумовлює їх використання дітьми раннього та дошкільного віку є розвага. Тобто батьки самі включають дітям на своїх гаджетах певний відеоконтент, який діти споглядають.

Батьки мають змогу контролювати зміст такого відеоконтенту, просто надаючи перевагу тому чи іншому мультику або блогу. Вони мають змогу лімітувати і час використання пристроїв, і модерувати відеоконтент, і відслідковувати фізичні параметри середовища, які можуть негативно впливати на здоров'я дитини (наприклад освітлення в кімнаті, ступінь віддаленості монітору до очей, поставу тощо).

Однак, по мірі дорослішання дитини інтенсивно зростають її цифрові навички, частота використання цифрової техніки, міра інтегрованості в цифровий простір і зони в його входження.

Фактично, це є періодом, коли батьки активно починають цікавитися батьківським контролем та інструментами його здійснення, намагаючись мінімізувати залежність від гаджетів.

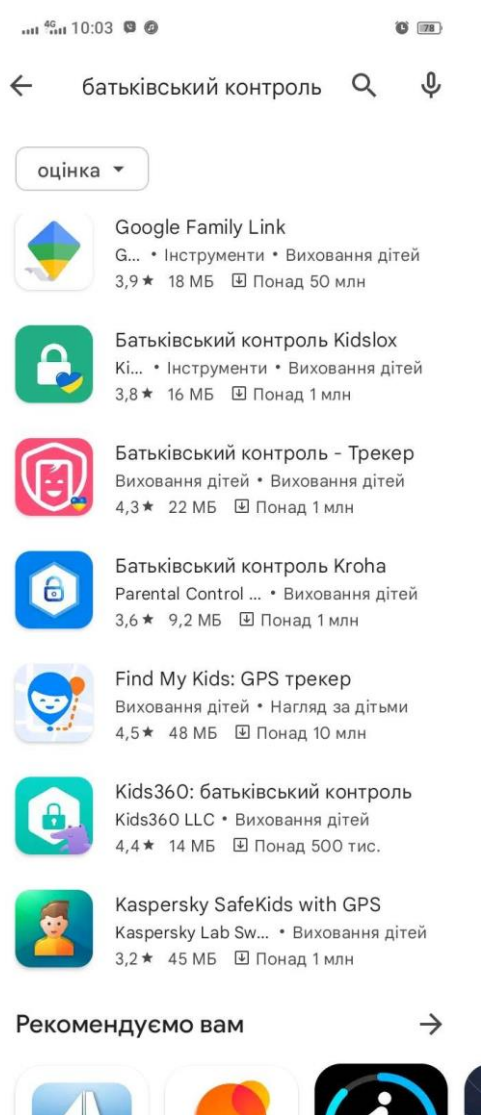
Загалом, під поняттям батьківський контроль і мається на увазі певне цифрове рішення, програмне забезпечення або спеціальні параметри налаштування цифрового пристрою, які дозволяють суттєво обмежити доступ неповнолітніх до неприйняттого, провокаційного чи незаконного контенту, відстежувати використання дитиною Інтернету, лімітувати час використання цифрових пристроїв.

У межах такого контролю превентивно здійснюється фільтрування веб-браузерів, схвалювати або блокується доступ до вебсайтів, обмежуються можливість використання певних цифрових послуг. Може блокуватися доступ до відеоігор або здійснюватися керування пошуковими системами, щоб обмежити пошукові запити. Може відстежуватися місцезнаходження дитини та обмежуватися час використання екрану. Загалом, такі превентивні методи знаходяться в площині цифрових рішень.

В цілому ІТ-індустрія оперативно реагує на потреби батьківської громадськості. У ланійці цифрових продуктів як технологічних гігантів (Google, Microsoft), так і менших ІТ-компаній є відповідні цифрові рішення, сервіси і додатки.

Смартфони/планшети

Як відмічалось вище, смартфон це невід'ємний атрибут сучасної дитини, який дозволяє перебувати на постійному зв'язку з батьками. Будь-який сучасний і матеріально доступний смартфон, завдяки мобільному інтернету, дає змогу пошуку будь-якої інформації та будь-якої відеоконтенту в пошукачах, дозволяє спілкуватися за допомогою месенджерів (WhatsApp Messenger, Telegram, Viber тощо), дає доступ до відеохостингів (YouTube), соціальних мереж. Вже у першому класі кожен школяр/ка як мінімум має смартфон. Активно його використовують у комунікації з однолітками, для

відслідковування відеоблогерів, самі ведуть відеоблоги. Їх використовують їх не лише вдома, а й на перерві, в їдальні і так далі. Водночас, смартфон може бути й інструментом цифрової й фізичної безпеки.

У батьків виникає практичне питання як контролювати та захищати своїх дітей, коли вони користуються смартфоном? Індустрія, на сьогодні, пропонує широке розмаїття додатків саме для смартфонів та планшетів не залежно від типу операційної системи (Android, IOs). Первинний пошуковий запит в Play Market видає широке розмаїття таких додатків. Це, наприклад, Google Family Link, Microsoft family safety, ESET Parental control, Kids 360: батьківський контроль, Батьківський контроль kidsbox тощо. Себто на ринку

представлено дійсно великий вибір додатків з інтуїтивно доступними користувацькими інтерфейсами і зрозумілим налаштуванням. Загалом такі додатки дають змогу батькам здійснити наступне:

1. Блокувати або дозволяти певні номери, на які ваша дитина може телефонувати або з яких може отримувати дзвінки та текстові повідомлення.

2. Забезпечити захист конфіденційності власної дитини шляхом виваженого керування дозволами на доступ. Тобто за потреби здійснювати блокування окремих ігор і додатків, блокувати можливість здійснення покупок в мобільних додатках, блокувати доступ до веб-сайтів і платформ з провокаційним та небажаним контентом. Здійснювати керування дозволами з орієнтацією на освітні і культурні потреби дитини.

3. Лімітувати час використання дитиною смартфона. На рівні налаштування у додатку встановлювати граничний сумарний час на день, коли активно може використовуватися смартфон/планшет в розважальних і пізнавальних цілях. Тобто реалізовувати оптимальне для психофізіологічного розвитку дитини використання гаджетів.

4. Здійснювати моніторинг месенджерів (Whats App, Viber) на предмет отримання чи розповсюдження забороненого контенту, запобігання кібербулінгу, обмежуючи доступ до неприйняттого вмісту; моніторити відеохостинги (на кшталт YouTube).

5. Відстежувати фізичне місцезнаходження дитини в реальному часі за допомогою GPS трекера, встановлювати локальні межі геозони, і якщо дитина її залишає отримувати попередження.

Персональний комп'ютер

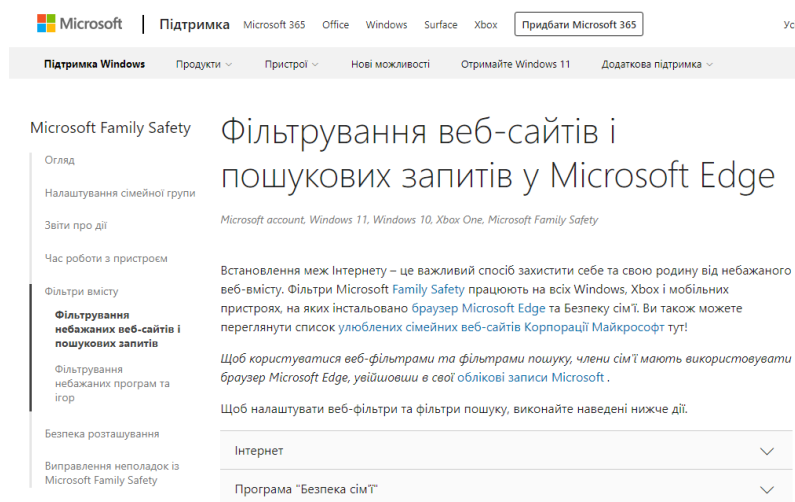
The screenshot shows the Microsoft Family Safety website. The main heading is 'Керування згодою батьків' (Parental Control). The page is in Ukrainian. The navigation bar includes 'Microsoft', 'Підтримка', 'Microsoft 365', 'Office', 'Windows', 'Surface', 'Xbox', and 'Придбати Microsoft 365'. The main content area has a sidebar with 'Огляд' (Overview) and 'Налаштування сімейної групи' (Family group settings). The main text explains that parental control helps users safely navigate websites, programs, and games. It mentions that if you live in a region where parental control is required, you can request access to Microsoft services. Below the text is a table with five rows, each with a question and a dropdown arrow:

Що таке згода батьків?	▼
Надання згоди	▼
Як надіслати запит на згоду	▼
Чому мені потрібно надати згоду, навіть якщо мені не виповнилося встановленого законом віку?	▼
Я нічого не бачу, якщо вибрати елемент Керування згодою	▼

Якщо брати дві найпоширеніші операційні системи Windows і MacOS, то компаніями виробниками реалізовано опцію батьківського контролю, де можливе персоналізоване налаштування шляхом

створення відповідних акаунтів з межами доступу до мережі Інтернет, до певних веб-сторінок і контенту. Але також можна як окремі більш функціональні й гнучкі програми. Серед них такі програми, як Vsafe Online, Net Nanny та Safe Eyes. Додатково до програмного забезпечення батьківського контролю на персональному комп'ютері може:

Обмежуватися вхід в систему за допомогою паролю;
Фізичне розміщення комп'ютера там, де безпосередньо батьки можуть контролювати, що роблять ваші діти

Ігрові консолі й робототехніка

Природньо, що намагаючись убезпечити власних дітей від потенційних ризиків і небезпек, батьки прискіпливу увагу приділяють ігровим консолям і SMART TV. Така прискіплива увага мотивується бажанням зменшити можливу шкоду для фізичного й психологічного здоров'я, намаганням упередити формування ігрової залежності тощо. Останнє покоління ігрових консолей PlayStation, Xbox тощо дають можливість доступу до багатокористувацьких онлайн-ігор. Це дозволяє дітям спілкуватися з великим розмаїттям людей, і багато з таких консолей містять веб-браузер, а отже потенційно може призводити до негативних наслідків.

Зрозуміло, що компанії виробники ігрових консолей дають змогу встановлювати персональні налаштування.

Ще одним пластом в ряду з ігровими консолями є робототехніка. В цілому йдеться про роботів з питально-відповідальними системами. Себто системами, з якими можна вести бесіду, отримувати відповіді на питання відповідно до власних інтересів.

Так це може бути суто розвагою, приємними проведенням часу. Може задовольняти освітні й гуманітарні інтереси, а отже й позитивно впливати на формування особистості.

Однак, тут містяться й ризики, які передовсім простежуються на комунікативному рівні. Позаяк, таке спілкування не є ідентичним реальним комунікативним відносинам, і може призводити до соціальної ізоляції. По-друге, доступ таких систем до всесвітньої мережі означає, що вони потенційно можуть бути використані для порушення конфіденційності дитини.

Загалом ІТ-індустрія, на сьогодні, створила низку цифрових продуктів, які дозволяють дорослим вибудувати гармонійну систему батьківського контролю входження дитини у цифровий простір. Орієнтувати її не на беззмістовне проведення часу в он-лайн, а на задоволення пізнавальних інтересів, культурних та освітніх потреб.

Проте, застосування самого принципу батьківського контролю неодмінно породжує певні етичні сумніви. Позаяк, цілісний батьківський контроль видається схожим на кращі тоталітарні взірці. У батьків і у дітей може виникати враження, що одні шпигують за іншими. З'являється етичний конфлікт, який особливої гостроти набуває в підлітковому віці. І пов'язаний він з довірою. Тим паче, що все це є суттєвим обмеження свободи спілкування, а отже і обмеженням суб'єктності дитини.

Оптимальним є встановлення такого контролю, попередивши заздалегідь. Зокрема, з акцентуванням на можливості проглядати листування в месенджерах, електронній пошті тощо, аргументовано пояснивши чому і навіщо застосовуються такі дії. Від чого, власне намагаєтесь убезпечити. Це є необхідною умовою. Оскільки, формує довіру між батьками і дітьми. Більш старші діти можуть стати навіть помічниками. Позаяк, рівень розвитку цифрових навичок дітей та

батьків не співмірні. За даними дослідження «Цифрова грамотність населення України», що було проведено Міністерством цифрової трансформації у 2021 році рівень володіння

цифровими навиками у дітей та молоді від 10 до 17 років по Україні вище за середній рівень. Тобто більш розвинені цифрові навички і розуміння процесів потенційно дають змогу дітям обходити такий контроль.

Водночас, діти перебувають у динамічних інтерсуб'єктивних стосунках між собою, що сприяє за необхідності використати гаджети друга/подруги, у яких відсутні обмеження. Тобто батьки достеменно не знають до чого саме діти мають доступ, коли вони перебувають у колі ровесників у школі, кафе, парку і т.д. В цьому контексті виникає закономірний сумнів в доцільності витратити час на встановлення відповідного програмного забезпечення, якщо фактично доступ до потенційно неприйняттого контенту може бути, де завгодно.

На правду такий сумнів має місце, але це жодним чином не означає, що має впроваджуватися цифровий тоталітаризм. У Концепції виховання дітей та молоді в цифровому просторі зазначено, що «Батькам доцільно використовувати цифрові продукти і сервіси, що дозволяють відстежувати

активність дитини в цифровому просторі. Водночас спілкування батьків із власними дітьми, активна участь у житті дитини, змістовне проведення дозвілля, підтримка позитивних інтересів та потреб дитини набувають ще важливішого значення» [13]. Тобто батьки повинні виконувати активну виховну роль.

Таким чином, перш за все, для того, щоб ефективно забезпечити від ймовірних та реальних ризиків цифрового простору батькам самим необхідно підвищити свою власну цифрову компетентність. Принаймні володіти актуальною інформацією про актуальні ризики, способи їх ретрансляції, наслідки для дитини, для її безпеки і здоров'я. Вміти користуватися новими програмними продуктами і розуміти механізми реалізації цифрової безпеки. Й власне самим ними користуватися, принаймні на рівні активного користувача.

По-друге, досить часто батьківський контроль встановлюється з метою оптимізації часу, який діти витрачають на беззмістовне користування гаджетами, використання соціальних мереж і стрімінгових платформ. Однак, така блага мета розчиняється в реальності, коли діти бачать, що спілкування в родинному колі зменшується, бо батьки безглуздо проводять час в соцмережах. Тобто, йдеться про єдність виховної вимоги і позитивний приклад від батьків, приклад розсудливого використання гаджетів.

Результуючий висновок, це висновок, що найбільш оптимальний батьківський контроль це поєднання цифрових технологій та проактивної позиції батьків. Це коли батьки не просто директивно щось забороняють чи обмежують доступ, а коли навчають дітей основам цифрової безпеки, збалансованому користуванню цифровими технологіями, розповідають про небезпеки і усвідомлюють, що вони роблять.

Необхідно, з обов'язковим врахуванням особливостей віку дитини, спілкуватися про те, що може спричинити у них проблеми. Наприклад, про наслідки наслідки секстингу, перегляд неприйнятних веб-сайтів, фотографій і відео. Про потенційну ймовірність того, що можливість того, що люди, з

якими вони спілкуються в Інтернеті, можуть виявитися не тим, ким вони видаються.

Варто обговорювати проблемні ситуації, колізії, труднощі які постають перед дитиною. Обговорювати все те, що є незрозумілим або здається неправильним. Варто акцентувати увагу на ганебному явищі кібербулінгу, поширенні неправдивих чуток і способах їх уникнути.

Необхідно вчити дотримуватися правил конфіденційності та поведінки в цифровому просторі, не оприлюднювати надмірної приватної інформації про себе чи свою діяльність соціальних мережах. І за жодних обставин не передавати конфіденційну інформацію третім особами.

Варто заохочувати діяльність у реальному житті, формувати і розвивати інтереси пізнавальні, культурні, спортивні. Тобто необхідно спонукати дітей до якісного і змістовного проведення дозвілля.

2.4. Інформаційна гігієна в закладі освіти: основні орієнтири, планування роботи

Правила гігієни стосуються не лише дотримання чистоти тіла чи порядку у приміщенні. Цей термін стосується і так званої «ментальної гігієни» – тобто дотримання чистоти та акуратності у інформації, яку ми споживаємо.

Розуміння важливості інформаційної гігієни актуалізувалось ще наприкінці 90-х років через інформаційне перевантаження суспільства. Тоді письменниця Лінда Стоун ввела поняття «безперервної уваги». Так було описано стан, у якому людський мозок постійно шукає та споживає нову інформацію, намагаючись нічого не пропустити.

У малих дозах така увага може зробити нас більш продуктивними, але у великих дозах надмірно стимулює і виснажує людину. Дотримання правил

інформаційної гігієни якраз і дозволяє зменшувати інформаційний шум та навантаження на мозок та психіку.

Наприклад, експерт з питань пандемії Макс Брукс пропонує ставитися до інформації з обережністю – як до віруса. Важливо вибірково та усвідомлено ставитися до всього, що ми слухаємо, читаємо, сприймаємо, щоб не зашкодити собі. І також люди повинні бути обережними з тим, що «випускають» назад, ніби поширюють вірус. Нехтування інформаційною гігієною призводить до негативних наслідків, робить людей вразливими до маніпуляцій та впливів. Тому планування роботи освітнього закладу з інформаційної гігієни є своєчасною новацією, яка допоможе забезпечити дітей та педагогів від негативних наслідків (*таблиця 3 «Окремі аспекти планування роботи освітнього закладу з інформаційної гігієни»*).

Основні орієнтири інформаційної гігієни

1. Культура інформаційного простору

Інформаційний простір насичений фейками, маніпуляціями та провокативними вкидами. Чим більше часу людина перебуває в інфопросторі (соціальних мережах, спільнотах, блогах), тим більше шансів зіткнутися з фейком чи недостовірними даними. Тим більше, що різні джерела часто просто дублюють одну й ту саму інформацію. Віртуальні соціальні мережі, окрім свіжих новин, містять також потік емоційно важкої інформації, часто зовсім не важливої. Сформуйте собі цікавий, корисний, пізнавальний контент, який мотивуватиме вас зайнятися новим хобі чи надихне на цікавий проєкт.

2. Інформаційний таймінг

Важливо з відповідальністю ставитися до часу, який ми проводимо у мережі. Фахівці радять встановлювати певні часові рамки на перегляд новин та дописів (наприклад, години цілком досить, щоб ознайомитися з головними новинами, відповісти на листи). Як правило, лівова частка часу, який ми проводимо в мережі – це серфінг по інфо-простору без мети і користі.

3. Інформаційний аудит споживання

Потрібно випрацювати в собі звичку до автоматичного швидкого аналізу інформації, яку ми споживаємо. Необхідно звертати увагу не лише на те, що ми читаємо, дивимося і слухаємо, а й коли ми це робимо і чому.

Самоаудит – це дієвий спосіб проаналізувати власні звички споживання інформації. Об'єктивно дивлячись на те, що ми читаємо, дивимося і слухаємо протягом певного періоду, ми можемо визначити сфери пасивного споживання. Подібне розуміння є цінним, тому що пошук і усунення пасивного споживання інформації допомагає бути більш ефективними та критичними.

4. Інформаційна дієта

Поглинання величезної кількості випадкової інформації формує у людини хибне відчуття поінформованості та ілюзію контролю над ситуацією. Насправді ж, це не так. Люди нерідко зловживають розвагами, замаскованими під новини (проводячи час в мережі під виглядом пошуку новин насправді люди несвідомо споживають набагато більше непотрібної інформації). Для користувачів будь-якого віку цікаво і важливо бути в курсі того, що відбувається в світі, країні, спільноті.

Але це не означає, що ви маєте споживати весь доступний контент. Маючи універсальний відкритий доступ до величезної кількості інформації саме на кожному з нас лежить відповідальність прийняття обґрунтованих рішень щодо того, що саме і скільки ми споживаємо.

5. Критичний вибір джерел

Важливо не лише аналітично відбирати інформацію, а й та критично підходити до вибору джерел. Обмежте кількість ресурсів, з яких ви дізнаєтеся про актуальні новини. Виберіть лише перевірені, безпечні та надійні. Сумлінний вибір джерел, в першу чергу, новин (особливо в умовах воєнного стану) є важливим фактором захисту від неправдивої інформації.

Найнадійніші сайти з усіх наявних: офіційні ресурси органів влади, сайти міністерств, Офісу Президента України, Збройних Сил, їх сторінки в

соціальних мережах і канали в Telegram. Інформація в таких джерелах зазвичай передається безпосередньо від державних службовців, тому вона захищена від фейків і спотворень з боку противника.

6. Інформаційний чит-код

Всю інформацію важливо перевіряти. Зробіть собі список ключових запитань, перед тим, як брати на віру будь-яку інформацію. Наприклад: чи вказаний автор, його місце роботи, яка дата публікації, чи можна перевірити цю інформацію на офіційних сайтах, як давно оновлювалася сторінка сайту, якими фактами підтверджується дана інформація.

Як правило, маніпулятивні публікації неточні, розмиті, без конкретних дат і місця подій та в першу чергу «б'ють» на емоції та почуття, а не на розуміння ситуації.

7. Не покладатися на медіа як на інформаційний фільтр

Щільність потоку даних, які споживає людина, часто просто фізично не дозволяють їй якісно проаналізувати інформацію. Прийнято вважати, що головна задача медіа не лише висвітлювати факти і події, а й попередньо перевіряти їх, аналізувати та видавати в ефір вже перевірену, структуровану та доказову інформацію.

Насправді ж, часто відбувається протилежне: медіа просто продовжують засмічувати інформаційну сферу неперевіреними даними, фейковими новинами або пропагандою. Безвідповідальне ставлення такої інформації призводить до маніпулювання свідомістю людини. Тому важливо розуміти власну відповідальність за споживання будь-якої інформації, її фільтрацію та перевірку.

8. Усвідомлене ставлення не лише до того, що говорити, а й до того, про що НЕ говорити

Ми всі не лише споживачі, а й джерела інформації – коли перепочуємо чийсь допис в соцмережі, ширимо якесь посилання, лишаємо коментарі. Тому кожна людина несе відповідальність, а тому числі і за поширення неперевіреної або неправдивої інформації.

Практика інформаційної гігієни означає не лише ретельне обмірковування того, що сказати чи написати — так само важливо вибрати те, чого не говорити, не писати і не поширювати. Більше того, це наш обов'язок. Тому перш ніж поширити пост людини, яку ви не знаєте (наприклад, про те, як когось образили чи прохання про допомогу), задумайтеся – можливо справжні мета цього поста не в тому, щоб вирішити чийось проблему, а в тому, щоб насадити наративи про байдужість суспільства або нагнітання ситуації.

Таблиця 3

**Окремі аспекти планування роботи освітнього закладу
з інформаційної гігієни**

№	Тема	Зміст роботи	Виконавці
1.	Політика інформаційної безпеки в закладі освіти: управлінський аспект	<ul style="list-style-type: none"> • захист внутрішнього навчального веб-сервера; • фільтрування запитів користувачів; • правила антивірусного захисту; • контроль за захистом інформації (захист документів внутрішнього та зовнішнього застосування); • користування електронною поштою (службовою і приватною): перевірка файлів, отриманих електронною поштою, на предмет відсутності вірусів та шкідливого програмного забезпечення; 	Адміністрація закладу, відповідальні за інформаційну та комп'ютерну безпеку
2.	Шкільний веб-сайт: відкрита та закрита інформація	<ul style="list-style-type: none"> • інформація про учнів на шкільних веб-сайтах; • відкрита інформація: лише та, яка не може бути використана зловмисниками, та яка не ставить під загрозу особисту безпеку учасників освітнього процесу (загальні факти з життя учнів (фото бажано розміщувати групові та за згодою батьків); інформація про проведені заходи, конкурси; методичні матеріали, офіційні документи; • закрита інформація: особисті дані учнів, адреса, телефон; фото та 	Адміністрація закладу, педагоги

		інше;	
3.	Контент фільтри та методи захисту учнів	<ul style="list-style-type: none"> • поштовий сервер; • використання чатів; • моніторинг інтернет активності; • протокол дій у разі виявлення загроз; 	Адміністрація закладу, відповідальні за інформаційну та комп'ютерну безпеку
4.	Профілактика загроз	<ul style="list-style-type: none"> • види загроз в інформаційному просторі (загрози шахрайства, витоку персональної інформації ознайомлення з матеріалами небажаного змісту, отримання недостовірної інформації, загрози залежностей та інші); • алгоритми дій для перевірки інформації та уникнення загроз у віртуальному просторі; 	Педагоги
5.	Просвіта батьків з питань інформаційної гігієни	<ul style="list-style-type: none"> • віртуальний простір як соціокультурний феномен для освіти; • інформаційно-консультаційні послуги учителям, батькам, учням; • принципи та основні орієнтири інформаційної гігієни. 	Адміністрація закладу, педагоги

РОЗДІЛ 3.

ЦИФРОВІ РЕСУРСИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ОСВІТНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ

3.1. Цифрові ресурси у виховній діяльності сучасного вчителя

У сучасній освіті цифрові технології відіграють фундаментальну роль, оскільки їх застосування поступово стає нормою, а не винятком. У світі існує сотні цифрових освітніх інструментів, які допомагають педагогам, покращують адміністрування та впровадження освітніх процесів, полегшують співпрацю та допомагають налагодити взаємодію між всіма учасниками освітнього процесу. спілкування між викладачами та учнями.

Традиційні навчальні та виховні матеріали успішно доповнюються цифровими ресурсами (веб-сайтами, програмами, платформами), розширюючи їх можливості та варіативність використання.

Цифрові ресурси у виховній діяльності: актуалітети та чинники

Актуальність використання цифрових ресурсів у виховній діяльності сучасного учителя визначається потребами розвитку практики, зокрема в оновленні змісту, методів, прийомів виховання дітей та учнівської молоді у цифровому відкритому середовищі. Світ змінився завдяки розвитку технологій і цифрових даних, що призвело до нової промислової революції. Ця революція характеризується переходом від економіки, заснованої на виробництві, до економіки, заснованої на інформації.

У сучасній освіті наявна тенденція до збільшення кількості оцифрованої інформації, навчальних та виховних ресурсів. Оскільки використання цифрових технологій за останні декілька років отримало стрімкий розвиток (зокрема, в умовах пандемії), їх використання без досвіду

послідовного впровадження в тій мірі, в якій освіта була до цього готова, спричинило до ряду ризиків та труднощів.

Проте, практика застосування цифрового інструментарію в умовах невизначеності (зокрема, в умовах воєнного стану, коли велика кількість учнів та педагогів залишились без інших альтернатив, а цифровізація відкрила нові можливості продовжувати освітню та виховну роботу) переконує не лише в важливості, а й в необхідності їх опанування. Необхідність застосування цифрових ресурсів в освітньому просторі обумовлена рядом чинників:

- трансформацією суспільства під впливом нових технологій, зокрема, зростаючою глобалізацією, автоматизацією, цифровізацією;
- формуванням нових вимог до змісту освіти і виховання в умовах цифрового суспільства (практикоорієнтованість, пріоритет діяльнісного змісту освіти над знаннєвим);
- низькою адаптивністю системи освіти до інтенсивних змін, пов'язаних з розвитком технологій (наприклад, гейміфікація, персоналізація освіти, використання доповненої реальності, штучного інтелекту тощо);
- потребами практики, орієнтованої на оновлення змісту, методів, прийомів виховання у цифровому відкритому середовищі;
- очевидною життєвою необхідністю розвитку цифрових компетенцій дітей та молоді у цифровому відкритому середовищі;
- актуальністю виховання ціннісних орієнтирів у цифровому відкритому середовищі, зумовленими поширенням засобів комунікації і засобів масової інформації з використанням ІКТ;
- важливістю усунення небезпек та запобігання ризикам, які притаманні відкритому цифровому простору (жодна дитина, яка знаходиться в інтернеті, не є повністю захищеною від ризиків, пов'язаних з перебуванням у мережі. В даний час дослідники зазвичай узагальнюють дуже різноманітні ризики, з якими доводиться стикатися в інтернеті, на три категорії: ризики, пов'язані з контентом, контактами та поведінкою;

● розвитком суспільства 5.0., заснованим на передових цифрових технологіях, які забезпечує розвиток науки і технологій для добробуту суспільства, орієнтованого на людину [13].

Цифрові технології володіють величезним потенціалом для розширення та охоплення освітньо-виховним процесом дітей та учнівської молоді та підвищення його якості, проте проблеми у сфері освіти та виховання не можна усунути лише технологіями.

Для оптимізації навчання та виховання дітей необхідно, щоб цифрові ресурси застосовувалися в умовах наявності добре підготовлених дорослих, мотивованих учнів та продуманої виховної системи.

Переваги цифровізації для ефективності робочих процесів

1. Швидкий доступ до інформації

Однією з найважливіших переваг є можливість отримати доступ до інформації, коли це необхідно. Оцифровка будь-якого процесу, зокрема, освітньо-виховного, – це інвестиція, яка швидко «окупається» збереженими часом, ресурсами, зусиллями. Однією з головних переваг оцифрування є те, що всередині освітнього закладу інформація стає більш доступною.

Якщо ви зберігаєте документи (розробки тренінгів, сценарії виховних заходів, тести, методики, стандартизовані алгоритми для роботи з дітьми) в цифровому вигляді, а не фізично, будь-хто з відповідним доступом може переглянути необхідну інформацію. Немає значення, чи працюють педагоги вдома чи у закладі – це значно полегшує роботу та дозволяє бути більш ефективними.

2. Покращений досвід взаємодії для учнівства, батьків, педагогів

Швидкість і зручність обміну інформацією є значною перевагою цифровізації, коли передача даних (внутрішня та зовнішня) стає спрощеною. Надання педагогам можливості швидко знаходити відповідну інформацію та документи допоможе учням, батькам, колегам своєчасно отримати відповіді

на запити, які їм важливі. Це сприяє покращенню взаємодії для всіх учасників освітнього процесу.

Окрім того, електронними документами можна ділитися, обмінюватися або працювати разом, підвищуючи корпоративну ефективність. Це істотно мінімізує час, необхідний для роботи з інформацією, і дозволяє людям зосередитися на більш життєво важливих справах.

3. Підвищення продуктивності

Однією з найважливіших переваг цифровізації є підвищення продуктивності співробітників, що допоможе закладу освіти працювати більш якісно та ефективно.

Застосування у роботі сервісів, ресурсів, інших комплексних цифрових інструментів для створення виховних завдань, тестів, інших робочих матеріалів допомагає педагогу ефективно використовувати свій час та зберігати людський ресурс.

4. Покращена безпека

Паперові документи можуть легко загубитися, піддаючи ризику конфіденційну інформацію. Варто використовувати різні стратегії та рішення для захисту цифрових документів і забезпечення доступу до інформації лише відповідним і авторизованим працівникам. Цифрове сховище набагато дешевше, ніж фізичні шафи, і забезпечує кращий і економічніший метод резервного копіювання та відновлення.

5. Вища мобільність

Життя в умовах невизначеності (у 2020 році - пандемія COVID19, 2022 – війна, евакуація, запровадження воєнного стану) навчило нас важливості доступу до інформації звідусіль, а не лише на робочому місці. Цифрові ресурси в поєднанні з правильною технологією дозволяють отримувати доступ до робочої інформації майже з будь-якої точки земної кулі, дозволяючи їм працювати та тримати зв'язок з колегами, дітьми та батьками.

6. Екологічна доцільність

Збереження екології – це найважливіша перевага цифровізації, яка допоможе нам врятувати нашу планету Земля. З кожним надрукованим документом ми сприяємо вирубці лісів, збільшуючи шкоду, завдану нашій планеті. З точки зору сталого розвитку та природних ресурсів, кожна організація має зобов'язання перед теперішніми та майбутніми поколіннями.

7. Аварійне відновлення

Однією з найбільших переваг оцифрування документообігу та необхідних для роботи матеріалів (підручників, розробок, тестів тощо) є можливість відновлення інформації та даних, які були втрачені внаслідок природних катастроф чи інших подій. У разі аварії цифрову інформацію та документи можна легко створити резервну копію та відновити. У результаті ваш найцінніший актив завжди буде доступним і готовим підтримувати повноцінне функціонування освітнього закладу.

Якщо ви можете відновити роботу закладу фактично за будь-яких умов (мінімум – при наявності мережі інтернет), то зможете залучити до роботи колег, тримати зв'язок з учнями, підтримати батьків.

Інформаційний проєкт для освітян «Діти в цифровому просторі: як убезпечити дітей в умовах інформаційної війни»

Мета проєкту:

- розширити методичний інструментарій освітян для запобігання ризикам та загрозам дітей в умовах війни відкритому цифровому просторі;
- навчити дітей мислити критично, розпізнавати ризики та маніпуляції, самостійно осмислювати явища навколишньої дійсності, відстоювати свою власну думку, бути готовими конструктивно та ефективно діяти в офлайн та онлайн просторі.

Актуальність проєкту. Відкритий цифровий світ є простором, у якому поєднані великі можливості (спілкування та створення спільнот за інтересами, навчання та пізнання нового, віртуальні екскурсії та подорожі, майданчики для вираження поглядів та ініціатив і ще багато-багато чого) та ризики (маніпулювання

інформацією, розповсюдження фейків, пропаганда, порушення права на повагу до приватного життя, дискримінація тощо). В умовах війни відкритий цифровий простір може стати загрозою для психіки, здоров'я та добробуту наших дітей. Як цьому запобігти? Навчити дітей мислити критично, розпізнавати ризики та маніпуляції, самостійно осмислювати явища навколишньої дійсності, відстоювати свою власну думку, бути готовими конструктивно та ефективно діяти в офлайн та онлайн просторі.

Цільова аудиторія. Інформаційні матеріали для педагогів освітніх закладів, виховників дитячих громадських об'єднань та всіх дорослих, хто переймається питаннями виховання.

Проект містить методичні, інформаційні та ілюстративні матеріали, які можна скачати за QR-кодами (*таблиця 4 «Методичні та інформаційні матеріали до проекту»*).

Таблиця 4

Методичні та інформаційні матеріали до проекту

ПРОЄКТ «ДІТИ В ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ»		
Назва	Анотація	QR-код
Кластер «20_навичок критичного мислення»	Навички критичного мислення (за Джуді Браус і Девідом Вудом) згруповані за 8 типовими ознаками (навички фокусування, збору інформації, запам'ятовування, організації, аналізу, генерування, інтегрування, оцінювання).	
Кластер «6 якостей для розвитку критичного мислення»	Кластер містить необхідні якості, які є запорукою для розвитку критичного мислення (готовність до планування, гнучкість, наполегливість, готовність виправляти власні помилки, усвідомлення, пошук компромісних рішень).	
Тренінгове заняття «Що таке критичне мислення і навіщо воно потрібно»	Мета заняття: актуалізація розвитку критичного мислення у дітей та учнівської молоді; отримання інструментів — конкретних методів і прийомів критичного мислення; формування навичок оцінювання фактів і ситуацій; аналітичного сприйняття інформації та обґрунтування прийняття рішень.	

<p>Тренінгове заняття «Прийоми маніпуляції»</p>	<p>Мета заняття: розширення уявлень учасників щодо маніпулятивних прийомів у спотворенні інформації; формування навичок критичного осмислення інформації; формування умінь знаходити інформацію в різних джерелах; систематизувати її за заданими ознаками; інтерпретувати інформацію, розуміти її суть, адресну спрямованість, мету інформування.</p>	
<p>Тренінгове заняття «Критичне оцінювання ресурсів інтернету»</p>	<p>Мета заняття: розвиток умінь аргументувати власні висловлювання, знаходити помилки в отриманій інформації та вносити пропозиції щодо їх виправлення; сприймати альтернативні думки й висловлювати обґрунтовані аргументи «за» і «проти» кожної з них; встановлювати асоціативні та практично доцільні зв'язки між інформаційними повідомленнями; самостійно трансформувати, представляти інформацію (у мережі, друкованому виданні, презентації).</p>	
<p>Гайд «Методи і прийоми розвитку критичного мислення».</p>	<p>Мета: розширення уявлень педагогів про методи й прийоми розвитку критичного мислення, які можна використовувати в різних формах роботи з дітьми (на уроках і під час позаурочної діяльності). Такі прийоми спрямовані на те, щоб допомогти дітям набути навичок аналізу, узагальнення, оцінювання, порівняння, перевірки; стати більш самостійними.</p>	

3.2. Інструменти цифрової освіти для вчителів і учнів

Цифровізація має свої недоліки, але вона також має свої переваги. Існує думка, що оцифровка є недоліком через втрату людського контакту та миттєвого зворотного зв'язку.

Але з іншого боку, саме інструменти цифровізації освіти забезпечують ефективний спосіб спілкування та обміну інформацією (таблиця «Інструменти цифрової освіти для вчителів і учнів»).

Розвиток цифрових технологій змінює сучасний світ і відкриває нові площини у вихованні сучасних дітей та молоді. Зауважимо, що використанням інструментів Інтернет-простору потребує упослідженого ставлення та дотримання розумного балансу. Пропонуємо найпопулярніші інструменти цифрової освіти для вчителів і учнів (таблиця 5 «Інструменти цифрової освіти для вчителів і учнів»).

Таблиця 5

Інструменти цифрової освіти для вчителів і учнів

ОНЛАЙН ПЛАТФОРМИ ДЛЯ ЦИФРОВОЇ САМООСВІТИ	
Дія. Цифрова освіта https://osvita.diia.gov.ua/	Національна онлайн-платформа для розвитку цифрової грамотності. Створена Міністерством цифрової трансформації України. Надає вільний доступ кожному громадянину до навчання цифрової грамотності, допомагає ефективно та безпечно використовувати сучасні цифрові технології в роботі та навчанні, в професійному та особистісному розвитку. Випускає освітні серіали, подкасти, гайди, надає корисні посилання для того, щоб споживачі могли розвивати цифрову грамотність. Після перегляду пропонується пройти невелике тестування.
Prometheus https://prometheus.org.ua/	Одна з найбільших платформ онлайн-освіти в Україні, яка в партнерстві з лекторами та провідними компаніями та міжнародними організаціями створює онлайн-курси з найбільш популярних тем (наприклад, цифровий маркетинг, цифрова безпека, критичне мислення та інші).
Освітній хаб https://eduhub.in.ua/	Платформа для онлайн навчання та тестування. Містить матеріали для навчання сучасним навикам, зокрема критичному мисленню. Навчання проходить за змішаною моделлю – онлайн-курси та практичні тренінги.
EdEra https://www.ed-era.com/	Студія онлайн-освіти, на якій розміщено спецпроекти, уроки та курси на різні теми (медіаграмотність, освіта в умовах війни, цифрові підручники тощо). Також на платформі є освітній блог, у якому робиться огляд сучасних освітніх тенденцій та наукових доробків, висвітлюються актуальні новини зі сфери освіти, конференції тощо.
Impactorium https://impactorium.org/uk/all-courses/	Платформа онлайн-освіти зі сталого розвитку. Мета платформи – сприяти сталому мисленню та впровадженню Цілей сталого розвитку на особистому, професійному та національному рівнях. Містить короткі майстер-класи, тренінги, семінари. На порталі є п'ять курсів: «Компетенції викладачів 4.0», «Фінансова грамотність», «Нефінансова

	звітність», «Skills Lab: успішна кар'єра» та «Корпоративна соціальна відповідальність».
TED- Ed https://ed.ted.com/	Освітня платформа, яка дозволяє створювати навчальні уроки за допомогою вчителів, студентів, аніматорів — загалом людей, які працюють на поширення нових знань та інноваційних ідей в сфері освіти. Веб-сайт дозволяє демократизувати доступ до інформації педагогам та учням. Тут всі охочі можуть брати активну участь у процесі навчання інших.
СЕРВІСИ ДЛЯ СТВОРЕННЯ СПІЛЬНОТ	
Edmodo https://new.edmodo.com/	Edmodo — це освітній інструмент, який об'єднує вчителів і учнів і формується в соціальну мережу. Завдяки цьому сервісу вчителі можуть створювати онлайн-групи для співпраці, адмініструвати та надавати навчальні матеріали, вимірювати успішність учнів і спілкуватися з батьками. Edmodo має понад 34 мільйони користувачів, які підключаються, щоб продукувати освітній процес, який є більш збагачувальним, персоналізованим і узгодженим з можливостями, які надають технології та цифрове середовище.
eduClipper https://educlipper.net/	Ця платформа дозволяє вчителю та учнівству обмінюватися довідками та навчальними матеріалами. В eduClipper є можливість збирати інформацію, знайдену в Інтернет-мережі, а потім ділитися нею з учасниками раніше створених груп. Така функція дає можливість ефективніше користуватися освітніми продуктами, вдосконалювати методи навчання та мати цифровий запис досягнень учнів протягом певного періоду. Крім того, це надає можливість педагогам організувати віртуальний клас та створити портфоліо на кожного з учасників, де зберігається вся виконана робота.
ClassDojo https://www.classdojo.com/	Глобальна спільнота з понад 50 мільйонів вчителів і сімей, які збираються разом, щоб поділитися найважливішими моментами навчання дітей у школі та вдома — за допомогою фотографій, відео, повідомлень тощо. Педагоги мають можливість надавати учням миттєвий зворотний зв'язок. Сервіс сприяє взаємодії всіх учасників освітнього процесу у віртуальному просторі.
СЕРВІСИ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ТЕМАТИЧНИХ ПІДБІРОК МАТЕРІАЛІВ ТА ОБМІНУ ІНФОРМАЦІЄЮ	
Padlet http://www.padtlet.com	Віртуальна цифрова стіна для створення, спільного редагування та зберігання на одній сторінці різноманітного контенту: фотографій, малюнків, аудіофайлів, документів, відео, зображень на будь-яку тематику. Може бути

	використана для проєктної роботи з учнями. Платформа дозволяє спільно взаємодіяти відразу кільком учасникам. Стіну Padlet можна використовувати для індивідуальних завдань, як інструмент збору інформації, для розміщення матеріалів, які вихованці повинні опрацювати дистанційно. Це зручний майданчик для розміщення навчальних матеріалів, опитування, планування тощо.
Wakelet https://wakelet.com/	Ресурс доцільний при дистанційному навчанні для створення завдань творчого характеру та проєктів. Учні можуть робити у Wakelet доповіді і представляти результати досліджень, педагоги можуть створювати добірки матеріалів для самостійного вивчення і домашніх завдань, створювати колекції навчальних та виховних матеріалів для учнів, себе або колег. Платформа містить можливості для створення портфолію, списків матеріалів, візуальних закладок, складання різноманітних планів.
СЕРВІСИ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ПРЕЗЕНТАЦІЙ	
Canva https://www.canva.com	Багатофункціональний сервіс надає широкий доступ до графічних та векторних зображень, фотографій, інфографік, шрифтів. Має величезну бібліотеку з унікальними прикладами презентацій, листівок, плакатів, брошур, банерів, флаєрів та багато іншого з можливістю редагування готових шаблонів.
Projeqt https://projeqt.com/	Інструмент, який дозволяє створювати мультимедійні презентації з динамічними слайдами, у які можна вставляти інтерактивні карти, посилання, онлайн-вікторини, хронологію Twitter та відео. Має багато опцій для створення унікального варіативного контенту. Під час уроку педагоги можуть поділитися з учнями презентаціями, які візуально адаптовані до різних типів пристроїв.
Prezi https://prezi.com/	Сервіс для створення інтерактивних презентацій і відео з нелінійної структурою в режимі онлайн. У презентації є можливість масштабування, наближення, віддалення, повороту об'єктів, що створює ефект динамічності та присутності. При створенні можна додавати медіафайли, векторні зображення, графіку, змінювати послідовність усіх елементів. Мова інтерфейсу англійська, проте можна додавати текст презентації українською мовою.
Презентації Google https://www.google.com/intl/uk/slides/about/	Сервіс простий, інтуїтивно зрозумілий та сумісний з PowerPoint. Має великий банк шаблонів. Є можливість додати відеоматеріали, фотографії, зображення, анімацію. Зручний в редагуванні (є можливість спільного редагування з іншими користувачами).

<p>Sway https://sway.com/</p>	<p>Сучасний кроссплатформенний сервіс для створення презентацій, сайтів, бюлетенів. Має україномовний інтерфейс, зручну навігацію, анімовані ефекти. Дозволяє надавати доступ до презентації іншим користувачам, легко інтегрується з соціальними мережами.</p>
<p>Piktochart https://piktochart.com/</p>	<p>Сервіс для створення презентацій у форматі інфографіки та постерів. Дозволяє швидко та зручно візуалізувати статистичні дані у вигляді графіків, діаграм, карт, таблиць. Містить великий банк унікальних шаблонів. Зручний інтерфейс з підказками.</p>
<p>Slides https://slides.com/pricing</p>	<p>Потужний сервіс для створення презентацій будь-якого рівня складності. Базових функцій, доступних у безкоштовній промо-версії цілком достатньо для створення цікавого та повноцінного продукту. Кількість шаблонів обмежена.</p>
<p>Sparkol VideoScribe www.sparkol.com</p>	<p>Сервіс для створення скрайбінг-презентацій. Дозволяє створювати відеоролики з ефектом промальовування сюжету від руки. Є велика тематична бібліотека анімованих зображень. У створену презентацію можна додавати авторський аудіо-супровід або записати закадровий голос.</p>
СЕРВІСИ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ВПРАВ	
<p>Learningapps.org https://learningapps.org/</p>	<p>Сервіс призначений для розробки інтерактивних модулів, завдань з різних тем. Учасники можуть в ігровій формі перевірити знання, закріпити нову інформацію. Сервіс допомагає з цікавістю опанувати нові корисні знання.</p>
<p>Kahoot https://kahoot.com/</p>	<p>Геміфікована навчальна платформа для проведення вікторин, створення тестів і освітніх ігор. Має ефектне середовище. Kahoot! Пропонує безплатні підписки для українських шкіл, щоб допомогти їм підтримувати інтерес учнів до дистанційного навчання.</p>
<p>Classime https://www.classime.com/uk/</p>	<p>Платформа для створення інтерактивних вправ, яка допомагає залучити кожного учня до активної роботи та отримати миттєву візуалізацію навчального матеріалу. Дозволяє вести аналітику результатів, створювати інтерактивні уроки та заходи, містить бібліотеку запитань, дозволяє її поповнювати і ділитися з іншими педагогами.</p>
<p>Easy test maker https://www.easytestmaker.com</p>	<p>Сервіс для створення завдань, тестів, в яких учасникам потрібно вибирати вірні і помилкові твердження. Дозволяє формувати тести у .pdf або .doc. (що зручно для роздрукування). Безкоштовна версія дозволяє створити 25 тестів без можливості експорту у «паперові» формати.</p>

<p>Plickers https://get.plickers.com/</p>	<p>Сервіс для миттєвого опитування учнів у вигляді мобільного додатку. В основі сервісу – мобільний додаток, сайт та роздруковані картки з QR-кодами. Дозволяє проводити опитування на смартфонах учнів в режимі реального часу і вести статистику по кожному з учнів.</p>
<p>Quizlet https://quizlet.com/uk/</p>	<p>Сервіс об'єднує понад 60 мільйонів учнів у всьому світі, які використовують картки, пробні тести та ігри Quizlet, засновані на наукових принципах, щоб досягати своїх цілей у школі, університеті та за їх межами. Сервіс безкоштовний, багатомовний.</p>
<p>Socrative https://www.socrative.com/</p>	<p>Socrative — це система, яка дозволяє вчителям створювати вправи чи навчальні ігри, які учні можуть розв'язувати за допомогою мобільних пристроїв, будь то смартфони, ноутбуки чи планшети. Вчителі можуть бачити результати діяльності та, залежно від них, змінювати наступні уроки, щоб зробити їх більш персоналізованими.</p>
<p>Thinglink https://www.thinglink.com/</p>	<p>Thinglink дозволяє педагогам створювати інтерактивні зображення з музикою, звуками, текстами та фотографіями. Ними можна поділитися на інших веб-сайтах або в соціальних мережах. Платформа пропонує вчителям можливість створювати навчальні методики, які пробуджують допитливість учнів за допомогою інтерактивного вмісту, який може розширити їхні знання.</p>
<p>ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЙ ТА ЗУСТРІЧЕЙ ОНЛАЙН</p>	
<p>Google Meet https://meet.google.com/</p>	<p>Сервіс, де можна проводити високоякісні й безпечні відеозустрічі та дзвінки. Доступний для всіх користувачів і різних видів пристроїв. Має зручне планування, функції запису й адаптивні макети. Дозволяє демонструвати весь екран або вікна окремих додатків, щоб ознайомити учасників з необхідними документами, презентаціями чи таблицями.</p>
<p>Zoom https://zoom.us/</p>	<p>Одна з найпопулярніших програм для організації та проведення відеоконференцій. Дозволяє підключати одночасно до 100 пристроїв безкоштовно, з 40-хвилинним обмеженням для безкоштовних акаунтів. Користувачі мають змогу підвищити рівень обслуговування, використовуючи один з тарифних планів.</p>
<p>Cisco WebEx https://www.webex.com/webinar.html</p>	<p>Зручна і потужна платформа для організації вебінарів і відеоконференцій (до 40 хв), 50 учасників. Дозволяє спілкуватися в чаті, здійснювати аудіодзвінки і обмінюватися файлами. Має опцію голосового управління трансляціями. Додаток орієнтований на тих, хто навчається віддалено в домашніх умовах.</p>

<p>Go To Meeting https://www.gotomeeting.com/</p>	<p>Вебсервіс для проведення та організації відеоконференцій, презентацій, онлайн-зустрічей. Має функцію віддаленого перегляду робочого стола. Дозволяє користувачам спілкуватися один з одним через Інтернет в режимі реального часу. Сервіс автоматично продукує форму для реєстрації та розсилає нагадування про вебінар всім зареєстрованим учасникам.</p>
<p>My Own Conference https://myownconference.com.ua/</p>	<p>Платформа для проведення вебінарів, відеоконференцій і онлайн лекцій. Підтримує 16 мов, зокрема українську. Входить до TOP-5 найкращих світових сервісів для проведення вебінарів та онлайнного навчання. Можна проводити онлайн відеоконференції та вебінари з телефону, планшета чи комп'ютера. Учасники також братимуть участь із будь-якого мобільного пристрою без завантаження додаткових програм. Містить конструктор для створення реєстраційної форми для учасників, дає змогу налаштувати автоматичні розсилки з нагадуваннями.</p>

3.3. SWOT-аналіз виховання в цифровому середовищі

Засадничою проблемою здійснення виховання в цифровому просторі є питання вибудови ефективних стратегій і алгоритмів його реалізації. Закономірно, що побудова ефективних стратегій та продукування комплексних рішень можлива виключно за допомогою аналітичних процедур, що унаочнюють актуальний стан.

Якщо для аналізу традиційного формату виховання існують розгалужені і вивірені процедури аналізу, то виховання у цифровому просторі потребує створення чи адаптації вже наявних інтелектуальних інструментів. Таких, що дають можливість створювати цілеспрямовану траєкторію цифрового виховання та коригувати систему виховних впливів.

Виховання є керованим і цілеспрямованим процесом у традиційному і в цифровому просторі. Закономірно, що для обох цих форматів особливе значення має педагог, який, власне, цілеспрямовано і вибудовує певну виховну траєкторію і систему виховних впливів. Однак, ефективність виховання у цифровому просторі не може бути редукована виключно до

оцінки діяльності педагога. Оскільки, така діяльність узалежнюється вже не лише індивідуальними професійними якостями педагога та його здатністю здійснювати цілеспрямований виховний вплив на дитину та рівнем його цифрової компетентності.

Так само, не може бути редуковане виховання у цифровому просторі до наявності відповідного цифрового контенту виховного змісту і доступу до нього. Дійсно, цифровий контент є «сутністю цифрової економіки та так званого суспільства, заснованого на знаннях, оскільки він представляє засіб представлення знань, обміну, доступу та використання поза традиційними фізичними, соціальними, демографічними, географічними, економічними тощо межами» [44, р. 37], а отже є необхідним елементом, що сприяє або ускладнює виховання.

Проте, цей же контент може бути розподілений залежно від його джерел продукування: «контент, створений традиційними медіа та індустрією розваг (наприклад, видавництво, кіно, мовлення, музика тощо); контент, створений нерозважальними суб'єктами (наприклад, промисловий дизайн, програмне забезпечення, реклама, мода тощо); контент, створений державними установами (наприклад, культурна, наукова, освітня, охорона здоров'я, інформація державного сектору) і Інтернет-контент (веб-сторінки, блоги, цифрові фото/відео, Web2.0 тощо)» [43]. Тобто, очевидно, що у такій площині існує велика множина зацікавлених сторін, діяльність чи бездіяльність яких певним чином увиразнює ландшафт цифрового виховного простору і локальних цифрових середовищ.

Серед таких і, насамперед, політики національних урядів спрямовані на цифрову трансформацію, реалізацію права на доступ до цифрового контенту, сприяння створення е-інфраструктури тощо. Це і рівень розвитку цифрової економіки конкретного суспільства, який характеризується наявністю стейкхолдерів, що продукують цифровий контент, цифрові рішення, сервіси і послуги, а отже, безпосередньо чи опосередковано впливають на ефективність виховання в цифровому просторі на інфраструктурному,

технологічному, інструментальному та змістовому рівнях. Врешті-решт це конкретні виховні практики в межах цифрового освітньо-виховного середовища закладу освіти чи освітньо-виховних екосистем.

Оптимальною одиницею для аналізу виховання у цифровому просторі є конкретна інституція, а саме функціонування цифрового освітньо-виховного середовища закладу освіти. Або певна цифрова освітньо-виховна екосистема чи цифровий освітньо-виховний кластер. Саме до їх функціонування повноцінно може бути застосована методологія SWOT-аналізу.

Традиційне застосування SWOT-аналізу дозволяє здійснювати стратегічне планування та формувати ефективні політики й рішення на основі дослідження зовнішнього і внутрішнього середовища, виявлення сильних/слабких сторін та можливостей і загроз. Можна запропонувати наступну матрицю SWOT-аналізу виховання у цифровому просторі, в контексті діяльності цифрового освітньо-виховного середовища закладу освіти (*таблиця 6 «Матриця SWOT-аналізу виховання у цифровому просторі»*).

До внутрішнього середовища, яке досліджується в рамках методології SWOT-аналізу відноситься саме цифрове освітньо-виховне середовище закладу освіти/цифрова освітньо-виховна екосистема/цифровий освітньо-виховний кластер. Процесуальний механізм такого аналізу доцільніше унаочнити на прикладі цифрового освітньо-виховного середовища закладу освіти.

Так, за визначенням, що подане в Концепції виховання дітей та молоді в цифровому просторі, цифрове освітньо-виховне середовище «утворюють матеріально-технічне, психолого-педагогічне, дидактичне, комунікативне забезпечення освітнього процесу, що містить засоби навчання і виховання, які базуються на нових цифрових та інформаційних-комунікаційних технологіях, навчальній та виховній інформації, яка сприяє формуванню соціально важливих якостей усіх суб'єктів освітньої діяльності

(адміністрації, педагогічних працівників, вихованців, їхніх батьків тощо)» [13,с.26].

Таблиця 6

Матриця SWOT-аналізу виховання у цифровому просторі

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>1. Цифрова трансформація адміністративно-господарської діяльності закладу освіти.</p> <p>2. Забезпечення інклюзивної освітньої-виховної траєкторії індивідуального розвитку вихованця.</p> <p>3. Створення цифрових освітньо-виховних інновацій та розроблення змісту цифрового виховного контенту.</p> <p>4. Формування цифрової компетентності у суб'єктів виховання.</p> <p>5. Синергії виховних впливів у межах освітньо-виховної цифрової екосистеми.</p> <p>6. Можливість доступу до технологічних і нетехнологічних інновацій R&D сектору у сфері освіти</p> <p>7. Доступ до використання цифрових рішень, сервісів та послуг</p> <p>8. Готовність до співпраці соціально активного бізнесу, інститутів громадянського суспільства і активних мережевих лідерів думок в межах ініціювання, створення і впровадження спільних освітньо-виховних проєктів.</p>	<p>1. Традиційна інерційність виховної системи.</p> <p>2. Часткова недостатність цифрових навичок для реалізації виховних проєктів.</p> <p>3. Обмеження на придбання програмного забезпечення, ІКТ нового покоління, передплату доступу до освітніх онлайн ресурсів та цифрового виховного контенту в межах освітньої субвенції.</p> <p>4. Обмеженість опосередкованого цифрового впливу на рівні з безпосереднім.</p>
Можливості	Загрози
<p>1. Політики національного уряду у сфері цифрової трансформації й супутніх сферах.</p> <p>2. Здатність R&D сектору у сфері освіти створювати і впроваджувати технологічні і нетехнологічні інновації</p>	<p>1. Перехід до авторитарних національних політик і запровадження уніфікованої авторитарної моделі виховання</p> <p>2. Ускладнення до якісної освіти.</p> <p>3. Відсутність повноцінної освітньої, наукової та культурної е-</p>

3. Зацікавленість бізнес-сектору у впровадженні цифрової економіки.	інфраструктури.
4. Можливості для створення нетехнологічних інновацій на регіональному та національному рівнях.	4. Обмеженість доступу до швидкісного ширококуткового інтернету. 5. Фактична грошова вартість освітніх послуг

Це відкрита система, де основні суб'єкти поєднані між собою інформаційними потоками. Основними ж суб'єктами цифрового освітньо-виховного середовища закладу освіти є: адміністрація, методична служба, педагогічні працівники, вихованці та їхні батьки.

Фактично Концепція на рівні операційних завдань демонструє ті аспекти функціонування, які мають бути проаналізовані для вибудови ефективної стратегії виховання.

Цілком очевидно, що заклад освіти повинен мати *доступ до достатньої кількості та різноманіття інформаційно-комунікаційних технологій, цифрових сервісів і продуктів*, швидкісного ширококуткового інтернету. Вочевидь, що це порогова умова відсутність, якої не дає змогу вести мову про цифрове освітньо-виховне середовище закладу освіти.

Цифрова трансформація адміністративно-господарської моделі управління закладом освіти. Це упровадження внутрішнього електронного документообігу та автоматизованих системи менеджменту; використання електронних бази даних педагогічних працівників і вихованців; моніторинг навчальної, науково-методичної, господарської діяльності закладу, фінансовий облік; інформаційна взаємодія та соціальне партнерство з найближчими стейкхолдерами;

Цифрова трансформація методичної служби. Дозволяє «створити електронний банк нормативно-правових документів, навчальних та виховних програм, сучасних технологій навчання та виховання; забезпечити функціонування інформаційного та редакційно-видавничого центру, багатофункціональної медіатеки та електронної бібліотеки, віртуального методичного кабінету, віртуальних методичних об'єднань; упроваджувати

інтерактивні форми методичної роботи з педагогічними працівниками з використанням ІКТ (вебінари, вебконференції, методичні вебквести); отримати нову, активну форму фіксації процесу та результатів освітньої діяльності педагогічних працівників» [13].

Створення цифрових освітньо-виховних інновацій, шляхом трансформація усталених виховних практик педагогічних працівників. Фактично, це доступ баз нормативних документів, цифрових репозитаріїв, цифрових бібліотек, цифрових банків освітніх інновацій, навчального, програмного, технологічного та методичного забезпечення у сфері освіти і виховання. А головне спроможність «розробляти дидактичні матеріали (мультимедійні презентації, технологічні картки) для вихованців; використовувати електронні конструктори навчальних занять, застосовувати нові форми й методи організації освітньої діяльності вихованців (дистанційне навчання, онлайн-консультування, віртуальні лабораторії, Інтернет-проекти, вебквести тощо)» [13]. Тобто здатність створювати цифрових освітньо-виховні інновації та розробляти новий зміст цифрового виховного контенту;

Створення інклюзивної освітньої-виховної траєкторії індивідуального розвитку вихованця, що полягає в доступі до конкретного цифрового контенту на визначених цифрових освітніх платформах, додаткових он-лайн курсів, доступу до VR-лабораторій, відповідно до персоналізованих освітніх і виховних потреб вихованця. Спроможність «отримувати індивідуальне та групове онлайн-консультування; користуватися дидактичними матеріалами для вихованців (мультимедійними презентаціями, технологічними картками); отримувати психологічні онлайн-консультації тощо» [13].

Реалізація синергії виховних впливів в межах освітньо-виховної цифрової екосистеми. Перш за все, це батьківське партнерство є невідемним елементом для освітньо-виховної цифрової екосистеми. Впровадження в діяльність закладу освіти цифрових сервісів і продуктів, які пропонує ІТ-індустрія щонайменше призводить до цифрової взаємодії між цими суб'єктами на рівні розуміння місії закладу освіти, змісту та якості освітніх

послуг; фактичного матеріально-технічного стану та умов навчання дітей тощо.

Однак, що найважливіше це веде до синергії виховних зусиль таких потужних виховних інститутів як сім'я та заклад освіти. Позаяк в межах такого партнерства може відслідковувати не лише навчальні успіхи своєї дитини та індивідуальну освітньо-виховну траєкторію розвитку. Батьки мають змогу отримати психолого-педагогічні онлайн-консультації, доступ до сучасного науково-методичного забезпечення, освітніх ресурсів і виховного контенту.

Тобто мають змогу не лише індивідуальні виховні практики, що провадяться на рівні сім'ї, а й синхронізувати їх з виховним впливом закладу освіти відповідно до потреб дитини.

Зовнішнім середовищем, яке ускладнює або сприяє ефективному вихованню у цифровому просторі, суттєво визначає його стратегію і реальні практики є множина політик національних урядів, активність R&D сектору у сфері створення технологічних і нетехнологічних інновацій, зацікавленість бізнес-сектору у сфері цифрової економіки та індустрії, індивідуальна ініціативність у створенні цифрового контенту тощо.

Це є важливими факторами, які безпосередньо чи опосередковано впливають. Вагома роль належить сталим політикам на рівні національного уряду, які визначають напрями цифрової трансформації економіки, пріоритети інформаційної, освітньої та культурної політик та унормовують супутні сфери.

Перш за все, у контексті реалізації пріоритетів політик національних урядів має значення політики, які забороняють, обмежують або сприяють доступу до інформації, цифрових сервісів та рішень. Йдеться про те, що на рівні розроблення та імплементації національного законодавства легітимізується монополія держави на визначення того, що несе суспільну загрозу, того чи є прийнятний чи не прийнятний той чи інший цифровий

сервіс, рішення або соціальна мережа. Чи є доступ до цифрового простору загальним або привілейованим правом.

Наприклад, авторитарні та тоталітарні режими воліють зробити доступ до цифрового простору, якщо не привілейованим, то ускладненим або контрольованим. Зокрема, показовою є практика КНР щодо контролю національного сегменту мережі Інтернет, моніторинг поведінки громадян за допомогою штучного інтелекту в соціальних мережах або реальної поведінки за допомогою системи вуличних камер. Блокування цифрового контенту рф на рівні надання послуг провайдером, законодавче визнання іноагентами соціальних медіа, а отже, і обмеження їх діяльності тощо.

Іншим прикладом дієвого державного регулювання на правовому рівні є законодавча заборона в Україні на доступ до російських соціальних мереж (Вконтакті, Однокласники), веб-платформ, цифрових сервісів і рішень тощо. Така законодавча заборона суттєво нівелює кількість каналів трансляції деструктивних наративів, які ускладнюють або унеможливають виховання.

Проте, політики національних урядів не редукуються лише до заборони чи дозволу. Істотне значення, має те яким чином стимулюється цифрова трансформація суспільства і яким чином створюються сприятливі умови для виховання в цифровому просторі. Зокрема, йдеться про те як нормативно стимулюється:

- доступ громадян до ширококутного швидкісного інтернету;
- доступ закладів освіти та культури до ширококутного швидкісного інтернету;
- створення доступної е-інфраструктури. Зокрема, політики на створення загальнодоступних цифрових платформ, цифрових бібліотек, цифрових репозитаріїв, онлайн-музеїв тощо;
- політика відкритого доступу і відкритих даних;
- оцифрування об'єктів, що становлять національну спадщину, творів культури, освіти та науки;

- мовна локалізація програмного забезпечення, користувацьких інтерфейсів, веб-сайтів тощо;

- освітня політика спрямована на формування у громадян цифрової компетентності та вдосконалення цифрових навичок;

- політика в сфері цифрової безпеки громадян; захисту і обробки персональних даних; правового захисту від протиправних та кримінальних дій у цифровому просторі;

- політика в сфері інтелектуального права та авторського права;

- створення і впровадження стандартів.

Необхідним елементом зовнішнього середовища є активність R&D сектору у сфері створення технологічних і нетехнологічних інновацій. Тобто наскільки на національному рівні сектор науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок здатен продукувати і впроваджувати інновації для широкого застосування. Тут вже не йдеться лише про створення інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій, технологічних сервісів, а й про наукове підґрунтя процесу виховання. Себто на скільки результати наукових досліджень імплементуються у реальну виховну практику, як нові знання про закономірності функціонування людини в цифровому просторі, знання про психологію її поведінки, специфіку цифрової освіти трансформуються в нові освітні і виховні рішення, методи, алгоритми, процедури та інструменти.

Зрозумілим є й фактор впливову на виховання від зацікавленість бізнес-сектору у впровадженні цифрової економіки. Тут не йдеться про, наприклад, компанії виробників цифрової техніки та апаратного забезпечення, постачальників інтернет послуг, телекомунікаційні компанії, які надають послуги зв'язку та передачі даних на основі мобільних та фіксованих технологій або систему дата центрів (центрів зберігання та обробки даних).

Це є однією з необхідних умов взагалі існування цифрового простору. Скорше вартує уваги орієнтування ІТ-індустрія й дотичних сфер на потреби і

створення програмного забезпечення, цифрових сервісів, цифрових рішень та послуг.

Зокрема, використання в освітніх і виховних цілях таких сервісів відеотелефонного зв'язку як Google Meet, Zoom; вебсервісу Google Classroom, хмарних технологій, VR-технології переформатували ландшафт сфери надання освітніх, у тому числі виховних послуг.

Разом з тим, бізнес сектор як пропонує проєктні рішення, які призводять до повноцінної цифровізації освіти, шляхом створення освітніх екосистем (накшталт ArBook тощо), так й ініціює створення та впровадження повноцінних платформ онлайн-освіти (*Prometheus*), проєктів масової онлайн-освіти (Coursera). Тобто важливим пластом бізнес активності є створення реального цифрового освітнього та виховного контенту, цифрових дидактичних засобів і т.д.

Прикметною ознакою цифрової економіки є її своєрідна інклюзивність. Це не лише її всеохоплюючий характер і доступність, коли кожен громадянин має доступ до певних продуктів, послуг і сервісів, є споживачем певного цифрового контенту.

Інклюзивність, перш за все означає те, що, на сьогодні, користувачі не лише є традиційними споживачами, але й суб'єктами, активність яких призводить до появи технологічних та нетехнологічних інновацій. Це помітно особливо в площині нетехнологічних інновацій пов'язаних зі створенням змісту цифрового контенту, що чітко простежується у мікро- та відеоблогингу (увиразнено на рівні лідерів думок, блогерів і т.д. в Instagram, Facebook, TikTok, Twitter, LiveJournal, Sina Weibo).

Тобто як відмічають дослідники «Партиципативна мережа, яка принесла деякі з найважливіших і успішних інтернет-сервісів сьогодні, базується на участі користувачів і критично покладається на доступність створеного користувачами змісту. Щоб оцінити поточну ситуацію та майбутнє технологічної сфери цифрового контенту, зрозуміло, що аспект

користувача та його активну роль не можна розглядати окремо від традиційної структури трикутника знань» [43].

Таким чином, при аналізі зовнішнього середовища, що сприяє або ускладнює виховання в цифровому просторі не можливо проігнорувати ті можливості або ризики, які задаються стейкхолдерами.

Очевидно, що в принципі це взаємопов'язані елементи, які, по-перше унормовують і легалізують певну цифрову взаємодію і її характер.

По-друге, сприяють виникненню і впровадженню технологічних і нетехнологічних інновацій, зокрема на конкретному рівні національної системи освіти.

По-третє створюють необхідну архітектуру е-інфраструктури і своєрідну екосистему взаємозв'язків на локальному, національному, транскордонному і глобальному рівнях.

По-четверте, забезпечують інклюзивність цифрового простору для індивідуальної творчості на рівні створення унікального цифрового контенту, а отже і його суб'єктну орієнтованість на індивідуальні потреби широкої цільової аудиторії.

РОЗДІЛ 4

ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ

4.1. Виховання культури поведінки дітей та молоді у цифровому просторі

Етична поведінка важлива не лише у реальному житті, а й у цифровому просторі, оскільки більшість дітей отримують певний досвід online спілкування і взаємодії в різних групах соціальних мереж з самого малечку, а тому важливо формувати у дітей відповідну культуру поведінки. Поведінка сучасних дітей у цифровому просторі передбачає дотримання мережевого етикету або нетикету (від англ. net «мережа» та «етикет»).

Спілкування у цифровому просторі, так само як і в реальному житті будується на інтерактивній взаємодії і регулюється етикетом. Нетикет має адміністративні, технічні, мовні, емоційні характеристики та прояви і ґрунтується на моральних цінностях. Розробка цифрових програм передбачає підтримку новачків, підказки, що стосуються їхньої поведінки у цифровому просторі, що суттєво полегшує взаємодію та комунікації.

«За статистичними даними, на кінець 2012 року кількість користувачів електронної пошти становила 2,2 мільярди осіб, а інтенсивність електронного істутування можна схарактеризувати такою цифрою: 144 мільярди щоденно» [2, с. 126].

Нетикет віртуального письмового спілкування може бути публічним (блоги, чати, форуми) та приватним (sms, месенджери, електронне листування – e-mail) тощо. Публічне спілкування, поведінка у чатах, форумах зазвичай обумовлена правилами групи, порушення або ігнорування яких може стати причиною блокування порушника та ізолювання його. Так само відрізняються сценарії поведінки на різних чатах та форумах. Так професійні, форуми та чати, як правило, вузькотематичні, об'єднують людей однієї

професії, зосередженні на обговоренні кола проблем чи питань, що потребують відповідних знань і кваліфікації. У політичних і молодіжних форумах і чатах більше анонімності, сленгу, гострих дискусій, словесних сутичок тощо. Тому перед тим, як долучитися до обраної Інтернет-спільноти, користувачеві варто знати правила комунікації, усвідомлювати власні цілі та мотиви спілкування. Для того, щоб стати учасником групи, перш за все необхідно зареєструватися на відповідному форумі чи в чаті, обрати нік, який може бути вигаданим, відображати образ і характер особистості. Нік пишеться кирилицею чи латиницею.

В е-листуванні, як і в епістолярному жанрі прийнято вживати пошанівні і ввічливі звертання (Ви, Ти, пані, пане), кліше вітань (Добрий день, Добрий ранок, Добрий вечір, Вітаю, Привіт) та прощань (До побачення, На все добре, До зв'язку, Побачимось пізніше, З повагою, Гарного дня), подяки (Дякую, Дякую за відповідь), прохання (Будь ласка, Прошу, Буду вдячна, Чи не могли би Ви).

При написанні електронного листа слід звернути увагу на поле «Тема». Чітка і лаконічна назва теми дозволить Вашому адресату звернути увагу на Ваш лист.

Електронний лист має бути стислим і продуманим. Напочатку листа слід зазначити самі найважливіші думки, ідеї, які розкриваються та деталізуються у подальшому змісті.

Обов'язково перечитайте лист, якщо потрібно виправте помилки, внесіть корективи, підкресліть ключові моменти, на які Ви хочете звернути увагу Вашого адресата.

Налаштуйте Вашу електронну пошту таким чином, щоб кожне вихідне повідомлення містило кліше закінчення листа («З повагою», «З надією на подальшу співпрацю») та підпис.

Якщо Ви відповідаєте на лист, то на кожне запитання чи зауваження дайте відповідь. Для цього можна скопіювати запитання і під ним написати відповідь, або вказати його номер, якщо воно було пронумерованим.

Архівуйте великі файли, щоби їх було зручно не лише надсилати, але й отримувати.

Якщо Ви надсилаєте інформацію з чужої електронної адреси, то ,перш за все, маєте отримати згоду власника поштової скриньки, а також повідомити про це адресату.

У віртуальному спілкуванні досить поширений сленг: комп (комп'ютер); прога (програма); вінда (Window); клава (клавіатура); зависнути, висіти (перестати відповідати на команди); клікати (натискати на кнопку миші); хакнути (розбити від hack); крекнути (розколоти від crack); квакати (грати в Quake), стерти (видалити програму).

Складовою сленгу є Leet або Leet speak, поширеного в онлайн іграх, характерною ознакою якого є заміна літер цифрами або символами.

Поширеним атрибутом віртуального спілкування є емотикони «смайли» з метою передачі емоцій, настрою.

Грамотність у письмовому е-спілкуванні є важливою складовою цифрової культури. На допомогу користувачам приходять словники та редактори, які можуть виправити помилки або вказати на них користувачу.

Секрети нетикету

Поважайте людську гідність та уникайте совесних війн, ситуацій, які можуть принижувати чи ображати інших людей.

Поважайте права інших людей та відстоюйте свої права цивілізованим способом.

Пам'ятайте, що за цькування у цифровому просторі Ви несете відповідальність згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (від 18 грудня 2018 р.), а також відповідно до статті 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, статей 20, 120 Кримінального кодексу України (ККУ), постанови Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003

№ 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи».

Намагайтеся порозумітися з Вашими опонентами, намагайтеся з'ясувати, що вони мають на увазі, це допоможе уникнути непорозумінь, флейму.

Не робіть для інших того, що не бажаєте собі. А тому не беріть участі у «розбиванні» чату, форуму. Не варто приєднуватися до розмови заради розваги, з тим, щоб посварити учасників між собою.

Дотримуйтеся принципу приватності і конфіденційності. Не діліться приватною інформацією (особисті дані, телефони, адреси, паролі та ін..) як своєю, так і інших людей. Так само не використовуйте чужі паролі, номери та ін. Використовуйте налаштування конфіденційності у цифровому просторі.

Поважайте час і можливості інших людей, не слід ображатися, якщо Вам не відповіли одразу.

Якщо у Вас просять допомоги, допоможіть, якщо ви можете це зробити.

Продумуйте свій образ і контент у соціальних мережах, не потрібно ділитися особистою чи інтимною інформацією, фотографіями, які можна використати проти вас, ділитися подробицями особистого життя тощо.

Дбайте про свою репутацію у цифровому просторі. Памятайте «слово – не горобець». Тож не потрібно думати, що інші не бачать, що ви пишете чи коментуєте.

Поважайте авторське право. Не привласнюйте собі авторство чужих думок, ідей, публікацій, творчості тощо. Це не лише нечесно, а й незаконно, оскільки є видом крадіжки. Авторський контент можна поширювати за відповідним посиланням, згодою автора чи оплатою такої послуги.

Діліться своїми емоціями. Деколи значення того, що ви пишете залежить від емоційного забарвлення. У таких випадках Вам на виручку прийдуть емотикони.

Відчувайте, коли потрібно припинити спілкування, взяти павзу і вийти із мережі.

Безпека і комфорт кожної особистості у цифровому просторі залежать від моральних цінностей кожної особистості та її здатності керуватися ними у реальній та віртуальній поведінці.

4.2. Як захистити дітей від кібернасильства

Технічний прогрес відкрив не тільки перед зростаючою особистістю нові можливості для навчання і розвитку, а й створив можливості для нового виду насильства у віртуальному просторі – кібернасильства. Кібернасильство стає все більш популярним серед школярів, охоплюючи різні вікові групи.

Серед небезпек, які чатують на дітей в Інтернеті найбільш поширеними є:

- агресивний контент, що впливає на психіку дитини, наприклад, сцени насильства;
- сексуальні розваги та порнографія;
- суїцидальні ігри («Синій кит», «Море китів», «Тихий дім» і «Разбуди мене в 4:20», «Червона сова», «Момо»);
- сайти і групи зачепінгу та різного роду ризикованої поведінки;
- спільноти, які спонукають до булімії та анорексії;
- екстремістські групи;
- ігри в онлайн-ігри на гроші;
- работоргівля через різного роду оманливі пропозиції,
- кібербулінгу (цькування у соцмережі),
- секстинг (пересилання інтимних матеріалів)
- онлайн-грумінг (сексуального шантажу) та ін.

Найпоширенішим різновидом кібернасильства є кібербулінг.

Кібербулінг – це жорстока поведінка однієї особи чи групи осіб, спрямована на залякування, дошкулювання, приниження чи провокування проявів гніву, ненависті проти конкретної людини/ людей, що може спостерігатися у соціальних мережах, месенджерах, електронній пошті ігрових платформах, з використанням цифрових технологій (таблиця 7 «Типи кібербулінгу»).

«Здобуття чи утримання будь-якої форми нерівності, соціальної ізоляції, відчуження, виключення з комунікації тощо – це внутрішня прихована суть будь-якого булінгу. Кібербулінг – це форма боротьби за владу в широкому сенсі цього слова, і як право домінувати над іншими, і як право впливати, впорядковувати життя інших» [19, с.15]

Кібербулінг може проявлятися у :

- поширенні неправдивої або перекрученої інформації про людину;
- розміщенні фотографій чи конфіденціальних даних у соціальних мережах, на різних платформах, які компрометують або можуть завдати шкоди окремій особистості;
- злам акаунта та поширення з нього неправдивої інформації;
- використанні фото шопу та створенні зображень, мемів, з метою завдання шкоди особистості;
- надсилання погроз та образливих чи глумливих повідомлень;
- розіграші, видавання себе за іншу людину та використання її зображень, фотографій, переписка від її імені;
- використання інших людей з метою дошкуляння жертві кібербулінгу.

Таблиця 7

Типи кібербулінгу

Флеймінг	Обмін «шпильками» зазвичай розгортається в чатах, форумах, дискусійних групах, де учасники вишуковують один в одного слабкі місця. Такі випадки, глузування можуть стати причиною
-----------------	---

	сильних емоційних хвилювань, тим більше, що така поведінка може підтримуватися значною групою учасників дискусії
Гарасмент	Поведінка або дії у віртуальному просторі, спрямовані на порушення права кожної особистості на повагу гідності. Така поведінка спрямована на дискримінацію особистості за ознаками віку, раси, релігії, національної приналежності, статі, гендерної ідентичності, інвалідності, генетичної інформації, тощо.
Тролінг	Розміщення в Інтернеті (на форумах, чатах, у групах новин, у вікі-проектах) провокаційних повідомлень з метою провокування читачів на нагнітання ворожнечі, конфліктування, виконання завдань інтернет-троля та бото-ферми.
Наклепи	Розповсюдження недостовірної інформації про особистість через оприлюднення фейкових сенсацій, безпідставної критики, принизливих жартів
Імперсонація	Імітація, копіювання іншої людини, перевтілення в іншу людину шляхом атаки на акаунт та його злому з метою завдання шкоди та створення проблем з іншими людьми
Порушення конфіденційності	Розміщення чужої приватної конфіденційної інформації для загалу або надання її третім особам
Кібер-ізоляція	Спілкування у закритих групах, де вхід лише за паролем, блокування та видалення з таких груп важко переживається дітьми

Хепі-слепінг	Так зване «щасливе ляскання», коли підлітки ляскали один одного, а хтось третій знімав на камеру. Назва закріпилася за нападами у вигляді стусанів чи будь-якої іншої агресії. Знімання травмованої жертви та передавання відео соціальними мережами, що може бути причиною невчасної медичної допомоги з летальним результатом
Хопінг	Напад (наскок), який має на меті зґвалтування чи імітацію зґвалтування, який потім виставляють в мережі, де його переглядають багато людей

Хоча природа булінгу і кібербулінгу одна й та ж і полягає у цькуванні інших людей. Особливістю кібербулінгу є його фіксація «цифрові сліди», тобто записи, зображення, повідомлення, які слугують доказами такої протиправної діяльності і можуть бути надані у суді з метою припинення цькування.

Жертви кібербулінгу «переживають важкі емоції – почуття приниження і сором, страх, розпач і злість. Булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи:

- неадекватне сприйняття себе – занижена самооцінка, комплекс неповноцінності, беззахисність;
- негативне сприйняття однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, пропуски уроків у школі;
- неадекватне сприймання реальності – підвищена тривожність, різноманітні фобії, неврози;
- девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності» [8, с. 60].

Наслідки кібербулінгу:

- *на емоційному рівні* – апатія, засмученість, пригніченість, злість, гнів, роздратування, ненависть;

- *на психологічному рівні* – втрата інтересу до життя, депресія, ізолюваність, суїцидальні думки;

- *на фізичному рівні* – втрата сну, втрата апетиту, біль у животі, головний біль тощо;

- *на духовному рівні* – втрата смислу життя, розчарування, зневіра.

Попри те, що кібербулінг може впливати на зростаючу особистість різними способами, його потрібно і можна подолати.

Що робити, якщо Ви зазнали кібербулінгу?

Звернутися по допомогу до того, кому Ви довіряєте.

Це можуть бути Ваші батьки, родичі, вчителі, психолог, тренер, керівник гуртка.

Зателефонувати на Національну дитячу гарячу лінію

(безкоштовний номер: 0 800 500 225 або короткий номер: 116 111 (безкоштовно з усіх мобільних). Лінія є анонімною та конфіденційною); Координаційний центр правової допомоги (єдиний контакт-центр: 0 800 213 103); Українську Гельсінську спілку з прав людини ((044) 383 9519, 094 928 6519).

Подбайте про свою безпеку у соціальних мережах

Зabloкуйте кривдника, повідомте про його поведінку, ініціюйте перевірку образливого контенту. Зробіть скріншоти текстових повідомлень. У соціальних мережах є функції підтримки безпеки користувачів. Соціальна мережа Facebook пропонує посібник, який може допомогти у протидії булінгу. В Instagram можна скористатися Посібником для батьків, де надаються рекомендації батькам, опікунам, педагогам у випадку кібербулінгу. У Twitter можна отримати відповіді, щодо алгоритму дій у Довідковому центрі та підтримку користувачів.

Зверніться до поліції з метою розслідування інциденту.

Що робити, якщо жертвою кібербулінгу став ваш друг?

Якщо Ваш друг став жертвою кібербулінгу, то , перш за все, він потребує підтримки.

- Уважно вислухайте свого друга;
- Намагайтеся встановити причини кібербулінгу;
- Обовязково поговоріть з кимось з дорослих, кому ви довіряєте;
- Якщо ваш друг не хоче розповідати про кібербулінг дорослим, переконайте його, бо це може загрожувати його життю;
- Підтримуйте друга.

Шляхами запобігання кібербулінгу є:

- *виховання дітей на основі моральних цінностей.* Тільки усвідомлення дитиною значущості поваги до інших людей, почуття власної гідності, відповідальність за свої дії є умовою моральної поведінки і у віртуальному просторі , неприйняття кібербулінгу у стосунках з іншими людьми;

- *дотримання нетикету та Золотого правила Моралі,* що вимагає відповідної поведінки у віртуальному просторі, дотримання правил віртуального спілкування, не робити іншим того, чого не бажаєш собі;

- *профілактичні бесіди з дітьми на тему кібербулінгу.* У ході таких бесід важливо встановити, що діти знають про кібернасильство та цивілізовані шляхи протистояння йому, яка поведінка є правильною у таких ситуаціях, якими можуть бути наслідки кібербулінгу та відповідальність перед законом;

- *відпрацювання можливого алгоритму дій при кібербулінгу.* Діти і батьки повинні знати як діяти у ситуації кібербулінгу, до кого звертатися, включаючи правоохоронні органи, де шукати підтримки, як фіксувати кіберзлочини, відстежувати дії кіберзлочинців;

- *блокування хейтерів та деструктивного спілкування.* Якщо дитина стала жертвою кібернасильства, потрібно використовувати інструменти протидії кібернасильству у віртуальному просторі, надіслати скаргу,

заблокувати рейтерів, змінити номер телефону чи адресу електронної пошти. У випадку погроз насильства і вимагань слід звертатися до правоохоронних органів;

- *обмеження доступу до мережі, Інтернету.* Якщо дитина є кібербулером, то батьки мають обмежити та заборонити їй доступ до мережі Інтернет, встановивши відповідні програми батьківського контролю та блокування доступу;

- *увага до емоційного і психологічного здоров'я дитини.* Часто батьки дуже заклопотані своїми справами і не беруть до уваги скарги дітей або ж, навпаки, ненавмисно заохочують дітей до кібербулінгу висловлюючи різкі судження про інших. Тому батькам важливо вчасно розпізнати емоційні сигнали психологічного дискомфорту дитини, щоб запобігти негативним наслідкам кібербулінгу.

Ще одним різновидом кібернасильства є так звані «**групи смерті**» («Синій кит», «Море китів», «Тихий дім» і «Разбуди мене в 4:20», «Червона сова», «Момо»), які ставлять за мету доведення дітей до самогубства. Робота з жертвами у таких групах будується на основі психологічного тиску і проходить у декілька етапів:

1. Пошук і виявлення жертви , що здійснюється через аналіз профілів у соцмережах, постів і фотографій.

2. Залучення та призначення ролі обраного (дитині дають зрозуміти, що вона є обраною та призначеною для певної важливої місії).

3. Встановлення постійного каналу індивідуального впливу на дитину та виключення інших впливів (зазвичай з дитиною спілкується адміністратор, який намагається всіляко ізолювати дитину від інших впливів, зокрема дорослих, друзів, рідних, нав'язуючи конспіративне спілкування- спільний секрет, таємницю, як правило групи.

4. Культ смерті та навіювання депресивних станів. Куратори «груп смерті» намагаються ввести жертву в стан безвиході, коли смерть є єдиним безальтернативним кроком у вирішенні життєвих проблем.

5. Тотальний контроль і підштовхування до суїциду через маніпулювання свідомістю жертви. З цією метою жертві даються різні завдання на кшталт позбутися улюбленої речі, завдати собі шкоди, здійснити суїцид. У залежності від поведінки і психологічного стану жертви завдань може бути від 15 до 50. Однак, кінцева мета – це суїцид жертви.

Причинами, що спонукають школярів до вступу в «групи смерті» є:

- Образи, бажання помститися;
- Нерозділене кохання, небажана вагітність, ревності;
- Пошуки пригод, гострих відчуттів;
- Зайнятість батьків, більша увага батьків до іншої дитини;
- Розлучення батьків чи втрата когось із батьків;
- Прагнення отримати визнання, привернути увагу та здобути авторитет серед однолітків;
- Розрив між я-реальним та я-ідеальним;
- Проблеми зі здоров'ям, невтішні діагнози;
- Наслідування поведінці кіногероїв та літературних героїв;
- Алкогольна чи наркотична залежність ;
- Депресії та психологічні проблеми, смисложиттєві кризи.

Як вберегти дітей від «груп смерті»

- Знаходити час для спілкування з дитиною та звертати увагу на емоційні і психологічні стани дитини.
- Уміти вислухати дитину, не відкладаючи розмову на пізніше, дати дитині знати, про свою любов і підтримку за будь-яких обставин;
- Звертати увагу на шкірні пошкодження, у вигляді символів та з'ясовувати їх обставини.
- Перевіряти акаунти та приватну переписку у соціальних мережах, а також фото і відео в гаджетах.
- Звертати увагу на коло спілкування дитини.

- Встановити «батьківський контроль» на всіх гаджетах дитини.
- Спланувати спільні заняття у колі сім'ї, зайняти вільний час дитини у гуртках чи секціях, залучити до творчої чи благодійної діяльності.

Не зважаючи на шкоду, злочинців, які створюють «групи смерті» досить складно притягти до відповідальності, що обумовлено віртуалізацією злочину, конспіративною поведінкою, анонімністю учасників та тривалим замаскованим впливом, проблемами встановлення причинно-наслідкових зв'язків, отримання доказової інформації. Усе це потребує постійної уваги батьків до віртуального життя дитини з метою попередження та блокування негативних впливів.

Ще одним видом кібернасильства є *кібергрумінг* (сексуальне насильство проти дітей в Інтернеті) [8]. Як правило, зловмисники створюють фальшиві акаунти і під виглядом підлітків знайомляться зі школярами з метою отримання від них інтимних фото і відео, а потім шантажують їх, добиваючись отримання ще більш відвертих фото-відеоматеріалів, грошей або сексу. Часто діти погоджуються на вимоги шахраїв, які цим не обмежуються і їхні вимоги тільки зростають.

Жертва і злочинець у кібергрумінгу можуть знаходитися у різних країнах. Переписку із жертвою може вести не одна людина, а ціла група з фейкового акаунта у соцмережах, месенджерах, чатах тощо. Від імені неіснуючої людини вони розсилають листи сотням потенційних жертв, яких вони обирають за дописами, профілем, які вони визначають як надто довірливі, самотні, бездоглядні, проблемні тощо.

Злочинці добре володіють дитячою психологією і намагаються копіювати підлітків, їхній стиль, тренди, висловлювати схожі уподобання, з тим щоб втертися у довіру. Грумінг триває до моменту отримання першого фото, після чого злочинці вдаються до шантажу і вимагання.

Ознаки кібергрумінгу:

- активне спілкування та обмін повідомленнями одразу у різних соціальних мережах, месенджера;

- намагається отримати максимум інформації про дитину, рівень батьківського контролю;

- наполягає на довірливих стосунках та секретному спілкуванні;
- починає надсилати «свої» інтимні зображення ніби питаючи поради;
- взамін просить надіслати свої відверті світлини на відмову реагує образами, докорами, погрозами заподіяти собі щось;

- якщо дитина піддається на умовляння, то вимоги ще більш відвертіших фото, грошей супроводжуються погрозами оприлюднити ті фото в Інтернеті, надіслати вчителям, батькам.

Як розпізнати, що дитина стала жертвою кібернасильства

- Зміни у поведінці дитини;
- Дитина стала напруженою, замкнутою;
- Поганий настрій, сум, сльози без причини, роздратування, істерики;
- Втрата інтересу до життя, навчання;
- Постійно просить гроші чи бере їх без дозволу.

Що робити, якщо став жертвою кібергрумінгу

- Припинити будь-яке спілкування зі злочинцями;
 - Не піддаватися на вимоги;
 - Зробити скрини листування;
- Звернутися до дорослого, кому довіряєш;
- Звернутися в поліцію;
 - Отримати психологічну підтримку та додаткову інформацію за телефоном 116-111.

Як уникнути кібергрумінгу

- Не можна ділитися інтимними фото та відео, які зловмисники можуть використовувати проти вас чи задля своїх інтересів;
- Не можна довіряти віртуальним стосункам, які не стали реальними;

- Просити такі матеріали.

4.3. Як уникнути ризиків і небезпек у цифровому просторі

Сучасне життя характеризується посиленням цифровізації. Цифровізацію (з англ. digitalization) визначають як упровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо [30, с. 114]. Цифрові технології приносять багато користі, значно полегшують життя людини, допомагають у вирішенні численних проблем. Але водночас у цифровому світі приховано чимало ризиків і небезпек як для дітей, так і для дорослих.

Онлайн-ризиків поділяються на п'ять типів: *комунікативні, контентні, споживчі, технічні, інтернет-залежність*.

Комунікативні ризики виникають у процесі спілкування та взаємодії людей в інтернеті. До комунікативних ризиків відносяться: кібербулінг, кібергрумінг, небажані знайомства в мережі, рекрутинг та небезпечні спільноти тощо. З подібними ризиками можна зіткнутися під час спілкування в онлайн-месенжерах, соціальній мережі, блогах, на сайтах знайомств, форумах та інших ресурсах. Велике занепокоєння викликає розповсюдження ризиків, пов'язаних із залученням неповнолітніх у небезпечні групи. Це насамперед так звані «групи смерті», які залучають дітей і підлітків до виконання небезпечних завдань, що призводить зрештою до суїциду.

Контентні ризики виникають під час зіткнення з протизаконною, неетичною шкідливою інформацією в мережі. Це матеріали (тексти, аудіо- і відеофайли, посилання на сторонні ресурси), що містять сцени насильства, агресії, еротики та порнографії, нецензурну лексику, інформацію, що розпалює расову ненависть, пропаганду анорексії та булімії, суїциду, азартних ігор, наркотичних речовин тощо [20].

Споживчі ризики виникають у процесі придбання товарів та послуг. До них відносяться: ризик придбання товару низької якості, підроблення контрафактної та фальсифікованої продукції, утрата грошових коштів без придбання товару чи послуги; розкрадання персональної інформації з метою шахрайства.

Технічні ризики виникають у процесі використання та пошкодження програмового забезпечення комп'ютера, викрадання або порушення конфіденційної персональної інформації, яке відбувається завдяки вірусам, шпигунським програмам, необдуманому висвітленню власної конфіденційної інформації.

Інтернет-залежність – непереборна тяга до надмірного використання інтернету. У шкільному середовищі виявляється у формі захоплення відеоіграми (геймінг), нав'язливої потреби до спілкування в чатах, цілодобового переглядання фільмів і серіалів у мережі тощо.

Ознаками *інтернет-залежності* є:

- повне захоплення інтернетом;
- намагання приховати реальний час перебування в інтернеті;
- потреба в збільшенні часу онлайн-сеансів;
- наявність неодноразових, малоефективних спроб скорочення часу перебування в інтернеті;
- поява симптомів абстенції під час скорочення користування інтернетом (повторна тяга, виникнення і посилення напруги через певний час);
- виникнення проблем з навколишнім середовищем (однолітками, членами родини, друзями);
- залежність настрою від використання інтернету [67].

Психологічними симптомами інтернет-залежності є:

- позитивні відчуття або ейфорія під час роботи за комп'ютером;

- постійне збільшення часу перебування в інтернеті;
- неможливість зупинитися;
- нехтування родиною і друзями;
- відчуття спустошення, тривоги, роздратованості в періоди перебування поза інтернетом;
- брехня про власну діяльність своїм близьким;
- проблеми з навчанням.

Фізичними симптомами інтернет-залежності є:

- біль у зап'ясті через тривалу напругу м'язів;
- сухість в очах;
- головний біль;
- біль у спині;
- нерегулярне харчування;
- нехтування особистою гігієною;
- порушення сну [62].

Небезпека інтернет-залежності виявляється у:

- зниженні концентрації уваги, погіршенні пам'яті;
- загостренні фізичних захворювань;
- втомлюваності, роздратованості, іноді агресії;
- розумових та психічних розладах;
- звуженні інтересів, утраченому часі.

Стадії комп'ютерної залежності

Стадія легкого захоплення. Унаслідок захоплення інтернетом людина перестає займатися іншими справами; віддаляються від родичів і друзів. Зазвичай користувач приховує від рідних, скільки часу він проводить на сайтах.

Стадія захоплення. У користувача відбувається порушення уваги, зниження працездатності, з'являються нав'язливі думки, безсоння, різко

зростає потяг до стимуляторів – кави, цигарок, алкогольних напоїв, наркотиків. Разом із психічними розладами з'являються головний біль, перепади тиску, ломота в кістках.

Стадія залежності. Третя стадія – соціальна дезадаптація. Користувач уже не отримує задоволення від спілкування за допомогою інтернету, але все одно перебуває там. Стан депресії призводить до серйозних конфліктів з оточенням [20, с. 83].

Причинами комп'ютерної залежності можуть бути дефіцит спілкування в сім'ї; відсутність контролю з боку батьків; прагнення замінити реальне спілкування на віртуальне; низька самооцінка й невпевненість дитини; залежність від думок оточення тощо.

Профілактична робота передбачає:

1. Формування основ обізнаності школярів про специфіку та особливості поширення інформації в мережі, зокрема неможливість контролювати її достовірність; можливості маніпулятивних впливів за допомогою мережі інтернет; психологічні механізми поширення ризиків; засоби та прийоми захисту від них; правила нетикету (спілкування в соціальних мережах); захист особистої інформації в мережі та способах безпечної поведінки під час використання інтернету.

2. Формування установки щодо безпечної поведінки під час роботи в мережі.

3. Формування в школярів відповідального ставлення під час перебування в мережі, готовності до свідомого вибору соціальних орієнтирів діяльності та спілкування; формування соціальної сенситивності, емпатії, рефлексивності, самовпевненості, високого рівня его-компетентності, життєстійкості; розвиток навичок безпечної самопрезентації та взаємодії з іншими людьми в мережі; критичного осмислення інформації та змісту повідомлень; вміння ставити цілі та планувати свої дії; співвідносити заклики з власними цілями та планами; здатності творчого осмислення ситуації та альтернативних способів дій; вміння захищати себе, говорити «ні»;

звертатися по допомогу, долати труднощі, вирішувати конфлікти та міжособистісні проблеми.

Профілактика ризиків і небезпек у цифровому просторі має комплексний характер та передбачає спільну роботу педагогів, шкільного психолога, соціального педагога й батьків.

Уникнення ризиків і небезпек у мережі «Інтернет» потребує виховання культури поведінки учнів у цифровому просторі. В основі такої культури – цифрова компетентність школярів, формування якої стає необхідним завданням сучасного закладу загальної середньої освіти. Передусім має бути створений цифровий освітній простір (середовище) школи як умова формування цифрової компетентності (грамотності) учнів, цифрової соціалізації школярів [13, с. 18].

Серед виховних завдань, реалізація яких сприяє формуванню здатності школяра уникати ризиків і небезпек у цифровому просторі:

1. *Формування соціально відповідального ставлення до своєї діяльності в інтернеті.* Відповідальність передбачає формування компетенцій з онлайн-безпеки, зокрема під час комунікації і використання інформації з інтернету. Необхідним є розвиток мотивації, спрямованої на формування усвідомленості потреби в цифровій компетентності, що дає можливість удосконалювати свою життєдіяльність у сучасному світі, уникнути при цьому різноманітних ризиків.

2. *Розвиток у дітей навичок спілкування з іншими.* Незважаючи на знаходження в постійному спілкуванні (багато підлітків отримують понад 200 повідомлень у день), реальне і справжнє спілкування скорочується за часом і примітивізується за змістом. Спілкування багато в чому перетворюється в обмін візуальною інформацією – фото і відео, часто у форматі селфі. Для багатьох представників «цифрового покоління» характерними є егоцентричність, невміння дружити, відсутність альтруїзму та емпатії навіть до близьких людей, екстернальний локус контролю.

3. *Створення ситуації успіху для кожної дитини*, адже наявність інформації про приватне життя публічних («зірок», молодіжних кумирів тощо) і недоступних персон, представленої в постах мережі, є чинником, що провокує моральну стагнацію дітей. Чужа успішність породжує постійне депресивне незадоволення своїм життям, латентну заздрість, бажання наслідувати тощо. Тривале перебування в подібному стані призводить до фрустрації та неврозів, появи завищених вимог до оточення, орієнтації на досягнення короткотермінових цілей [13, с.18-19].

4. *Спрямування школярів на дотримання правил гігієни користування кіберпростором*. Кіберпростір часто супроводжується інформаційним забрудненням, стресом, призводячи до втоми дітей, зниження фізичних функцій організму, змін у головному мозку, тим самим змінюючи свідомість дітей і молоді. У підлітковому віці комп'ютери й гаджети несуть небезпеку виникнення інтернет-залежності, що є серйозним психологічним порушенням.

5. *Розвиток в учнів навичок орієнтування в інформації*, уміння аналізувати, критично оцінювати, структурувати отриману інформацію.

6. *Залучення дітей до реальних справ*, які вчать їх відповідальності, правил людського співжиття. Інтернет дозволяє своїм користувачам зберігати анонімність, і в результаті підлітки отримують можливість жити в мережі чужим життям. Виникає небезпека формування роздвоєної особистості, яка часто не може відрізнити реальність і віртуальність, що призводить до негативних наслідків у формування особистості та її комунікації із соціумом, нездатності до самостійних учинків.

7. *Занурення дітей до виконання творчих завдань*, різноманітної діяльності художньо-естетичного, технічного напрямів. Комп'ютерна індустрія пропонує дитині вже готові форми і яскраві образи. Це негативно впливає на розвиток особистості, оскільки знижується власна увага, фантазія, творче мислення.

8. *Організація різноманітних видів діяльності школярів.* Залучення дітей до спорту, реалізації соціально орієнтованих проєктів.

9. *Установлення суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів і учнів,* утвердження між ними поваги та довіри, формування в школярів позитивної Я-Концепції, віри у свої можливості, успішність та унікальність. Агресія дітей у цифровому просторі відбувається нерідко як їхня реакція на власну занижену самооцінку, що підштовхує до агресивного самоствердження шляхом приниження інших. Як правило, жертвами агресії стають діти, що невпевнені у своїх можливостях, обділені батьківською увагою і турботою [10].

Захистити дитину від негативного впливу цифрових технологій може реалізація освітнього процесу, побудованого на таких цінностях: людська особистість, жива комунікація, свобода і відповідальність, пізнання і безпека.

Правила особистої безпеки в інтернеті, яких батьки мають начити дитину

1. Розкажіть дитині про ризики й небезпеки, які вона може зустріти в цифровому просторі. Навчіть дитину правилам конфіденційності в мережі, оскільки нею можуть скористатися зловмисники. Діти мають знати, що не можна викладати в інтернеті домашню адресу, назву школи, номери телефонів, дані про роботу батьків, їхні фінансові справи, коди банківських карток. Також небажано розміщувати сімейні фотографії в соцмережах. Обговорюйте з дітьми, що можна поширювати в соцмережах.

2. Поясніть дітям, що в умовах воєнного стану важливо дотримуватися правил, які допоможуть вистояти під час інформаційної атаки окупантів: користуватися офіційними джерелами інформації, офіційними сторінками держслужбовців і органів місцевого самоврядування; читати перевірені медіа. Не поширювати інформацію про переміщення українських військових.

3. Навчіть дитину поводити себе в цифровому просторі як у реальному житті; не ображати інших користувачів та не робити того, що може

протиричіти закону. Якщо дитина побачила в мережі інформацію, яка її засмутила чи налякала, необхідно повідомити про це батькам.

4. Розкажіть дитині про небезпеку безкоштовного публічного Wi-Fi [31].

5. Навчіть дітей критично ставитися до інформації в інтернеті; відрізняти надійні джерела від ненадійних і перевіряти інформацію, яку вони знаходять у мережі.

6. Розкажіть дитині про ризики спілкування в мережі. Поясніть їй, що не слід призначати особисті зустрічі з людьми, з якими вони познайомилися в інтернеті, тому що незнайомці можуть видавати себе за когось, ким вони насправді не є.

7. Намагайтеся регламентувати час перебування дитини в інтернеті, аби не завдати шкоди здоров'ю та попереджувати виникнення інтернет-залежності.

8. Роз'ясніть дитині, що *не можна*: нікому надавати свої паролі; заходити на сайти з аморальним змістом; відкривати електронні листи, Web-сторінки або файли, отримані від незнайомих людей або тих, яким не довіряєте; відповідати на електронні листи, які містять погрозу чи лайку.

9. Необхідно навчити дитину радитися з батьками, перш ніж здійснити купівлю через Інтернет або оплатити певну послугу.

10. Створіть сімейні правила безпеки в інтернеті, поясніть дитині, чому їх необхідно дотримуватися.

4.4. Інформація, якою не варто ділитися в Інтернеті або чому важливо зберігати конфіденційність

Цифровий простір приваблює дітей пошуком нових форм спілкування, анонімністю та віртуальною свободою. Однак, доволі небезпечними є ризики розповсюдження та неналежного використання персональних даних.

Дослідження компанії Київстар свідчать: понад 28 % опитуваних дітей готові надіслати свої фотокартки незнайомцям у мережі; 17 % без сумнівів діляться інформацією про себе і свою родину – розголошують адресу, професію, графік роботи батьків, наявність цінних речей у домі; 22 % періодично потрапляють на сайти для дорослих; 28 % дітей, побачивши в Інтернеті рекламу алкоголю або тютюну, хоча б один раз намагалися їх купити; 11 % – пробували купити наркотики; близько 14 % опитуваних час від часу відправляють платні SMS за бонуси в онлайн-іграх і лише деякі звертають увагу на вартість послуги [15, с. 9].

Персональні дані – це будь-яка інформація, яка має відношення до конкретної людини та дозволяє ідентифікувати особистість.

Згідно із законодавством більшості європейських держав особові дані розділяються за критерієм «чутливості» на дані загального характеру і «чутливі»(вразливі) особові дані.

Загальні особові дані:

- ідентифікаційні дані (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, телефон тощо);
- паспортні дані;
- особисті відомості (вік, стать, сімейний стан тощо);
- склад сім'ї;
- освіта;
- професія;
- житлові умови;
- спосіб життя;
- життєві інтереси та захоплення;
- споживчі звички;
- фінансова інформація.

«Чутливі» особові дані:

- інформація про расове, етнічне походження та національність;

- відомості, що стосуються політичних, світоглядних та релігійних переконань;

- відомості про членство в політичних партіях, профспілках, релігійних або громадських організаціях;

- відомості про стан здоров'я і статеве життя;

- генетичні і біометричні дані;

- місце знаходження та шляхи пересування особи;

- інформація щодо застосування до особи заходів в рамках трудового слідства;

- інформація щодо вчинення щодо особи різних видів насильства [21].

Персональні дані потрапляють в Інтернет різноманітними каналами: те, що ми повідомляємо про себе; те, що про нас переказують наші друзі; певну інформацію збирають додатки та онлайн-ресурси.

Інформація, що розміщена нами в Інтернеті, впливає на нашу репутацію в мережі та допомагає знаходити нових друзів із подібними захопленнями та інтересами. Необхідно пам'ятати, що необережне поводження з персональними даними може призвести до «витоку» важливої та значущої для вас інформації, якою б ми не хотіли ділитися з іншими. Відтак, перш ніж викладати в інтернет будь-який матеріал, необхідно подумати, яку персональну інформацію він містить та як вона може бути використана іншими користувачами.

Будь-яка персональна інформація, що викладена в мережу, може стати причиною серйозних проблем. Наприклад, ваше прізвище, ім'я, номер мобільного телефону допоможе хакеру підібрати пароль до вашого аканту, багато про вас дізнатися та використовувати ці знання у своїх корисних цілях. Тож треба обережно ставитися до персональних даних, що потрапляють в інтернет.

Необхідно пам'ятати, що наші «цифрові сліди» зберігаються в наших комп'ютерах і смартфонах. Задля того, щоб зберігати конфіденційність і добру репутацію в мережі, необхідно контролювати «цифрові сліди».

Важливо знати, що «цифрові сліди» також зберігаються на сервісах розробників додатків онлайн-ресурсів, видалити їх звідти практично неможливо. Відтак необхідно уважно ставитися до інформації, яку ми викладаємо в мережу, а також до ресурсів, які відвідуємо, файлів, які завантажуюмо.

Головними складовими, що забезпечують більш-менш важливий захист персональних даних, є:

- захист персональних даних за допомогою надійних паролів;
- управління рівнями доступу до персональних даних (налаштування приватності);
- свідоме ставлення до інформації, що розміщена в мережі.

Відчувати себе комфортно у віртуальному світі можна за умови встановлення балансу між відкритістю й закритістю. Таким чином, має бути знайдена «золота середина», тобто користувач повинен відрегулювати свої налаштування приватності так, щоб кожний вид або категорія персональної інформації були доступні тільки для тієї аудиторії, для якої сам користувач хотів би зробити її відкритою. У кожної людини воно може змінюватися залежно від користувацьких переваг.

Репутація в Інтернеті дуже важлива, оскільки вона може вплинути на реальне життя. Відтак не варто викладати у відкритий доступ інформацію, яка зможе заподіяти шкоду вашій репутації зараз або в майбутньому. Отже, необхідно ретельно налаштовувати рівень доступу до різних категорій персональної інформації або зробити профіль закритим. Якщо це за будь-яких причин є неможливим, ще ретельніше оцінюйте інформацію, яку розміщуєте.

Не можна викладати інформацію, коли вас переповнюють емоції. Необхідно зупинитися та подумати про те, як ваші пости зможуть вплинути на репутацію. Навіть якщо вам вдасться видалити джерело інформації, вона все одно зберігається в кеші десятків ресурсів, які займаються збором та індексацією даних у мережі. Деякі із цих ресурсів зберігають інформацію в

кеші з технічних міркувань, наприклад, задля того, щоб прискорити роботу пошукувача. Інші ресурси зберігають персональні дані з комерційних міркувань.

Шахраї також займаються збором інформації. Відтак, якщо ви оприлюднюєте персональні дані в інтернет, необхідно пам'ятати, що видалити їх повністю практично неможливо. У всякому разі буде потрібно багато часту й зусиль, щоб видалити «цифровий слід».

Кожен має право самостійно приймати рішення, якою інформацією можна ділитися в Інтернеті, а котру зберігати конфіденційною.

Декілька порад по збереженню інформації

1. Не бажано розміщувати персональну інформацію (ім'я, прізвище, домашню адресу, номер школи, електронну адресу, номер мобільного телефону, інформацію про місце роботи батьків, їхні заробітки, наявність цінних речей у домі; фото з вами, членами вашої родини, друзями тощо).

2. Не спілкуйтеся в інтернеті з незнайомими людьми на особисті теми, оскільки віртуальні знайомі можуть бути не тими, за кого себе видають.

3. Створіть надійний пароль, який не містить персональної інформації. Нікому не давайте свій пароль, за винятком дорослих членів вашої родини.

4. Пам'ятайте! Якщо ви публікуєте фото чи відео в Мережі, їх може подивитися кожен.

5. Ніколи не розповідайте своєму віртуальному товаришеві про своїх друзів, знайомих, батьків, не розкривайте їхніх таємниць.

4.5. Маніпуляційні схеми та злочини: як вберегти себе та рідних

Інформаційна війна не є новим явищем, але вона містить інноваційні елементи технологічного розвитку, що призводить до поширення інформації швидше і в більшому масштабі.

Суть інформаційної війни полягає в контролі власного інформаційного простору, захисту доступу до власної інформації, при отриманні та використанні інформації опонента, руйнуванні їх інформаційних систем та порушення інформаційного потоку. Відповідно набувають поширення різноманітні схеми, які маніпулюють нашою свідомістю та почуттями. Основні методи ведення інформаційної війни: пропаганда, фейки, інформаційні вкиди, дезінформація, провокація, психологічний тиск, створення атмосфери напруженості, дезорієнтація.

Що важливо знати: деякі факти про інформаційну війну

Інформаційна війна проводиться з метою отримання інформаційної переваги над супротивником. Її головне завдання – поступовий тиск, який вносить зміни у свідомість людей, їх погляди, ціннісні установки, ставлення. Відтак, головна небезпека полягає у втраті автономного критичного осмислення дійсності, що може призвести до непередбачуваних наслідків як для окремої людини, так і суспільства вцілому.

Методи, що використовувались під час проведення акцій спецпропаганди в Україні (В. Ткач):

- встановлення довірливих відносин із цільовою аудиторією (у спосіб використання поширених і усталених висловлювань, посилянь на авторитети, цитат тощо);
- створення ілюзії самостійності розумової роботи (підготовка і подача матеріалів таким чином, щоб у аудиторії виникло відчуття, що до пропонованих висновків вона начебто дійшла абсолютно самостійно, понад те, зробила для прийняття цього рішення серйозну розумову роботу);
- використання образу енциклопедичності автора, який оперує величезним обсягом матеріалу і заливає супротивника інформацією (при використанні повномасштабних текстів архівних матеріалів, міжвідомчого листування, економічних таблиць і викладок та інших дуже нелегких для читання речей, щодо справжності яких практично неможливо визначитися);
- «утоплення в документах» (маніпулювання з документальними матеріалами, результатами досліджень, цілеспрямований відбір тільки тих джерел,

які «вписуються» в задум, фальсифікація документів, унеможливлення їх перевірки тощо);

- свідоме і цілеспрямоване надання інформації інтенсивно емоційного забарвлення з метою пригнічення процесів раціонального мислення тієї аудиторії, яка піддається інформаційній атаці;

- конструювання і описування подій у ЗМК і літературі задовго до того, як щось подібне сталося в реальності, інтерпретація та упереджене коментування замість детального інформування про факти» [28].

Об'єктом такої війни є масова та індивідуальна свідомість. Інформаційний вплив може здійснюватися як на тлі інформаційного шуму, так і в умовах інформаційного вакууму через кіберпростір та інформаційні атаки.

1. Кіберпростір

Кіберпростір і пов'язані з ним інноваційні технології формують широке поле для інформаційної війни. Діяльність в кіберпросторі може складатися з кібератак, руйнування інформаційних систем, але вони також можуть включати так звані соціальні кібератаки, створюючи у свідомості людей специфічний образ світу, що відповідає цілям інформаційної війни, яку веде дана країна.

2. Інформаційна війна через Інтернет

Інтернет-мережа розширює можливості інформаційної війни через збір даних, відсутність належного захисту інформації, а також полегшує доступ як до громадян певної країни, так і до міжнародної спільноти. Враховуючи швидкість комунікації, широке охоплення та низьку вартість (дез)інформаційних кампаній, соціальні мережі відіграють вирішальну роль у інформаційних атаках. Сайти соціальних мереж також є цінним джерелом інформації про цільові групи, на які має бути спрямована (де)інформаційна діяльність.

У інтернеті використовуються, серед іншого:

- фабрики тролів – організації, на яких працюють люди, які публікують коментарі в інтернеті відповідно до мети замовника, використовуючи фейкові профілі в соціальних мережах;

- боти – програми, які автоматично надсилають повідомлення, наприклад у

відповідь на появу ключового слова;

- фальшиві новини – повідомлення, спрямовані на введення в оману користувачів ЗМІ.

3. Інформаційні атаки через точку зору журналістів

ЗМІ не тільки повідомляють про воєнні конфлікти, а й стають об'єктами атак, зокрема, через дезінформацію шляхом поширення фейкових новин. Користувачі мають бути надзвичайно обережними у перевірці інформації, пов'язаної з міжнародними відносинами, оскільки повідомлення, які вони отримують, можуть бути частиною дезінформаційної діяльності противника.

4. Інформаційні атаки через точку зору користувачів ЗМІ

Користувачі ЗМІ стають жертвами інформаційної війни, яка ведеться за допомогою так званих традиційних ЗМІ та Інтернет. Ознаки пропаганди та дезінформації присутні в численних повідомленнях ЗМІ, включаючи традиційні та соціальні медіа. Користувачі ЗМІ все більше усвідомлюють, що вони є об'єктами (дез)інформаційної діяльності, спрямованої на вплив на їхнє сприйняття дійсності.

Наразі, стає важливою індивідуальна стійкість до пропаганди та дезінформації, щоб уникнути «інформаційної бульбашки» та «ехокамери» (обмежений доступ до інформації, відмінної від тієї, що надається алгоритмами на основі даних користувача та його попередньої діяльності) шляхом диверсифікації інформаційних джерел.

4.6. Мовні прийоми маніпуляції і таємного спотворення інформації

В інформаційному полі практикується стратегічне спотворення інформації, спрямоване на поступове маніпулювання свідомістю користувачів. Така маніпулятивна подача інформації складніше організована. Її співвідношення з правдивими даними зазвичай заздалегідь розраховано: формуються спеціальні комунікативні комбінації, підпорядковані єдиній маніпулятивній меті.

Для цього використовуються відповідні відпрацьовані механізми, які описано та проаналізовано дослідниками у сфері психології емоцій, міжособистого спілкування та розпізнавання брехні (Пол Екман, Пітер Фарлі, Рут Водак, Лариса Компанцева, Наталя Лютянська). Розглянемо основні прийоми, які використовуються в маніпулятивних процесах спотворення інформації та з'ясуємо як їх нейтралізувати.

1. Селекція

Вибірковий допуск до жертви маніпуляції лише вигідної шахраю інформації. Це часткова передача істинної інформації, у результаті чого жертва маніпуляції отримує лише фрагментарно обрані дані. Певна частина інформації не спотворюється, а приховується. Тобто вас не обманюють в повному розумінні цього слова. Лише щось не договорується та замовчується. Натомість те, що ви почули, прочитали, або побачили відповідає дійсності. Таким чином із поля зору слухача упускається важливі та значущі факти. Побутує думка, що замовчування і брехня — різні речі. Саме тому, якщо є вибір, як збрехати, люди частіше воліють за краще промовчати, ніж відкрито спотворювати факти. Наприклад, часом набагато простіше буває приховати частину інформації, ніж сказати правду, а потім оскаржувати її в полеміці.

Рекомендація: завжди перевіряйте почуту / побачену інформацію в інших джерелах. Задавайте запитання на уточнення деталей. Краще зайвий раз перепитати про нюанси, ніж повірити маніпулятору. Якщо почута інформація містить лише «позитивний позитив», подумайте про ризики, які можуть бути приховані зумисне.

2. Пастка очевидності

Серед аргументів в першу чергу використовуються не реальні факти та докази, а твердження загального плану «Це очевидно...», «Всім відомо, що...», «Як ви знаєте...», «Всі фахівці одноголосно говорять, що....»

Рекомендація: не соромтеся зізнатися, що ви чогось не знаєте або вперше чуєте та вимагайте доказів на підтвердження отриманої інформації. Сміливо запитайте, які саме фахівці і з яких джерел взято їхні аргументи.

3. Використання емоцій

Коли ви читаєте заголовок, який справляє на вас сильний емоційний вплив, то вами вже зманіпулювали. Тепер ви будете читати або слухати решту новин з тим настроєм, якого хотів від вас автор. Наприклад, ви можете обуритися, прочитавши заголовок: «Поліцейський жорстоко побив 14-річну дівчину. Зрозуміло, далі ви прочитаєте решту статті з підвищеним тиском і гнівом, спрямованим на поліцейського. Але що, якщо виявиться, що поліцейський, який силою повалив 14-річну дівчину на землю та одягнув на неї кайданки, врятував життя її подрузі, до якої вона підбігла з ножем у руках з наміром завдати їй шкоди?

Рекомендація: пам'ятайте, що емоції часто затьмарюють істинний зміст. Вмикайте аналітичне мислення і все одно перевіряйте інформацію в інших джерелах. Емоційні заклики набагато сильніші за об'єктивні. ЗМІ це знають, тому вони апелюють до емоцій публіки і намагаються утримати людей від критичного мислення.

4. Перекручування

За такого способу подачі інформації привертається увага лише до тих фактів, які вигідні джерелу інформації. Про негативні ж для нього факти навіть не згадується. Сюди можна зарахувати створення відповідного оформлення, що висвітлює питання під певним кутом зору.

Рекомендація: зайвий раз спробуйте знайти інші джерела, де та ж інформація може бути подана під іншим кутом зору. Запитайте: Звідки Ви це знаєте? Чому Ви сказали це? Чому Ви думаєте, що це істина? Що спонукало Вас повірити в це? У Вас є доказ для цього?

5. Дезорієнтація

Це відверте «забалакування» питання. Маніпулятор повідомляє все, що завгодно, лише не інформацію з важливої теми. Тобто на ваше запитання він

не мовчить, а говорить багато та емоційно. Але не по темі. Таким чином співрозмовник буквально тоне в інформаційному потоці, який не має жодного стосунку до важливої інформації.

Рекомендація: Такими хвилями непотрібної інформації людину відволікають від суті справи. Саме тому так важливо тримати у полі зору власну мету. Наприклад, якщо ми маємо на меті з'ясувати переваги та недоліки певного явища, не відволікайтеся на балаканину, яка його не стосується або стосується дуже опосередковано. Констатуйте факти, не піддаючись на прийоми відволікання вашої уваги. Перенаправте увагу опонента, сказавши: «Я говорю не про це». Давайте зосередимося на справжньому питанні».

6. Напівправа

Змішування відвертої брехні та достовірної інформації; однобічне висвітлення фактів; неточне та розпливчате формулювання обговорюваних положень; посилення на джерела із застереженням на зразок: «Не пам'ятаю, хто сказав...»; спотворення достовірного висловлювання за допомогою оцінних суджень тощо. Прийом напівправди найчастіше використовується тоді, коли необхідно піти від небажаного повороту у суперечці, коли немає достовірних аргументів, але треба неодмінно оскаржити противника; коли необхідно, усупереч здоровому глузду, схилити когось до певного висновку. Правда говориться, але лише частково.

Рекомендація: Не варто витратити час на суперечку. Краще запропонуйте продовжити діалог тоді, коли опонент згадає авторитетні джерела, на які він посилається. Запитайте: Які у Вас є підстави сказати саме так? Чи могли б Ви пояснити нам власні обґрунтування? Чи достовірні ці докази, щоб повірити в це? Чи є підстави поставити під сумнів цей доказ (свідощтво)? Завдяки яким обґрунтуванням Ви дійшли цього висновку?

7. Підкидання помилкових доказів та зміна нарративів

Досвідчені комунікатори завжди намагаються уникати прямого тиску на своїх жертв, вважаючи кращим непрямий, ненав'язливий вплив.

Наприклад, жертві подаються факти так, щоб вони навели її на певний висновок, який потрібен маніпулятору. Висновки ж, засновані на підкинутих фактах, робляться жертвою абсолютно самостійно. У цьому випадку дуже важливо, щоб було дотримано одного важливого принципу: докази повинні бути підкинуті начебто випадково, побічно. Лише тоді вони не викликають підозри.

Наприклад, нещодавно мережею ширився пост із закликом допомогти («Терміново!!! Хто може допомогти військовому шпиталю! Багато поранених бійців! Потрібно ..., ..., ... Телефон: _____. І коли я прошу перепостити - значить терміново робіть! Постять одна-дві людини. Там лікують Ваших захисників! Не будьте байдужими!»)

Рекомендація: запитайте себе: Що це за пост? З якого джерела? Хто автор? Сенс цього поста не в тому, щоб допомогти військовим, а посіяти наратив «українці байдужі», «їм байдуже на своїх захисників» і т. п. Кому вигідно, щоб я дійшов саме до таких висновків? Який результат я отримаю від цього? Я цього хочу? Перевіряйте телефони та адреси, вказані в постах чи новинах.

8. Зміна контексту. Які у вас емоції, коли ви чуєте заяву президента вашої країни про те, що «неможливо боротися з цією епідемією». Паніка, обурення? Цілком справедливо. Тим більше, якщо ці слова правдиві, і він справді це сказав. Це може бути не брехня. Але що, якби на початку цього речення він сказав: «У нашій країні є політики, які думають...» і це було просто обірвано? Чи змінює це ваше ставлення до нього?

Рекомендація: пам'ятайте, що в ситуації зміни контексту жертвами обману може стати будь-хто. Уникайте обмежених фактів, або, принаймні, перевіряйте їх. Запитайте: де це відбулося? За яких обставин? Варто задати запитання, які дозволять уточнити деталі.

9. Фальсифікація (підтасовування). Це передача свідомо помилкової інформації. До такої належать лжесвідчення, фальшиві заяви та спростування, фабрикація фактів, документів, посилення на джерела, які не

існують, тощо. Зазвичай до фальсифікації вдаються тоді, коли лише замовчування недостатньо. У цьому випадку людина вже робить наступний крок: вона не лише приховує правдиву інформацію, а й подає неправдиву як справжню. Реальний стан справ приховується, до людини доноситься свідомо помилкова інформація.

Рекомендація: пам'ятайте, що будь-яку інформацію варто перевірити (уточнити факти, перевірити дані, почитати інші джерела тощо). Запитайте: Видається, що Ви розглядаєте цю проблему під певним ракурсом. Чому Ви вибрали саме цей, а не будь-який інший? Як відповіли б інші люди? Чому? Що могло б вплинути на них?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Особистість на шляху до духовних цінностей. Київ - Чернівці: Букрек, 2018, 296 с.
2. Биби́к С. Нетикет, або мережевий етикет. Культура слова. 2015. № 85. С. 125-128.
3. Биков В., Лещенко М., Тимчук Л. Цифрова гуманістична педагогіка. Київ: Інститут інформаційних технологій і засобів навчання, 2017. 181 с.
4. Вознесенська О. Сім'я в інформаційному суспільстві: зміна норми. Психологічні перспективи. Спеціальний випуск, 2010. С. 16-26.
5. Гавлітіна Т. М. Концептуальні ідеї підготовки дорадників в освіті. Нова педагогічна думка. Рівне, 2015. № 2. С. 7–12.
6. Гуревич Р. С., Кадемія М. О. Інформаційно-телекомунікаційні технології в начальному процесі та наукових дослідженнях: навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ і слухачів інститутів післядипломної освіти. Київ: «Освіта України», 2006. 390 с.
7. Життя підлітка як цінність: порада вчителям і батькам: методичні рекомендації / В. М. Шахрай (Ред.), Т. Ф. Алексеєнко, Л. В. Гончар, Л. В. Канішевська, О. В. Роговець. Київ, 2019. 100 с.
8. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрее́нкова В.Л., Байдик В.В., Войця́х Т.В., Калашник О.А. та ін. Київ: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.
9. Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для батьків та освітян. 2020. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/1/za-initsiatiivi-mintsifri-pidgotuvali-rekomendatsii-shchodo-zakhistu-ditey-u-tsifrovomu-seredovishchi/COP-Guidelines-for-Parents-Educators-UAfin.pdf
10. Канішевська Л.В., Шахрай В.М. Особливості виховання в школі і сім'ї в умовах цифровізації. *Перспективи та інновації*. (Серія «Педагогіка». Серія «Психологія». Серія «Медицина»). 2022, Вип. 4, № 9, С. 144–155.
11. Кіндрат І. Вплив сучасного медіа-простору на формування світоглядних уявлень дитини дошкільного віку. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, № 13(272). Ч. III. 2013. С. 97-110.
12. Клан. Клік-Клац. Виховання дітей у цифрову еру / український переклад Христя Слободян. Media Literacy Conclil, 2014. 54 с
13. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2022, Вип. 4. № 2, С. 1-30. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206>
14. Литовченко І. В., Максименко С. Д., Болтівець С. І., Чепа М.-Л. А., Бугайова Н. М. Діти в Інтернеті: Як навчити безпеці у віртуальному світі. Посібник для батьків. Київ: Видавництво: ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост»-Прим, 2010. 48 с.
15. Литовченко І. В., Максименко С. Д., Болтівець С. І., Чепа М.-Л. А., Бугайова Н. М. Діти в Інтернеті: Як навчити безпеці у віртуальному світі. Посібник для батьків. Київ: Видавництво: ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост»-Прим, 2010. 48 с.

16. Ліпій Я.О., Манжелей Н.М. Особливості впливу Інтернет-мережі на формування особистості молодшого школяра. [Електронний ресурс]. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/10463/1/>
17. Методичні рекомендації з інформаційної безпеки навчального комп'ютерного комплексу / Укл. Дем'яненко В.М., Ковальчук В.Н. Київ: ІТЗН НАПН України, 2014. 39 с.
18. Мультимедійні системи як засоби інтерактивного навчання : посібник / Жалдак М. І., Шут М. І., Жук Ю. О., Дементієвська Н. П., Пінчук О. П., Соколюк О. М., Соколов П. К.; за ред. Жука Ю. О. Київ: Педагогічна думка, 2012. 112 с.
19. Найдьонова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Методичні рекомендації. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2014. 110 с.
20. Олексин О. І. Кібер (не)безпека. Київ: «Видавнича група «Шкільний світ», 2020. 176 с.
21. Персональні дані. [Електронний ресурс]. URL: <http://surl.li/efkfs>
22. Петрушко Г. В. Місце і роль інтернету у житті молодших школярів. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інновації у роботі вчителя початкових класів: виклики і реалії НУШ». 14 квітня 2020 р., Львів. Центр Прогресивної освіти «Генезум», 2020. 203 с.
23. Психологія спілкування. URL: https://stud.com.ua/psihologiya/psihologiya_spilkuvannya. (дата звернення: 12.07.2022 р.)
24. Савченко Л. Кліпове мислення та школа: суміщаючи несумісне [Електронний ресурс]. URL: <https://osvita.ua/school/57359/>
25. Семеняко Ю. Вплив інформаційного простору на особистість дитини дошкільника. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи». Київ, 18-19 березня 2019 р. Київ. Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2019, С. 82-93.
26. Теорія та практика дорадництва (Планування та втілення програм Екстеншн) : навчальний посібник / Т. Буткалюк та ін. Вінниця: Консоль, 2004. 240 с.
27. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер; наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ : Плеяди, 2006. 220 с.
28. Ткач В.Ф. Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни росії проти України. Стратегічні пріоритети. Серія «Політика». 2016. № 1(38). С. 99-109.
29. Федоренко С. В. Теорія і методика формування гуманітарної культури студентів вищих навчальних закладів США. Дисертація на здобуття ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2017. 551 с.
30. Хлебінська О. І. Теоретичні підходи до цифровізації та цифрової трансформації. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції,

- м. Київ, 22 квітня 2021 р. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2021, С. 114–115.
- 31.Цей небезпечний інтернет: як вберегти себе та учнів від неприємностей. [Електронний ресурс]. URL: [https:// naurok.com.ua/post/cey-nebezpechniy-internet-yak-vberegiti-sebe-ta-uchniv-vid-nepriemnostey](https://naurok.com.ua/post/cey-nebezpechniy-internet-yak-vberegiti-sebe-ta-uchniv-vid-nepriemnostey)
 - 32.Цифрова грамотність населення України: звіт за результатами загальнонаціонального опитування. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2625-doslidzenna_2021_ukr.pdf
 - 33.Шахрай В. М. Сімейне виховання в умовах цифровізації. Актуальні дослідження в соціальній сфері : матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 листопада 2021 р.) / гол. ред. В. В. Корнєшук. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2021. С. 71-73.
 - 34.Що роблять діти в соціальних мережах [Електронний ресурс]. URL: <http://мордашки.com/shho-roblyat-diti-v-socialnih-merezhax/>
 - 35.Яковенко І. 7 безкоштовних онлайн-платформ для самоосвіти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-yakisne-zhyttia/3387961-7-bezkostovnih-onlajnplatform-dla-samoosviti.html>. (дата звернення: 15.11.2022 р.)
 - 36.Adam Becker S., Cummins M., Davis, A., Freeman A., Hall Gieseinger C., Ananthanarayanan V. NMC Horizon Report: 2017 Higher Education Edition. NMC Horizon Report, 2017. https://doi.org/ISBN_978-0-9977215-7-7
 - 37.Belshaw D. The Essential elements of digital literacies. Harvard, 2014. 105 p. URL: <https://dougbelshaw.com/essential-elements-book.pdf>
 - 38.Buckingham D. Defining digital literacy. District Dispatch. 2006. P. 263–276. https://doi.org/10.1007/978-3-531-92133-4_4
 - 39.Cabero-Almenara J., Palacios-Rodríguez A. Marco Europeo de Competencia Digital Docente «DigCompEdu» y cuestionario «DigCompEdu Check-In». EDMETIC. 2020. Vol. 9, № 1. P. 213–234.
 - 40.Carretero S., Vuorikari R., Punie Y. DigComp 2.1. The digital Competence Framework for Citizens with Eight Proficiency Levels and Examples of Use. 2017. URL: [http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/webdigcomp2.1pdf_\(online\).pdf](http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/webdigcomp2.1pdf_(online).pdf)
 - 41.Coiro J., Knobel M., Lankshear C., Leu D. J. Handbook of Research on New Literacies. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2008. 1386 p.
 - 42.Deuze M. Participation, Remediation, Bricolage: Considering Principal Components of a Digital Culture. Information Society. 2006. Vol. 22. P. 63-75.
 - 43.Digital Broadband Content: Digital Content Strategies and Policies, OECD Digital Economy papers, No. 119, OECD Publishing, 2006, p.44.
 - 44.Digital content swot analysis / Samo Zorc & other, Forsee Partnership, 2012, p.56.
 - 45.Durán M., Gutiérrez I., Prendes M. P. Análisis conceptual de modelos de competencia digital del profesorado universitario. RELATEC. 2016. Vol. 15. P. 97–114.
 - 46.Education for All Global Monitoring Report 2006. Literacy for Life. URL: <http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/gmr06-en.pdf>

47. European Commission Europea. DigCompOrg. Digitally Competent Educational Organisations. 2016. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcomporg>
48. European Commission. Safe and Critical Use of Information Society Technologies (IST) for Work, Leisure and Communication. 2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962>
49. Ferrari A. DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe; JRC-IPTS: Seville, 2013. URL: <http://ipts.jrc.ec.europa.eu/publications/pub.cfm?id=6359>
50. Gisbert M. Una Tecnología Educativa para la Era Digital. Manuscrito no Publicado, Proyecto de Cátedra; Universidad Rovira i Virgili: Tarragona, 2017. 130 p.
51. Gutiérrez I. Perfil del profesor universitario español en torno a las competencias en tecnologías de la información y la comunicación. *Píxel-Bit. Rev. Medios Educ.* 2014. Vol. 44. P. 51-65.
52. Information Hygiene. URL: <https://pressbooks.pub/introtocollegeresearch/chapter/info-hygiene-environmentalism/>. Дата звернення: 12.11. 2022 p.
53. Information Hygiene: How Not to Contribute to a Culture of Clutter. By Ivan Bojanic, Senior Manager, Strategy & Implementation, Amy Perifanos, Vice President, Strategy & Implementation, and Stephen Crewdson, Senior Insights Lead. URL: <https://gongos.com/thinking-post/information-hygiene-how-not-to-contribute-to-a-culture-of-clutter/> (дата звернення: 12.11. 2022 p.)
54. Instituto Nacional de Tecnologías Educativas y de Formación del Profesorado. Marco Común de Competencia Digital Docente. 2017. URL: <https://intef.es/Noticias/marco-comun-de-competencia-digital-docente-2017-intef/>
55. Jewitt C., Kress G., Ogborn J., Tsatsarelis C. *Multimodal Teaching and Learning: The Rhetoric of the Science Classroom*. New York: Continuum, 2001. 224 p.
56. Kira Sorokina. Informational hygiene during war: 5 main Read more at. URL: <https://lanet.click/en/informatsiina-hihiiena-pid-chas-viiny/> (дата звернення: 12.11. 2022 p.)
57. Levinson M. *Citizenship and Civic Education*. Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy / D. C. Phillips (Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage, 2014. URL: <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:12701475>
58. Media manipulation techniques. URL: <https://imedial.erasmus.site/media-manipulation-techniques/>. (дата звернення: 12.07.2022 p.)
59. Media-(dis)information – security. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/f/2005-deepportal4-information-warfare.pdf. (дата звернення: 12.07.2022 p.)
60. Mitchell J. *Citizenship, civic education and identity – in a digital age*. Democracy Club. 2017. URL: <https://democracyclub.org.uk/blog/2017/09/08/citizenship-civic-education-and-identity-digital-age/>
61. Mohammadyari S., Singh H. Understanding the effect of e-learning on individual performance: The role of digital literacy. *Computers and Education*. 2015. Vol. 82. P. 11–25. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2014.10.025>

62. Orzack M. H. Computer addiction: What is it. *Psychiatric Times*. August. 1998. V. 15, № 8. P. 54-55.
63. Rungta A. What Is Technophobia and How to Overcome It? URL: <https://www.indusnet.co.in/what-is-technophobia-and-how-to-overcome-it/>.
64. Top 10 Tools For The Digital Classroom. URL: <https://elearningindustry.com/tools-for-the-digital-classroom-top-10>. (дата звернення: 15.11.2022 р.)
65. UNESCO Institute for Education. Literacy for Tomorrow. Gamburg: UNESCO Institute for Education, 1997. URL: <http://www.unesco.org/education/uie/confintea/pdf/3g.pdf>
66. Wright N. A case for adapting and applying continuance theory to education: Understanding the role of student feedback in motivating teachers to persist with including digital technologies in learning. *Teachers and Teaching*. 2015. Vol. 21, № 4. P. 459–471.
67. Young K. S. Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *Cyber Psychology and Behavior*. 1998, V. 1., P. 237-244.
68. Zahorec J., Haskova A., Munk M. Teachers' professional digital literacy skills and their upgrade. *European Journal of Contemporary Education*. 2019. Vol. 8 № 2. P. 378–393.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Журба Катерина Олександрівна
Канішевська Любов Вікторівна
Малиношевський Руслан Васильович
Харченко Наталія Вікторівна
Федоренко Світлана Вікторівна**

**ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ
У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ**

ПОСІБНИК

Комп'ютерна верстка – Н. В. Харченко